

**МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

КАСЬЯНОВ ІГОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.2/.7:343.13(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРИМИРЕННЯ ТА МЕДІАЦІЯ У СИСТЕМІ ВІДНОВНОГО
ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА
ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ**

Спеціальність – 081 Право

Галузь знань – 08 Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.О. Касьянов

Науковий керівник: Бірюкова Інна Георгіївна,
кандидат юридичних наук, доцент

Ірпінь – 2026

АНОТАЦІЯ

Касьянов І.О. Примирення та медіація у системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та процесуальні аспекти. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Державний податковий університет, Міністерство фінансів України. Ірпінь, 2026.

Дисертація присвячена цілісному науковому баченню інституту примирення у кримінальному праві України як багатогранному правовому та соціальному феномену, що відіграє ключову роль у трансформації сучасної системи кримінальної юстиції України в контексті її євроінтеграційного поступу та адаптації до стандартів Ради Європи. У ході виконання роботи досліджено фундаментальну правову природу примирення, яке визначено не лише як вузькопроцесуальну дію, а як базовий вияв права людини на самостійне розв'язання конфлікту та відновлення порушеної гармонії соціальних зв'язків. Встановлено, що право на примирення має глибоке коріння у загальній системі прав людини, безпосередньо впливаючи з конституційних принципів поваги до людської гідності, свободи волевиявлення сторін та права на справедливий суд. Доведено, що існуючий законодавчий підхід, обмежений рамками чинної статті 46 КК України, на сучасному етапі розвитку України потребує суттєвого теоретичного та нормативного розширення, оскільки демократичне суспільство демонструє стійкий запит на гнучкіші та гуманістичні форми правосуддя, де інтереси жертви визнаються пріоритетними порівняно з формальним каральним інтересом держави.

Під час ретельного аналізу чинної нормативної бази виявлено системні неузгодженості між матеріальним кримінальним правом та процесуальними нормами, що регулюють статус учасників провадження. Зокрема, встановлено, що неузгодженість термінологічного апарату щодо визначення особи потерпілого у КК України та КПК України створює штучні правозастосовні бар'єри, які заважають реальній реалізації права на примирення. У роботі

з'ясовано та теоретично обґрунтовано потенціал оновлення підходів до примирення через призму реформування правової системи та врахування положень проєкту нового КК України. Аргументовано, що пропонуваній перехід від застарілої моделі звільнення від відповідальності до інноваційного інституту непризначення покарання у разі успішного примирення є більш виправданим з позицій загальної теорії права. Доведено, що такий підхід дозволяє зберегти необхідний виховний та превентивний потенціал закону, водночас максимально задовольняючи право потерпілого на справедливую сатисфакцію та відновлення психологічного комфорту.

Кримінально-правовий сегмент дослідження дозволив здійснити глибокий аналіз впливу примирення на психосоціальний стан та подальшу поведінку учасників кримінально-правового конфлікту. Доведено, що на відміну від традиційної каральної ізоляції, яка в багатьох випадках призводить до стигматизації та подальшої криміналізації особи, примирення запускає високоефективні механізми внутрішньої ресоціалізації через безпосередню емоційну та правову взаємодію з жертвою. Встановлено, що процес усвідомленого каяття та активна діяльність, спрямована на реальне усунення заподіяної шкоди, сприяють трансформації особистості правопорушника та формуванню у нього стійкої антикримінальної установки на майбутнє. Водночас у роботі обґрунтовано, що для потерпілої особи процедура примирення виступає найдієвішим інструментом девіктимізації. Можливість отримати не лише матеріальну компенсацію збитків, а й щире моральне відшкодування та пояснення причин вчиненого, дозволяє потерпілому значно швидше подолати наслідки посттравматичного стресу та відновити базове відчуття соціальної безпеки у громаді.

У дисертації проведено розширений аналіз особливостей примирення за окремими категоріями кримінальних правопорушень. Зокрема, досліджено специфіку конфліктів у сфері власності, громадського порядку та безпеки руху, де потенціал відновного підходу визначено як найвищий завдяки можливості швидкого нівелювання шкоди. Особливу наукову увагу приділено юстиції,

дружньої до дитини. Доведено, що для неповнолітніх підозрюваних примирення повинно розглядатися як безальтернативний пріоритетний шлях вирішення справи. Традиційний судовий вирок та судимість часто стають для підлітка непереборним фактором соціального відчуження та штовхають до професійної злочинності, тоді як медіація дозволяє ефективно виправити помилку без руйнування соціальної ідентичності дитини. У роботі розкрито складну роль медіатора у справах за участю дітей, де він виступає не лише правовим посередником, а й гарантом дотримання найкращих інтересів дитини та емоційної безпеки процесу, що потребує інтеграції медіаційних практик у діяльність центрів «Барнахус».

Значну частину роботи присвячено фундаментальному вивченню правової природи медіації як центрального елемента відновного правосуддя. Досліджено архітектуру медіаційного процесу: від стадії первинної оцінки конфлікту та розробки критеріїв вибору незалежного посередника до моменту остаточного юридичного закріплення змісту медіаційної угоди. Доведено, що медіація є цілком автономною правовою процедурою, яка не повинна дублювати функції слідчих органів чи суду, а має розвиватися як паралельний, законодавчо визнаний спосіб врегулювання правових спорів. На основі детального порівняльного аналізу міжнародного досвіду Німеччини, Франції, Нової Зеландії та інших країн у дисертації системо обґрунтовано доцільність запровадження механізму медіації на стадії виконання кримінальних покарань. Аргументовано, що впровадження такої практики дозволить працювати з глибинними наслідками навіть тяжких та особливо тяжких злочинів, забезпечуючи потерпілим можливість отримати відповіді на ключові питання життя, а засудженим – відкрити шлях до справжньої моральної реабілітації та безпечного повернення у соціум.

У ході дослідження також виявлено та детально описано складні аспекти встановлення меж примирення в умовах превалювання публічного інтересу держави. Запропоновано авторський збалансований підхід, згідно з яким державний (публічний) інтерес не повинен вступати в антагонізм із приватними

потребами потерпілої особи, якщо їх задоволення сприяє загальному правопорядку. Встановлено, що наявність публічного інтересу не може бути автоматичною чи абсолютною перешкодою для діалогу сторін, особливо якщо відновлення прав людини об'єктивно зміцнює громадську стабільність. Досліджено трансформацію професійних функцій адвоката та прокурора в процедурах примирення, де їхня роль зміщується від традиційної конфронтації до активного сприяння досягненню тривалої згоди. Доведено, що стратегічна ефективність цих ідей критично залежить від створення розгалуженої національної інфраструктури: від внесення точкових змін у кодекси до розробки професійних стандартів підготовки сертифікованих посередників та спеціалізованих центрів медіації у кримінально-правових конфліктах.

Методологічну основу роботи склав комплексний підхід, що включає діалектичний, формально-логічний, порівняльно-правовий та соціологічний методи. Це дозволило встановити, що примирення є самостійним інститутом кримінально-правового циклу, який має власні принципи (добровільність, конфіденційність, нейтральність) та цілі. Підсумовуючи отримані наукові результати, автор наголошує, що активний розвиток інституту примирення є невід'ємною складовою гармонізації вітчизняного законодавства із міжнародними правовими стандартами. Встановлено, що успішна імплементація відновних практик дозволить не лише суттєво розвантажити вітчизняну судову систему від надмірної кількості справ, а й значно підвищити рівень довіри громадян до інститутів державної влади. У дисертації сформульовано та детально розписано конкретні пропозиції щодо внесення змін до КК України, КПК України та спеціального Закону України «Про медіацію», які спрямовані на створення в Україні досконалого механізму правового захисту особи. Доведено, що впровадження описаних наукових підходів сприятиме побудові такої правової системи, де людина, її безпека, права та емоційний спокій визнаються найвищою цінністю держави. Весь викладений матеріал спрямований на наукове обґрунтування історично необхідного переходу від моделі правосуддя, яка виключно карає, до моделі правосуддя, яка зцілює, відновлює та примиряє, що

повністю відповідає глобальним прогресивним тенденціям розвитку права в середині XXI століття. Проведене дослідження відкриває нові перспективи для подальших наукових досліджень у сфері кримінально-правової конфліктології, віктимологічної профілактики та соціальної реінтеграції особистості.

Ключові слова: примирення, відновне правосуддя, медіація у кримінальному провадженні, правосуддя, дружнє до дитини, повторна травматизація потерпілого, реінтеграція та ресоціалізація правопорушника, відповідальність неповнолітніх, центр «Барнахус», злочинність, рівень злочинності, кримінальне правопорушення, закон про кримінальну відповідальність, звільнення від кримінальної відповідальності, проєкт нового КК України.

SUMMARY

Kasianov I.O. Reconciliation and Mediation in the System of Restorative Justice of Ukraine: Criminal Law and Procedural Aspects. Qualifying scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – Law. State Tax University, Ministry of Finance of Ukraine. Irpin, 2026.

The dissertation offers a holistic scientific vision of the institute of reconciliation in the criminal law of Ukraine as a multifaceted legal and social phenomenon that plays a key role in the transformation of the modern criminal justice system of Ukraine in the context of its European integration progress and adaptation to the standards of the Council of Europe. The study examines the fundamental legal nature of reconciliation, defined not merely as a procedural act but as a core manifestation of the human right to independent conflict resolution and the restoration of disrupted social relations. It is established that the right to reconciliation is deeply rooted in the general system of human rights and is directly derived from the constitutional principles of respect for human dignity, freedom of expression of the parties, and the right to a fair trial. It is demonstrated that the existing legislative approach, limited to the scope of Article 46 of the Criminal Code of Ukraine currently in force, requires significant theoretical and regulatory expansion, as a democratic society demonstrates a steady demand for more flexible and humanistic forms of justice in which the interests of the victim are recognized as a priority over the formal punitive interest of the state.

A thorough analysis of the current regulatory framework reveals systemic inconsistencies between substantive criminal law and procedural norms governing the status of participants in criminal proceedings. In particular, inconsistencies in the terminological definition of a victim in the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedural Code of Ukraine create artificial law enforcement barriers that hinder the effective implementation of the right to reconciliation. The dissertation substantiates the need to update approaches to reconciliation through the prism of comprehensive legal reform, taking into account the provisions of the Draft Criminal Code of Ukraine. It is argued that the proposed transition from the traditional model of “release from

liability” to the institute of “non-imposition of punishment” in cases of successful reconciliation is more consistent with general legal theory. Such an approach preserves the preventive and educational function of criminal law while maximizing the victim’s right to fair redress and psychological restoration.

The criminological dimension of the study provides an in-depth analysis of the impact of reconciliation on the psychosocial condition and subsequent behaviour of participants in a criminal law conflict. It is demonstrated that, unlike traditional punitive isolation, which often leads to stigmatization and further criminalization, reconciliation activates effective mechanisms of internal resocialization through direct emotional and legal interaction with the victim. Conscious remorse and active efforts to remedy the harm caused contribute to personal transformation and the formation of a stable law-abiding orientation. For the victim, reconciliation serves as an effective mechanism of devictimization. The opportunity to receive not only material compensation but also sincere moral redress and clarification of the circumstances of the offence facilitates recovery and restores a basic sense of security within the community.

The dissertation also analyses the specific features of reconciliation in particular categories of criminal offences, including offences against property, public order, and traffic safety, where the restorative approach demonstrates the greatest potential due to the possibility of prompt mitigation of harm. Special attention is devoted to child-friendly justice. It is substantiated that, in cases involving juvenile suspects, reconciliation should be regarded as the primary and preferable mechanism for case resolution. Traditional court sentences and criminal records often become factors of long-term social exclusion for minors and may contribute to persistent criminal behaviour, whereas mediation enables correction without undermining the child’s social identity. The complex role of the mediator in cases involving children is examined: the mediator acts not only as a legal intermediary but also as a guarantor of the best interests of the child and of the emotional safety of the process, which necessitates the integration of mediation practices into the activities of the Barnahus model.

A substantial part of the research is devoted to the legal nature of criminal mediation as a central element of restorative justice. The architecture of the mediation process is examined, from the initial assessment of the conflict and the selection of an independent mediator to the final legal consolidation of the mediation agreement. It is demonstrated that mediation constitutes an autonomous legal procedure that should not duplicate the functions of investigative bodies or courts but should develop as a parallel, legally recognized method of dispute resolution. A comparative analysis of international experience, including that of Germany, France, New Zealand, and other jurisdictions, substantiates the expediency of introducing post-sentence mediation at the stage of execution of criminal punishments. The implementation of such a mechanism would enable work with the consequences of serious and especially serious offences, provide victims with answers to significant personal questions, and create a path to genuine moral rehabilitation and safe reintegration for convicted persons.

The research also addresses the limits of reconciliation in situations involving a strong public interest. A balanced approach is proposed whereby the public interest should not conflict with the private needs of the victim where their satisfaction contributes to the rule of law. The mere existence of a public interest cannot constitute an automatic obstacle to dialogue between the parties, particularly where the restoration of individual rights objectively strengthens social stability. The transformation of the professional roles of defence counsel and prosecutors in reconciliation procedures is analysed, demonstrating a shift from adversarial confrontation to constructive facilitation of sustainable agreements. The strategic effectiveness of these proposals depends on the establishment of a comprehensive national infrastructure, including the introduction of targeted amendments to the Codes, the development of professional standards for certified mediators, and the creation of specialized criminal mediation centers.

The methodological basis of the research comprises a comprehensive approach incorporating dialectical, formal-logical, comparative-legal, and sociological methods. The findings confirm that reconciliation constitutes an independent institute within criminal law, possessing its own principles (voluntariness, confidentiality, and

neutrality) and objectives. In summary, the dissertation substantiates that the development of reconciliation is an essential component of the harmonization of Ukrainian legislation with international legal standards. The effective implementation of restorative practices will alleviate the excessive caseload of the national judiciary and enhance public trust in state institutions. The dissertation formulates concrete proposals for amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedural Code of Ukraine, and the Law of Ukraine “On Mediation” aimed at establishing an effective mechanism for the protection of individual rights. The research substantiates the necessity of a transition from a purely punitive model of justice to a restorative model oriented toward healing, restoration, and reconciliation, consistent with contemporary global trends in the development of criminal law. The study also opens new avenues for further research in the fields of criminal conflict studies, victimological prevention, and social reintegration.

Keywords: reconciliation, restorative justice, criminal mediation, child-friendly justice, re-traumatization of the victim, reintegration and resocialization of the offender, juvenile liability, Barnahus model, criminality, criminal offence, law on criminal liability, discharge from criminal liability, Draft Criminal Code of Ukraine.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані наукові результати дисертації

1. Грицюк І. В., Касьянов І. О. Окремі аспекти примирення винного з потерпілим під час вчинення кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 3 (12). С. 185–193. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/140/139>.

2. Касьянов І. О. Примирення з неповнолітнім підозрюваним: кримінологічний аспект правосуддя, дружнього до дитини. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. Вип. 4(17), С. 171–182. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/297/308>

3. Касьянов І.О. Примирення винного з потерпілим від кримінальних правопорушень проти власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 90. Ч. 4. С. 63-68. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/339694/327822>

4. Касьянов І.О. Межі реалізації права на примирення у матеріальному та процесуальному кримінальному праві: виправданість обмежень. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. Вип. 4(21), С. 150–162. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/434/424>

які засвідчують апробацію результатів дисертації

5. Касьянов І.О. До питання примирення з жертвами домашнього насильства: чи можлива медіація? *Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина: Матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (5-6 травня 2023 р.)*. Івано-Франківськ, 2023. С. 74-77. URL: <https://law.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/100/2024/12/youth2023-r.pdf>

6. Касьянов І.О. Право на примирення з потерпілим як умова додержання верховенства права. *IV Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини: збірник матеріалів* (м. Київ, 5

грудня 2024 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 162-164. URL: <https://surl.li/gcpnhr>.

7. Касьянов І.О. Принцип забезпечення відновного примирення у парадигмі принципів юстиції, дружньої до дитини. *Наукова спадщина професора В.Я. Тація і актуальні проблеми кримінального права*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., що відбулася 21 січ. 2025 р. / [редкол. Ю.А. Пономаренко (голова) та ін.]. Харків: Право. 2025. С. 413-417 с.

8. Касьянов І.О. Примирення у кримінальному провадженні: потреба в оновленні підходів. *Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному науковому дискурсі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. проф. В. В. Сташиса, що відбулася 10 лип. 2025 р. / [редкол.: Ю. А. Пономаренко (голов. ред.), Л. М. Демидова, М. М. Уманець]] ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України ; Гром. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; Укр. нац. група Міжнар. асоц. кар. права. Харків : Право, 2025. С. 318-324.

9. Касьянов І.О. Правова природа кримінальної медіації. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 12 грудня 2025 р.) [Електронне видання у pdf-форматі] / уклад. Н. А. Сперкач; О. А. Павлюх. За заг. ред. Максименцева М. Г. Кафедра кримінального права та процесу. Навчально-науковий інститут права. Державний податковий університет, м. Ірпінь. 2026. С. 39-42. URL: <https://surl.li/eavlcw>.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИМИРЕННЯ У СИСТЕМІ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ.....	16
1.1. Право на примирення у системі прав людини.....	16
1.2. Примирення як кримінально-правова та кримінальна процесуальна категорія.....	27
1.3. Трансформація підходів до примирення у кримінальному провадженні в контексті розвитку відновного правосуддя.....	50
Висновки до першого розділу.....	60
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМИРЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	63
2.1. Роль примирення у кримінальному провадженні та його вплив на правопорушника і потерпілого.....	63
2.2. Застосування примирення щодо окремих видів кримінальних правопорушень у кримінальному провадженні.....	82
2.3. Особливості примирення з неповнолітнім підозрюваним у кримінальному провадженні.....	99
Висновки до другого розділу.....	116
РОЗДІЛ 3. МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ.....	120
3.1. Правова природа медіації у кримінальному провадженні: поняття та принципи.....	120
3.2. Особливості проведення медіації у кримінальному провадженні: досвід України та проблеми застосування.....	133
3.3. Зарубіжний досвід проведення відновного примирення (медіації) між правопорушником та потерпілим.....	142
Висновки до третього розділу.....	157
ВИСНОВКИ.....	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	166
ДОДАТКИ.....	187

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КК України	– Кримінальний кодекс України
КПК України	– Кримінальний процесуальний кодекс України
КМ РЄ	– Комітет міністрів Ради Європи
ЄСПЛ	– Європейський суд з прав людини
ЄРДР	– Єдиний реєстр досудових розслідувань
БВПД	– Безоплатна вторинна правнича допомога
ЗМІ	– Засоби масової інформації
ПТСР	– Посттравматичний стресовий розлад
RISE	– Реформування іспитового терміну та послуг для правопорушників (назва дослідницької програми)
ООН	– Організація об'єднаних націй
GRECO	– Група держав проти корупції
MONEYVAL	– Спеціальний Комітет експертів Ради Європи з питань оцінки заходів боротьби з відмиванням коштів
DBH	– Асоціація соціальної роботи та кримінальної політики (Німеччина)
THL	– Фінський інститут здоров'я та добробуту
IFJR	– Французький інститут відновного правосуддя
ENAP	– Національна школа пенітенціарної адміністрації (École Nationale d'Administration Pénitentiaire)
ENM	– Національна школа магістратури (École Nationale de la Magistrature)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Глибока трансформація сучасної парадигми кримінальної юстиції, яка поступово зміщує акцент із суто карального впливу на відновлення порушених прав особи та гармонізацію соціальних відносин, лише набирає обертів в Україні. У контексті європейської інтеграції України та адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів питання примирення сторін кримінально-правового конфлікту набуває особливої гостроти. Традиційна модель кримінального судочинства, орієнтована переважно на встановлення вини та призначення покарання від імені держави, часто залишає поза увагою інтереси безпосередньої жертви злочину, не забезпечуючи їй належної психологічної та матеріальної сатисфакції. Це породжує кризу довіри до правоохоронної системи та актуалізує пошук альтернативних, гуманістичних способів розв'язання правових спорів.

Вибір теми обумовлений необхідністю теоретичного переосмислення інституту примирення не просто як процесуальної пільги, а як фундаментального права людини на самостійне врегулювання конфлікту. Попри наявність статті 46 КК України та відповідних положень у КПК України щодо угод про примирення практична реалізація цих норм залишається фрагментарною. Існує нагальна потреба у дослідженні примирення як цілісного міжгалузевого інституту, що поєднує в собі матеріально-правові, процесуальні та подекуди психологічні й етичні аспекти.

Особливого значення тема набуває у світлі реформування кримінального законодавства та розробки проєкту нового КК України. Сучасна законотворча думка пропонує розширити межі застосування некаральних заходів впливу, де примирення виступає базовою умовою для звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання. Проте теоретична база для такого розширення залишається недостатньо розробленою, особливо в частині визначення меж «публічного інтересу», який часто штучно ставиться вище за інтереси потерпілого, блокуючи можливість конструктивного діалогу між сторонами.

Кримінально-правовий аспект вибору теми зумовлений високим рівнем рецидивної злочинності в Україні. Традиційне покарання, пов'язане з ізоляцією особи, часто призводить до її подальшої маргіналізації та розриву корисних соціальних зв'язків. Натомість інститут примирення, що базується на засадах відновного правосуддя, пропонує механізм активного каяття та реінтеграційного сорому. Це дозволяє правопорушнику усвідомити реальну шкоду, заподіяну іншій людині, а не просто відбутися відповідно до букви закону покарання перед державою. Дослідження впливу примирення на мінімізацію ризиків повторного вчинення злочинів є критично важливим для формування ефективної стратегії протидії злочинності.

Додатковим стимулом для обрання цієї теми є стрімкий розвиток інституту медіації в Україні. Прийняття Закону України «Про медіацію» створило правове підґрунтя для впровадження професійного посередництва, проте його специфіка у кримінальній сфері досі залишається предметом дискусій. Необхідно чітко розмежувати поняття «примирення» як результат та «медіація» як процес, визначити правовий статус медіатора у кримінальному провадженні та розробити безпекові протоколи для учасників відновних процедур. Без наукового обґрунтування цих процесів існує ризик дискредитації ідеї примирення через некомпетентне або формальне застосування посередництва.

Окремий пласт актуальності пов'язаний із захистом прав неповнолітніх. Юстиція, дружня до дитини, вже зараз вимагає відмови від репресивних методів на користь відновних практик. Дослідження примирення з неповнолітнім підозрюваним дозволяє вибудувати модель правосуддя, яка б сприяла виправленню дитини без накладення тавра судимості, що є визначальним для її подальшого життя та інтеграції в суспільство.

Науковий інтерес до теми підкріплюється також потребою в аналізі міжнародного досвіду. Країни з розвиненими правовими системами (Німеччина, Франція, Нова Зеландія) демонструють високу ефективність відновного примирення навіть у справах про тяжкі злочини. Адаптація цього досвіду до

національних реалій вимагає глибокого аналізу, щоб уникнути сліпого копіювання чужих моделей і створити власну, життєздатну систему примирення, яка б відповідала правовій культурі українського суспільства.

Таким чином, обрання теми дисертаційного дослідження продиктовано необхідністю подолання суперечностей між каральною спрямованістю чинного законодавства та гуманістичними запитами сучасного суспільства. Робота спрямована на формування нової концепції примирення, яка б забезпечила баланс між інтересами особи, громади та держави, сприяла реальному відновленню прав потерпілих та створювала умови для ефективної ресоціалізації правопорушників, що є стратегічно важливим для зміцнення правопорядку в Україні.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали праці зарубіжних і вітчизняних учених.

Окремі аспекти проблематики примирення у кримінальному судочинстві досліджували такі вітчизняні вчені: Аракелян Р.Ф., Багінський А.В., Баулін Ю.В., Бахуринська О.О., Блага А.Б., Брездень В.І., Гаврилюк Р.О., Дудоров О.О., Євдокімова О.В., Ізуїта П.О., Каращук К.Л., Кармаза О.О., Кармазіна К.Ю., Карпенко М.І., Коверко Ю.А., Козаченко І.П., Кутуєв П.В., Лапкін А.В., Лашук Є.В., Лемеха Р.І., Литвинова О.О., Литвинчук О.І., Ляш А.О., Максименко О.В., Мандриченко Ж.В., Мартиненко О.А., Меркулова В.О., Микитин Ю.І., Москаленко С.І., Музика А.А., Навроцька В.В., Неледва Н.В., Нестор Н.В., Новак Р.В., Орловська Н.А., Резніченко Г.С., Ряшко О.В., Северенчик О.П., Семерак І.О., Семерак О.С., Сіроткіна М.В., Соловйова О.Є., Усатий Г.О., Федіна А.В., Федоренко Т.В., Федотова Г.В., Фігун Н.І., Фомін Т.Г., Хмелевська Н.В., Черновський О.К., Шаповалов В.М., Шминдрук О.Ф., Ященко А.М та інші.

Під час написання дисертації використовувалися не тільки праці вітчизняних вчених, а й зарубіжних дослідників, які вивчають відновне

примирення сторін кримінально-правового конфлікту: Брейтвейт Дж., Вальграв Л., Еррі Ж., Зер Г., Крісті Н., Макколд П., Маршалл Т., Райт М., Умбрайт М.

Сформульовані автором теоретичні висновки та практичні рекомендації базуються на результатах системного аналізу широкого кола джерел: від фундаментальних доктринальних праць у галузі кримінального права та процесу до нормативно-правових актів міжнародного й національного рівнів. Емпіричний фундамент дослідження склали чинне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України, положення проєкту нового КК України, міжнародно-правові акти та стандарти (зокрема Директиви ЄС та Рекомендації Ради Європи), а також аналіз актуальної судової практики Верховного Суду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження здійснено на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету згідно із положеннями Указу Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», відповідно до Стратегії розвитку сфери інноваційної діяльності, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 року № 526-р. Дисертаційне дослідження відповідає положенням Національної економічної стратегії на період до 2030 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 року № 179, за стратегічним напрямом «Верховенство права», Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, за стратегічним напрямом «Забезпечення права на справедливий суд», Програми діяльності Кабінету Міністрів України, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 року № 471.

Дисертаційне дослідження виконувалося в рамках науково-дослідних тем кафедри кримінального права та процесу Державного податкового університету «Теоретичні засади підвищення ефективності кримінально-правового, кримінологічного та кримінально-виконавчого запобігання злочинності» (державний реєстраційний № 0121U110768) та «Розслідування кримінальних

правопорушень (кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти)» (державний реєстраційний № 0121U113579).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Державного податкового університету (протокол № 6 від 24 листопада 2022 року).

Мета та завдання дослідження. *Метою роботи* є комплексна науково-правова характеристика правових засад функціонування в Україні інституту примирення у кримінальному праві, теоретичних та практичних основ впровадження відновних практик (медіації) у національну систему кримінальної юстиції, а також визначення кримінально-правової та кримінальної процесуальної значущості примирення для запобігання злочинності та захисту прав людини.

Відповідно до окресленої мети було поставлено такі завдання:

- з'ясувати сутність права на примирення в системі прав людини та його місце в сучасній парадигмі гуманізації кримінального законодавства;
- проаналізувати матеріально-правові та процесуальні особливості інституту примирення в Україні, виявити суперечності між нормами КК України та КПК України;
- обґрунтувати напрями оновлення підходів до примирення в кримінальному провадженні, зокрема в контексті реформування кримінального законодавства;
- дослідити кримінально-правове значення примирення та його психологічний вплив на особу правопорушника (ресоціалізація) та потерпілого (девіктимізація);
- виявити особливості застосування примирення за окремими видами кримінальних правопорушень, виходячи з характеру заподіяної шкоди;
- з'ясувати специфіку примирення з неповнолітнім підозрюваним у межах концепції правосуддя, дружнього до дитини;

- розкрити правову природу медіації у кримінальному провадженні, її фундаментальні принципи та стратегічне значення як ключового елемента відновного правосуддя;

- проаналізувати вітчизняний досвід та виклики проведення процедур медіації у кримінальному провадженні в сучасних умовах;

- узагальнити міжнародний досвід реалізації відновного примирення (на прикладі Німеччини, Франції, Нової Зеландії) та запропонувати шляхи його адаптації в Україні.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають у процесі примирення сторін кримінально-правового конфлікту та застосування відновних процедур.

Предметом дослідження є примирення та медіація у системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та процесуальні аспекти.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становить система загальнонаукових та спеціальних методів, застосування яких дало змогу забезпечити всебічність, об'єктивність та достовірність отриманих наукових результатів. Завдяки діалектичному методу пізнання право на примирення розглянуто у його розвитку та постійному зв'язку з гуманізацією суспільних відносин та реформуванням кримінальної юстиції. Логічний метод (зокрема прийоми аналізу та синтезу) став основою для розкриття змісту фундаментальних понять дослідження, таких як «право на примирення», «відновне правосуддя» та «медіація у кримінальному провадженні» (розділи 1, 3). Системний метод застосовано при з'ясуванні місця примирення в системі прав людини (підрозділ 1.1), дослідженні впливу примирення на особу правопорушника та потерпілого (підрозділ 2.1), а також при формуванні цілісної правової природи медіації у кримінальному провадженні (підрозділ 3.1). Історико-правовий метод дозволив простежити генезу інституту примирення та зміну парадигм від карального до відновного правосуддя (підрозділ 1.2). Методи індукції та дедукції використано для узагальнення кримінально-правових та

кримінальних процесуальних аспектів примирення за окремими видами правопорушень (дедукція) та формулювання теоретичних засад правосуддя, дружнього до дитини, на основі аналізу специфіки роботи з неповнолітніми (індукція) (підрозділи 2.2, 2.3). Статистичний метод було задіяно під час аналізу емпіричних даних щодо ефективності програм відновлення та динаміки рецидивної злочинності (підрозділ 2.1). Порівняльно-правовий метод став ключовим при співставленні міжнародних моделей відновного примирення Німеччини, Франції та Нової Зеландії, а також при аналізі узгодженості положень чинного КК України та КПК України з нормами проєкту нового КК України (підрозділи 1.3, 3.3). Формально-юридичний метод застосовано для критичного аналізу нормативно-правового регулювання угод про примирення та виявлення прогалин у законодавстві, що регулює статус медіатора у кримінальному провадженні (підрозділи 1.2, 3.2). Метод кейс-стаді використано для вивчення конкретних прикладів реалізації процедур медіації у кримінальному провадженні та оцінки проблем, що виникають у вітчизняній практиці (підрозділ 3.2).

Наукова новизна одержаних результатів. Робота є одним із перших системних досліджень кримінально-правових та кримінальних процесуальних засад функціонування інституту примирення у кримінальному провадженні України в контексті розбудови відновного правосуддя. За результатами дослідження сформульовано нові наукові положення та висновки, що характеризуються науковою новизною, зокрема:

уперше:

– запропоновано концептуальну модель національної системи медіації у кримінальному провадженні в Україні, яка базується на трирівневій структурі: нормативній (інтеграція медіаційної угоди в КК України та КПК України як самостійної підстави звільнення від покарання), інституційній (створення мережі сертифікованих центрів відновного примирення) та професійній (запровадження спеціалізованої підготовки медіаторів із фокусом на психологію конфлікту);

– проаналізовано природу права на примирення через три взаємопов’язані виміри: 1) гуманістичний (реалізація свободи волі та гідності сторін); 2) відновний (пріоритет компенсації шкоди над каральним впливом); 3) превентивний (мінімізація ризику рецидиву через формування реінтеграційного сорому);

– обґрунтовано можливість застосування медіації щодо кримінально-правових спорів у випадках із особливими суб’єктами, зокрема за участю осіб із психічними девіаціями (за умов належного експертного супроводу), що дозволяє забезпечити право потерпілого на сатисфакцію навіть у справах, які раніше вважалися немедіабельними;

– аргументовано доцільність запровадження в Україні медіації на стадії виконання покарання, що дозволяє працювати з наслідками тяжких злочинів та сприяє реальній ресоціалізації засуджених, спираючись на успішний досвід зарубіжних країн;

удосконалено:

– розуміння системних суперечностей між нормами матеріального (стаття 46 КК України) та процесуального (стаття 469 КПК України) права, що полягає у неузгодженості умов звільнення від відповідальності та порядку затвердження угод, що запропоновано вирішити шляхом уніфікації критеріїв загладжування шкоди;

– підхід до обмежень права на примирення у кримінальних правопорушеннях проти громадського порядку та моральності: доведено, що абсолютна заборона примирення у цій сфері часто шкодить інтересам потерпілих, тому запропоновано диференціювати обмеження залежно від об’єкта посягання та чіткої ідентифікації публічного інтересу;

– аргументацію щодо переваг відновного примирення у справах за участю неповнолітніх: обґрунтовано, що медіація є центральним елементом правосуддя, дружнього до дитини, оскільки вона дозволяє уникнути стигматизації («тавра

злочинця») та забезпечує виховний ефект через пряме усвідомлення заподіяної шкоди;

– трактування поняття «медіація у кримінальному провадженні» як автономної, конфіденційної та добровільної процедури врегулювання кримінально-правового конфлікту за допомогою нейтрального посередника, результатом якої є не лише відшкодування збитків, а й емоційне відновлення сторін;

– кримінально-правову характеристику впливу примирення на потерпілого: виокремлено етапи девіктимізації через медіаційний діалог (від стану пасивної жертви до активного учасника встановлення справедливості), що є критично важливим у контексті подолання наслідків війни та загальної травматизації суспільства;

дістали подальшого розвитку:

– положення про необхідність імплементації європейських стандартів відновного правосуддя (Рекомендації Ради Європи) у національну практику, зокрема щодо забезпечення безоплатності та доступності послуг медіації для соціально вразливих груп населення;

– обґрунтування позиції щодо розширення ролі суду при затвердженні угод про примирення: суд має перевіряти не лише формальну відповідність закону, а й реальну добровільність згоди та відсутність тиску на потерпілого (контроль за «справедливістю примирення»);

– оцінка міжнародного досвіду (Німеччини, Франції, Нової Зеландії та ін.) в аспекті його адаптивності до українських реалій, зокрема в частині залучення громади та родини до процесу примирення (сімейні конференції);

– теза про необхідність законодавчого закріплення статусу медіатора як суб'єкта, наділеного імунітетом свідка щодо інформації, отриманої під час медіації, що є фундаментальною гарантією принципу конфіденційності.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки та рекомендації мають як теоретичне,

так і практичне значення, оскільки вони спрямовані на гуманізацію кримінальної юстиції та впровадження ефективних механізмів відновлення прав людини.

Одержані результати може бути використано у:

– *науково-дослідній діяльності* – як підґрунтя для подальшого вивчення проблем відновного правосуддя, правової природи примирення та особливостей застосування медіації у кримінально-правових конфліктах; для поглиблення теоретичних знань про роль ресоціалізації правопорушників та девіктимізації потерпілих (акт впровадження в науково-дослідну діяльність Державного податкового університету від 30 березня 2026 року);

– *правотворчій діяльності* – під час опрацювання та вдосконалення законопроектів щодо внесення змін до КК України та КПК України (зокрема в частині уніфікації процедур примирення та розширення меж застосування угод), Закону України «Про медіацію» (щодо особливостей посередництва у кримінальних справах), а також під час розробки підзаконних актів, що регулюють діяльність медіаторів та функціонування центрів відновного правосуддя;

– *у практичній діяльності* – правоохоронними органами (поліцією, прокуратурою) та судами при вирішенні питання про доцільність направлення сторін на процедуру медіації; адвокатами та медіаторами – при розробці стратегій захисту інтересів клієнтів та проведенні відновних процедур за умови подальшого загального впровадження відновного примирення до законодавства України; громадськими організаціями – при впровадженні програм примирення для неповнолітніх та жертв тяжких злочинів (довідка Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТІС» від 25 березня 2026 року № 25/03-2);

– *освітньому процесі* – під час підготовки підручників, навчально-методичних посібників та курсів лекцій із дисциплін «Кримінальне право України», «Кримінальний процес України», а також спеціалізованих курсів: «Відновне правосуддя», «Медіація у кримінальному провадженні»; у межах професійної підготовки та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів

та практикуючих медіаторів (акт впровадження в освітній процес Державного податкового університету від 19 березня 2026 року).

Апробація результатів дослідження. Роботу виконано й обговорено на кафедрі кримінального права та процесу Державного податкового університету. Практично орієнтовані рекомендації та основні наукові висновки і положення дисертації викладені у доповідях на відповідних всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях: «Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина» (5-6 травня 2023 року, м. Івано-Франківськ), IV Всеукраїнська науково-практична конференція з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини (5 грудня 2024 року, м. Київ), «Наукова спадщина професора В. Я. Тація і актуальні проблеми кримінального права» (21 січня 2025 року, м. Харків), «Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному науковому дискурсі» (10 липня, 2025 року, м. Харків), «Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення» (12 грудня 2025 року, м. Ірпінь).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною, завершеною науковою працею. Сформульовані в ній положення, узагальнення, висновки, рекомендації та пропозиції обґрунтовано на підставі самостійно проведених досліджень.

У науковій статті «Окремі аспекти примирення винного з потерпілим під час вчинення кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності», опублікованій спільно з Грицюком І. В., автор особисто здійснив науково-теоретичний аналіз проблемних аспектів примирення винного з потерпілим у справах про кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності, обґрунтував необхідність усунення суперечностей у правозастосовній практиці та запропонував конкретні зміни до статті 46 КК України щодо уточнення умов звільнення від відповідальності.

Ідеї та розробки, що належать співавторам, разом з якими були опубліковані наукова стаття та тези доповіді, в дисертації не використовувалися.

Для аргументації окремих положень дисертації використовувалися наукові праці інших учених, на які зроблено посилання.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в 9 наукових працях, серед яких 4 статті, опубліковані в наукових фахових виданнях України, та 5 тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 192 сторінки, з них основний текст – 165 сторінок, список використаних джерел – 21 сторінка (185 найменувань) та 2 додатки на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРИМИРЕННЯ У СИСТЕМІ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

1.1. Право на примирення у системі прав людини

Коли йдеться про права та свободи людини і громадянина, зазвичай ми розуміємо ті права та свободи, перелік яких визначений або Конституцією України (конституційні права), або Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (конвенційні права), або іншими міжнародними чи національними нормативно-правовими актами. Разом з тим, деякі права людини і громадянина можуть навіть не бути визначеними на нормативному рівні, не мати власної дефініції, але бути складовим елементом реалізації того чи іншого права. Одним із таких прав є право на примирення.

Перш ніж переходити до аналізу сучасного розуміння права на примирення, пропонуємо визначити відмінності прав від свобод. Прийнято вважати, що якщо особа має право на щось, то хтось інший повинен мати кореспондуючий обов'язок забезпечити реалізацію цього права. Наприклад, у конституційних або конвенційних правах відразу є зрозумілим, що цей обов'язок покладений на державу, і у випадку порушення права саме держава повинна нести відповідальність за таке порушення. Зі свого боку свободи не потребують вчинення активних дій іншими особами, аби бути реалізованими; для того, щоб реалізувати свободи, достатньо, щоб інші особи, зокрема держава, утрималися від посягання на них. Як доречно зазначає Донченко О.П., якщо право – міра свободи, то свобода як категорія права – це форма самовизначення суб'єктів права стосовно вибору своїх життєвих цілей та засобів їх досягнення [185].

Право на примирення може проявлятися в різних сферах соціального життя (у політиці, юриспруденції, повсякденному житті тощо). Водночас право на примирення саме як категорія права найкраще виражене в юриспруденції,

адже у багатьох випадках його реалізація повинна бути підтверджена компетентним органом. Натомість у повсякденному житті примирення більше існує як свобода людини, адже за взаємної згоди двох конфліктуючих сторін досягається реалізація примирення.

Право на примирення існує у багатьох галузях права: кримінальному праві, кримінальному процесуальному праві, цивільному праві, цивільному процесуальному праві, адміністративному праві, податковому праві, трудовому праві тощо, і кожна галузь права має свої особливості реалізації права на примирення. У нашому випадку розкриття змісту права на примирення відбуватиметься саме в контексті кримінального права та кримінального процесуального права, методів його реалізації, а також значення права на примирення як для особи порушника, так і для особи потерпілого.

На сьогоднішньому етапі розвитку суспільства та правової думки важливим є дослідження права на примирення як умови додержання верховенства права, визнання і дія якого в Україні гарантуються статтею 8 Конституції України [1]. Як зазначалося вище, більшість вітчизняних науковців прагне вести мову про право на примирення як про невід'ємне право потерпілого, водночас ігноруючи, що у кримінальному конфлікті, який завжди є міжособистісним, беруть участь щонайменше дві особи, а тому важливість реалізації права винного на примирення не слід нівелювати порівняно з правами потерпілого.

Наприклад, Орловська Н.А. вважає, що право на примирення та укладення угоди про примирення належить саме потерпілому [2, с. 45]. Таку ж думку поділяє Сіроткіна М.В., яка вказує, що право на примирення є особистим правом потерпілого [3, с. 56].

Вважаємо, що наділення правом на примирення лише потерпілого неповною мірою розкриває суть цього права, адже, якщо ми говоримо про те, що виключно потерпілий має право на примирення, тоді виникає закономірне питання – хто має забезпечити реалізацію цього права? Зі свого боку

правопорушник не зобов'язаний примирюватися з потерпілим навіть у тих випадках, коли він визнає свою вину, адже основною засадою примирення є добровільність його досягнення. Відтак, на нашу думку, як у кримінальному праві, так і у кримінальному процесуальному праві, право на примирення є особистим правом як потерпілого, так і винного; реалізація цього права має (або ж повинна мати) не лише кримінально-правові наслідки для двох сторін, а й соціально-правове значення, що проявлятиметься, серед іншого, у зниженні рівня злочинності в державі.

Більше того, за приписами частини сьомої статті 469 КПК України слідчий, прокурор зобов'язані проінформувати підозрюваного та потерпілого про їхнє право на примирення, роз'яснити механізм його реалізації та не чинити перешкод в укладенні угоди про примирення [4]. Із буквального тлумачення означеної норми закону можна стверджувати, що право на примирення належить обом сторонам принаймні у кримінальному процесуальному значенні. Тому кожна особа повинна мати право примиритися з особою потерпілого та/або родичами такої особи за умови наявності у них відповідного статусу, якщо таке примирення є ефективним та допустимим згідно із законом та моральними засадами суспільства, а також здійснюється без явного зловживання (примусу, залякування, залежності потерпілого від особи порушника) з дотриманням принципів здійснення примирення.

Більше того, право на примирення саме по собі не може існувати у потерпілого рівно настільки, наскільки воно не може існувати саме по собі у правопорушника, адже його реалізація та власне досягнення самого примирення потребує волі та бажання сторін, а тому можна вести мову про взаємозв'язок права на примирення винного з правом на примирення потерпілого.

Право на примирення є специфічним правом людини, реалізація якого можлива лише з дотриманням засад (принципів) його здійснення. Оскільки примирення тісно пов'язане з медіацією, яку часто іменують відновним примиренням, для з'ясування принципів здійснення права на примирення

пропонується орієнтуватися на Рекомендацію № R (99) 19 КМ РЄ про посередництво у кримінальних справах від 15 вересня 1999 року. Згідно із означеною Рекомендацією основними принципами здійснення права на примирення є:

1) медіація у кримінальних справах повинна мати місце тільки тоді, коли всі сторони добровільно дійшли згоди з цього приводу. Сторони також можуть відмовитися від своєї згоди на будь-якому етапі проведення медіації;

2) будь-які обговорення під час зустрічі мають конфіденційний характер та не можуть використовуватися в майбутньому, окрім випадків, коли наявна згода сторін;

3) медіація у кримінальних справах має бути доступним заходом;

4) медіація у кримінальних справах має бути допустимою на будь-якій стадії правосуддя;

5) медіація є незалежною та автономною в рамках кримінальної юстиції [5].

Отже, основними засадами (принципами) реалізації права на примирення як потерпілого, так і правопорушника є добровільність, конфіденційність, доступність, допустимість, незалежність та автономність.

На наше переконання, такі принципи медіації як доступність та допустимість є важливими принципами здійснення права на примирення, оскільки підкреслюють нагальність питання неприпустимості створення штучних перепон у реалізації права на примирення сторін. Безумовно, право на примирення не вважається абсолютним правом, але обмеження цього права повинне відбуватися із суворим врахуванням приписів закону та застосуванням підходу, такого як «примирення допустиме завжди, якщо чітко не заборонене законом», а не такого як «примирення можливе лише тоді, коли чітко передбачене законом». Досліджуючи принципи медіації у кримінальному

процесі України, Лемеха Р.І., Коверко Ю.А., Брездень В.І. цитують Аракеляна Р.Ф., який зазначав, що принцип допустимості є одним із загальних принципів та розглядається державами-членами як керівництво до дії. Після закінчення експериментальної стадії медіація повинна бути послугою, доступ до якої є відкритим на будь-якій стадії кримінального процесу. При цьому, необхідно наголосити на тому, що рекомендації Ради Європи не мають імперативного, загальнообов'язкового характеру. Цінність та сила таких рекомендацій заснована на бездоганній репутації Ради Європи та здатності окремих осіб та груп використати її задля впровадження ідеї відновного правосуддя [6, с. 22].

Принцип незалежності та автономії медіації в рамках кримінальної юстиції передбачає, що процес медіації повинен мати свою чітко визначену процедуру та стадійність, повинні бути сформовані основні правила здійснення відновного примирення (медіації), визначені основні вимоги до медіатора, етичні норми та його компетенція, адже підходи до здійснення кримінального провадження суттєво відрізняються від належної процедури примирення у кримінальному процесі.

Щодо інших принципів здійснення права на примирення звернемо увагу на думку Черновського О.К. та Федіної А.В., які зазначають, що конфіденційність полягає в тому, що усі учасники процедури беруть на себе зобов'язання не поширювати будь-яку інформацію, що стала їм відома без згоди другої сторони; єдиний документ, який може бути використано під час розгляду кримінального провадження в суді – угода про примирення сторін; а добровільність – процес примирення може відбуватись лише за умови добровільної згоди сторін на участь у ньому; як потерпілий, так і правопорушник можуть відмовитись від даної процедури на будь-якому її етапі. Більше того, нагальність дотримання цих принципів означені науковці пов'язують із психологічними особливостями укладення угод про примирення [7, с. 153].

Право на примирення з потерпілим передбачене як матеріальним, так і процесуальним правом України. Разом з тим, доктрина розмежовує зміст права на примирення за нормами КК України та за нормами КПК України. Більше того, доречно розмежовувати право на примирення, яким наділений винний, та право на примирення, яким наділений потерпілий, а в окремих випадках за нормами кримінального процесуального законодавства – його правонаступники. Водночас слід погодитися, що незважаючи на відмінності в умовах застосовування, норми про примирення, які містяться у матеріальному (ст. 46 КК України) та процесуальному кримінальному праві (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України), все ж таки мають не різну, а єдину правову природу, і є втіленням ідей відновного правосуддя у законодавстві України, про що слушно підмічено в дисертаційному дослідженні Глоби М.М. (2021 рік) [8, с. 10].

Примирення винного з потерпілим є одним із інструментів відновного правосуддя, який покликаний виправити особу порушника, сприяти його ресоціалізації в суспільстві та знизити ризик потенційного рецидиву в майбутньому, з однієї сторони, та сприяти захисту та максимальному відновленню прав та інтересів особи потерпілого, з іншої сторони. Отже, на наше переконання, здійснення якісних та ефективних відновних процедур, зокрема примирення з потерпілим, має заохочуватися зі сторони держави та системи правосуддя, оскільки головною метою повинна бути не лише кара злочинця за вчинення ним кримінально караного діяння, а й виправлення та перевиховання його особистості.

Частиною першою статті 8 Конституції України передбачено, що в Україні визнається та діє верховенство права [1]. Як зазначається у Доповіді про правовладдя, ухваленій Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні, складниками верховенства права (правовладдя) є: (1) законність, включаючи прозору, з'ясовну (поясненну) та демократичну процедуру надання юридичної сили актам права; (2) юридична визначеність; (3) заборона свавільності; (4) доступ до правосуддя в особі незалежних і безсторонніх судів,

включно з тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; (5) дотримання людських прав; (6) недискримінація та рівність перед приписами права [9, с. 28]. Відтак, як убачається з наведеного вище, дотримання людських прав, серед іншого, є складником верховенства права, а тому, на нашу думку, задля додержання гарантованого статтею 8 Конституції України принципу верховенства права система правосуддя повинна бути орієнтованою на пріоритет відновного правосуддя у тих випадках, де найвища міра покарання у вигляді позбавлення волі та, як наслідок, ізоляція особи від суспільства не є необхідними або навіть соціально шкідливими.

Водночас серед науковців та практиків тривають дискусії щодо можливості застосування інституту примирення винного з потерпілим (стаття 46 КК України) та інституту угод про примирення в кримінальному провадженні (глава 35 розділу VI КПК України) за певних обставин: наслідки як елемент об'єктивної сторони вчиненого кримінального правопорушення з матеріальним складом стосуються необмеженої кількості осіб, внаслідок вчинення кримінального правопорушення шкода завдана юридичній особі або ж настала смерть жертви, домашнє насильство, зокрема за участі неповнолітнього потерпілого, тощо.

Безумовно, ми погоджуємося з тим, що право на примирення не є абсолютним, про що вже зазначалося вище, проте його застосування повинне бути обмеженим лише у виключних випадках, чітко визначених на рівні законів, аби відповідати усталеним прецедентам Європейського суду з прав людини щодо якості закону та дотримання принципу правової визначеності. Так, наприклад, аналізуючи практику застосування медіації відносно жертв домашнього насильства зарубіжних країн, доцільно звернути увагу на положення Кодексу потерпілих Великобританії, які також не виключають можливість застосування медіації з жертвами домашнього насильства. При цьому політика Ради голови національної поліції Великобританії не розділяє застосування процедур відновного правосуддя, до яких відноситься медіація, до

жертв домашнього або сексуального насильства [10]. Слід визнати, що випадки застосування медіації (відновного примирення) у справах про домашнє насильство, якщо вони допускаються згідно із законами тієї чи іншої країни, повинні перебувати під ретельним контролем спеціалістів та експертів у цій сфері, які мають суттєвий досвід та здатні виявити, серед іншого, ризики створення загроз прав та інтересів жертви, оцінити вплив правопорушника на жертву, залежність жертви від винного, а також контролювати морально-психологічний стан потерпілого під час усієї процедури медіації та певний час після неї. Разом з тим, за КПК України (абзац 2 частини першої статті 469 КПК України) чітко визначено, що угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника [4], що, у свою чергу, чітко вказує на допустимість примирення за загальним правилом у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством.

За таких обставин наявні в українському законодавстві матеріальні та процесуальні інститути примирення у кримінальних провадженнях мають чільне значення, адже як елементи відновного правосуддя мають на меті забезпечити найкращі інтереси як сторін кримінального провадження, так і всього суспільства, а також гарантувати принцип верховенства права, гарантований Конституцією України.

Законодавство України не містить дефініції права на примирення, зокрема у кримінальному праві. Разом з тим, системний аналіз норм КК України та КПК України надає змогу виокремити основні ознаки права на примирення та навіть розмежувати ці поняття у кримінальному матеріальному та кримінальному процесуальному значеннях.

Звідси очікувано, що у судовій практиці знайшло відображення права на примирення у його кримінально-правовому значенні. У пункті 33 постанови Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019 у справі № 439/397/17

(провадження № 13-66ксл8) зазначається, що право на примирення у статті 46 КК України це особисте право потерпілого. Воно не може бути ніким присвоєне та не може бути нікому делеговане. Таке право є природним правом людини, нерозривно пов'язаним з нею, та похідним від інших прав людини, зокрема права на життя. Використання права на примирення іншими особами (в тому числі визнаними потерпілими від кримінального правопорушення у кримінально-процесуальному сенсі) є неможливим, оскільки таке право тісно пов'язане з особою, яка безпосередньо постраждала внаслідок вчинення щодо неї кримінального правопорушення. Під час примирення лише сам потерпілий може виражати свою волю, а не інші особи, які є його представниками або правонаступниками [11]. До означеної вище позиції не висловлено жодної окремої думки.

Не погоджуватися з означеною вище позицією складно, беручи до уваги той факт, що за своїм духом вона базується на основоположних правах людини та безумовно враховує права жертви (потерпілого у кримінально-правовому сенсі). Водночас право на примирення – це право не лише потерпілого, а й винного, реалізація якого за наведеного підходу при буквальному тлумаченні унеможлиблюється. На нашу думку, Верховний Суд у справі № 439/397/17 (провадження № 13-66ксл8), зазначаючи, що право на примирення є особистим правом потерпілого, не застосував обмежувачий підхід та не висновував, що право на примирення належать виключно потерпілому та не належить правопорушнику, оскільки в означеній вище справі аналізувалося питання про можливість переходу права на примирення від потерпілого до правонаступників потерпілого у кримінальному процесуальному значенні, а не про наявність або відсутність у винного права на примирення.

Отже, станом на сьогодні з урахуванням наявної судової практики можна виснувати, що у питанні застосування матеріального інституту примирення винного з потерпілим повинні одночасно відновлюватися права та інтереси як винного, так і потерпілого; за умови, якщо права хоча б однієї з цих осіб не

відновлюються, про що вона не надає або вже не може надати своє добровільне та свідоме підтвердження, примирення за статтею 46 КК України у такому разі виключається. Більше того, вище вже робився висновок про те, що право на примирення може існувати лише у системному взаємозв'язку права на примирення потерпілого за правом на примирення правопорушника, адже його одностороння реалізація не є можливою.

За нормами КПК України (частина четверта статті 56 КПК України) право на примирення як потерпілого, так і правопорушника (підозрюваного, обвинуваченого) реалізується у формі угоди про примирення, зміст якої чітко визначений статтею 471 КК України [4]. На відміну від матеріального інституту примирення право на примирення за нормами кримінального процесуального законодавства може бути передане іншим особам, а саме правонаступникам потерпілого, що впливає з частини шостої статті 55 КК України, відповідно до якої, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможливорює подання нею відповідної заяви, положення частин першої - третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням - потерпілими може бути визнано кілька осіб [4].

Водночас право сторін кримінального провадження на примирення за приписами кримінального процесуального права також не є абсолютним, адже статтею 469 КПК України передбачені випадки, за яких можливе укладення угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим, хто може бути ініціатором такого примирення тощо.

Окремо слід звернути увагу на таку ознаку права на примирення як неможливість його делегування іншим особам, зокрема захиснику або представнику. Означена вище позиція викладена у постанові Верховного Суду від 24 квітня 2024 року у справі № 304/1035/20 (провадження № 13-58кс23), у

пункті 33 якої зазначено, що окремі процесуальні права за змістом нерозривно пов'язані з особами незамінних учасників провадження, реалізуються виключно ними особисто й не можуть бути нікому делеговані, у тому числі захиснику або представнику. До таких прав належать, зокрема: право потерпілого ініціювати кримінальне переслідування винного у справах приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477 КПК), а також у будь-якій справі підтримувати обвинувачення у суді у разі відмови від нього прокурора (ст. 340 КПК); право обвинуваченого укласти з прокурором угоду про визнання винуватості (ч. 1 ст. 469 КПК), звертатися до суду з останнім словом (ст. 365); права обвинуваченого і потерпілого укласти угоду про примирення (ч. 2 ст. 469 КПК) [12].

За таких обставин права на примирення винного з потерпілим, як і у випадку права потерпілого на примирення з правопорушником, є похідним від права на життя, а тому повинне бути гарантованим кожній особі з урахуванням наукових напрацювань, зокрема у галузі психології, а не лише права, щодо тих випадків, коли мета примирення завідомо не буде досягнутою або коли примирення не відповідатиме сформованим у суспільстві моральним засадам. Реалізація права на примирення спрямована на утвердження цінності особистості обох сторін, остаточне розв'язання кримінально-правового конфлікту, зменшення рівня злочинності та попередження рецидивів.

Отже, можна підсумувати, що право на примирення – є особистим правом потерпілого та винного (підозрюваного, обвинуваченого), тісно пов'язаним з особою сторони кримінально-правового конфлікту, що не підлягає делегуванню іншим особам та може бути реалізованим виключно за спільним бажанням обох сторін одночасно з дотриманням принципу добровільності, самовизначення та рівності сторін, а за умови залучення професійного посередника (медіатора) – також принципів конфіденційності, доступності, допустимості, незалежності та автономності процедури примирення.

1.2. Примирення як кримінально-правова та кримінальна процесуальна категорія

Інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, що передбачений статтею 46 КК України, не є новим та мав достатньо часу, щоб сформувати усталену практику його застосування. Проте і до сьогодні виникають ситуації, чіткий порядок вирішення яких не регламентований у чинному законодавстві України, а подекуди й у правозастосовній практиці.

Поряд із примиренням на підставі матеріально-правових норм також численну практику застосування має інститут угод, що регламентований нормами кримінального процесуального закону (за даними Єдиного державного реєстру судових рішень у період з 01.01.2023 по 31.12.2023 ухвалено 1273 вироків на підставі угод про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим) [13]. Проте на відміну від примирення, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, за угодою про примирення відповідно до КПК України винна особа притягується до кримінальної відповідальності вироком суду з призначенням їй покарання у межах, визначених КК України.

Прийнято вважати, що примирення винного з потерпілим як підстава для уникнення від традиційного кримінального переслідування державою певної особи, а також застосування до такої особи заходів примусу, визначених кримінальним законом, є законодавчим проявом функціонування відновного правосуддя в Україні. Незважаючи на відсутність нормативного регулювання самої процедури примирення, через що її перебіг повністю відданий на розсуд сторін кримінально-правового конфлікту, дедалі частіше використовується такий вид відновного правосуддя як медіація у кримінальному провадженні, результатом якої є примирення правопорушника та потерпілого.

Наразі матеріальний інститут примирення винного з потерпілим у законі про кримінальну відповідальність визначає стаття 46 КК України, згідно з якою особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду [14].

Відтак, аналізуючи означену вище норму кримінального закону, можна дійти висновку, що для звільнення від кримінальної відповідальності за статтею 46 КК України необхідно встановити: (1) умову, під якою розуміють вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; (2) підставу, під якою розуміють примирення з потерпілими та відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди.

Отже, виходячи з буквального тлумачення вказаної норми, у разі одночасного встановлення умови та підстави, про які йшла мова вище, правопорушник звільняється від кримінальної відповідальності. При цьому закон не визначає необхідності будь-яких інших умов або встановлення додаткових обставин (як-то характеристика особи правопорушника, мотиви примирення, усвідомлення винним наслідків вчиненого порушення або ж

необхідність перевірки судом фактичного відшкодування збитків тощо) для застосування статті 46 КК України.

Натомість, як у силу закону, так і з огляду на правозастосовну практику, право на примирення не є абсолютним та у певних випадках може бути обмеженими (унеможливленим). Отже, говорячи про право на примирення винного з потерпілим, під обмеженням у такому праві слід розуміти наявність тих чи інших фактичних обставин, за яких право на примирення виключається. Нижче окреслимо деякі приклади обмеження права на примирення та на підставі цих випадків спробуємо класифікувати такі обмеження.

Вважаємо за необхідне звернути увагу на обмеження, за яких умова звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим не може вважатися такою, що виконується. Законодавець у статті 46 КК України до таких обмежень відносить вчинення корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

На наше переконання, такі обмеження у можливості примирення за статтею 46 КК України насамперед зумовлені суспільною небезпечністю та пильною увагою суспільства до такого роду кримінальних правопорушень, а також спрямовані на недопущення зловживань з урахуванням принципу невідворотності кримінальної відповідальності та необхідності виправлення правопорушника у довгостроковій перспективі.

Така думка узгоджується із пояснювальними записками до проєктів законів, якими впроваджувалися відповідні обмеження. Так, згідно з пояснювальною запискою до проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху № 2695 від 28.12.2019 водії,

які керують та вчиняють правопорушення в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння, не завжди отримують належне адміністративне покарання, що, у свою чергу, призводить до небезпечного поширення в суспільстві думки, що керування в нетверезому стані не є чимось небезпечним та аморальним, а будь-які неприємності, які можуть виникнути у зв'язку з цим, легко вирішити [15].

Разом з тим, відразу зауважимо, що укладення угод щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, може бути застосоване на підставі угод, адже кримінальний процесуальний закон відповідних обмежень не містить.

Як вбачається зі змісту статті 46 КК України, інших обмежень у застосуванні звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим означення норма закону не містить.

Водночас на практиці трапляються випадки, за яких формальна наявність як умови, так і підстави застосування статті 46 КК України простежується, однак звільнення від кримінальної відповідальності не відбувається. Передусім такі випадки спричинені дефектом у підставі для звільнення від кримінальної відповідальності, який має підґрунтям відсутність єдиного розуміння особи потерпілого за статтею 46 КК України.

У юридичній науці прийнято розрізняти визначення особи потерпілого в кримінальному (для цілей звільнення від кримінальної відповідальності) та процесуальному (для цілей затвердження передбачених КПК України угод та застосування пов'язаних з цим наслідків) праві. Водночас межа цього розмежування є доволі умовною, так як на відміну від КПК України кримінальний закон не містить визначення особи потерпілого. Вказане призводить до розбіжностей у поглядах науковців щодо застосування тих чи інших приписів законодавства (наприклад, можливість примирення винного з юридичною особою або правонаступником чи законним представником потерпілого для цілей звільнення від кримінальної відповідальності).

Деякі науковці дотримуються думки, що потерпілим може бути лише фізична особа, тобто застосування статті 46 КК України не може відбуватися для юридичних осіб. Натомість, проаналізувавши висновки Верховного Суду, викладені у його постанові від 22 листопада 2022 року у справі № 672/1317/20 (провадження № 51-4569 км 21), вбачається, що суди допускають можливість застосування статті 46 КК України у разі встановлення умови та підстави звільнення від кримінальної відповідальності за вказаною нормою закону, де потерпілим виступає юридична особа [16]. Вказане йде врозріз із постановою Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005 № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності», згідно з якої потерпілим може вважатися лише фізична особа [17]. І хоча вказана постанова Пленуму Верховного Суду України містила посилання на КПК України 1960 року, слід зважувати на різний підхід до розуміння особи потерпілого в матеріальному та процесуальному кримінальному праві, а отже і на той факт, що станом на 2005 рік вже був прийнятий КК України, що наразі є чинним.

На нашу думку, обмеження юридичних осіб у праві примиритися з правопорушником лише з підстави їх правового статусу не є виправданим і не переслідує справедливую мету, оскільки у кінцевому рахунку примирення відбувається з особою, яка є уповноваженим представником юридичної особи та виражає її волю, тобто з конкретною фізичною особою. Отже, хоча юридична особа виступає окремим суб'єктом у правовідносинах, наділена правосуб'єктністю, проте цілі відновного правосуддя можуть досягатися у разі примирення винного з юридичною особою, адже від її імені завжди діятиме фізична особа (уповноважений представник). Більше того, доречність такої думки узгоджується з означеними вище висновками суду касаційної інстанції, які є обов'язковими за приписами частини шостої статті 368 КПК України.

Іншим важливим аспектом у процесі примирення є питання, що стосуються правонаступництва прав та обов'язків (правового статусу)

потерпілого. Відповідно до приписів частини першої статті 55 КПК України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди, а також адміністратор за випуском облігацій, який відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» діє в інтересах власників облігацій, яким кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [4]. За частиною другою статті 55 КПК України визначено, що права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [4]. Відтак, логічним є висновок, що для набуття статусу потерпілого за КПК України прийняття слідчим або прокурором процесуального рішення у вигляді постанови не вимагається, а визначальним є сам факт подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або про залучення її до провадження як потерпілого. Проте слідчий або прокурор, вважаючи, що певна особа не підпадає під визначення потерпілого в розумінні КПК України, може прийняти постанову про відмову у визнанні потерпілим відповідно до частини п'ятої статті 55 КПК України.

Тобто, потерпілий у значенні КК України з'являється набагато раніше, ніж набувається статус потерпілого за приписами КПК України. Звідси виникає питання, яку дефініцію особи потерпілого прагнув вкласти законодавець в статтю 46 КК України? Відповідь на це питання можемо відшукати у пункті 20 постанови Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 439/397/17 (провадження № 13-66кс18), відповідно до якого поняття «потерпілий», яке використано у статті 46 КК України, вжито у його кримінально-правовому, а не кримінально-процесуальному розумінні. В обґрунтування вказаної позиції, зокрема, зазначається, що частиною шостою статті 55 КПК України передбачається юридична фікція, відповідно до якої інша

особа визнається потерпілим, хоча їй безпосередньо не заподіяна шкода в результаті вчинення кримінального правопорушення. Одночасно КПК України закріплює перехід до такої особи не тільки прав потерпілого, а й перехід самого процесуального статусу потерпілого [18].

Разом з тим, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим базується, зокрема, на принципах гуманізму та економії кримінальної репресії, а відтак саме потерпілий (тобто особа, якій кримінальним правопорушенням безпосередньо спричинено шкоду) може виразити свою волю про прощення винного, на підставі чого приймається рішення про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 46 КК України [18].

Доречно відмітити, що вказаної вище думки, яка знайшла своє відображення в правозастосуванні, притримується Загиней З.А., який зазначає що поява норми про цей вид звільнення стала можливою через включення до норм КК України і КПК України диспозитивних начал, «реституційної» процедури, яка покликана згладити соціальний конфлікт між винним і потерпілим шляхом загладжування шкоди, спричиненої кримінальним правопорушенням. Вирішує відповідний соціальний конфлікт власне примирення винного з потерпілим, яке за своїм значенням наближається до консенсусу як основного способу нівелювання конфлікту. Саме потерпілий (тобто особа, якій злочином спричинено шкоду), може виразити свою волю про прощення винуватого, на підставі чого приймається рішення про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі статті 46 КК України [19, с. 348]. При цьому Загиней З.А. притримується думки, що відповідне обмеження застосування статті 46 КК України аж ніяким чином не звужує права правонаступника потерпілого, який на підставі юридичної фікції фактично визнається потерпілим у кримінальному провадженні. Адже такий «фіктивний потерпілий» у межах відновного правосуддя може бути учасником угоди про примирення між

потерпілим та підозрюваним (ч. 4 ст. 56, п. 1 ч. 3 ст. 314, ч. 3 ст. 394, ч. 2 ст. 407, ч. 3 ст. 424, статті 468, 469, 471, 473–476 КПК України), який є кримінальним процесуальним інститутом та відмежовується від звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим вченими-криміналістами [19, с. 350].

Противником означеної вище тези про можливість укладення угоди про примирення між винним та правонаступником безпосередньої жертви кримінального правопорушення навіть у силу вимог КПК України є Сіроткіна М.В., яка стверджує, що висловлена вище позиція щодо неможливості примирення у разі смерті потерпілого стосується і інституту угод, як однієї з форм реалізації права на компроміс у кримінальному провадженні, оскільки право на компроміс є особистим добровільним правом як потерпілого, так і обвинуваченого [3, с. 56].

У свою чергу, ми не можемо погодитися з тією думкою, що процесуальний правонаступник позбавлений права укласти угоду про примирення з правопорушником, оскільки:

1) порядок укладення такої угоди регламентований КПК України; при цьому порядок набуття правового статусу потерпілого у разі смерті безпосередньої жертви злочину регламентований частиною шостою статті 55 КПК України, яка не містить обмеження щодо реалізації прав потерпілого, зокрема права на примирення у кримінальному процесуальному розумінні;

2) можливість укладення угоди між правонаступником потерпілого, якому завдано смерті, та винною особою вбачається з постанови першої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15 лютого 2021 року у справі № 395/773/18 (провадження № 51-1829км20), за якою суд розмежував правонаступництво під час примирення за правилами КК України та КПК України. Так, досліджуючи питання правомірності затвердження угоди про примирення між обвинуваченим та правонаступником потерпілого, суд дійшов висновку, що затвердження такої угоди у кримінальному провадженні,

внесеному до ЄРДР за статтею 119 КК України, не суперечитиме висновкам, викладеним у постанові Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 439/397/17 (провадження № 13-66кс18), щодо невідчужуваності права на примирення у кримінальному-правовому розумінні [20];

3) заперечення можливості примирення та укладення відповідної угоди між правонаступником потерпілого та правопорушником не сприятиме досягненню цілей відновного правосуддя, що спрямовані, окрім іншого, на зниження рівня злочинності у суспільстві, забезпечення інтересів родини потерпілого, яка зазнала втрати близької людини, а також на ресоціалізацію та виправлення правопорушника без необхідності ізоляції від суспільства та додаткового навантаження на пенітенціарну систему держави.

На наше переконання, підхід до застосування положень КПК України, за яким не убачається за можливе примиритися підозрюваному, обвинуваченому із правонаступником «первісного» потерпілого за допомогою інституту угод, видається невиправданим, оскільки не враховує мети запровадження інституту примирення винного з потерпілим.

Також слід звернути увагу на приписи КПК України, які обмежують або навіть унеможливають застосування примирення у кримінальному провадженні. Щоправда, слід визнати, що положення КПК України є більш сприятливими до процедур відновного правосуддя порівняно із законом про кримінальну відповідальність.

КПК України (абзац 2 частини першої статті 469 КПК України) встановлює, хто може бути ініціатором примирення: угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника [4]. Отже, кримінальний процесуальний закон лише обмежує ініціювання процедури примирення з боку підозрюваного, обвинуваченого, оскільки, вважається, що у такого роду кримінальних правопорушеннях винний має певні важелі впливу на особу

потерпілого. При цьому, як вже ми раніше зазначали, існують думки, що примирення у категоріях справ, пов'язаних із домашнім насильством, не є можливим та ефективним, не відповідає інтересам потерпілої сторони. Як зазначає Сіроткіна М.В., законодавець у цьому разі вчинив цілком правильно, оскільки потерпіла особа в разі заподіяння їй такого насильства потребує особливого захисту, так як її кривдником є особа, з якою вона спільно проживає або пов'язана спільним побутом. Тому саме потерпіла особа й повинна володіти не лише пріоритетом в ініціюванні угоди про примирення, а й виключним правом на таке ініціювання. Таким же правом володіє й представник потерпілої особи від домашнього насильства [21, с. 294].

Слід відмітити, що на практиці перевірка дотримання вимог абзацу 2 частини першої статті 469 КПК України може бути складною або навіть неможливою, а тому практична цінність вказаної норми права є доволі сумнівною, хоча має суттєве теоретичне значення та раціональну мету.

Також кримінальний процесуальний закон (частина третя статті 469 КПК України) визначає, що угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Укладення угоди про примирення у кримінальному провадженні щодо уповноваженої особи юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи, не допускається [4]. Слід порівняти, що подібні умови для застосування примирення містить і закон про кримінальну відповідальність, проте стаття 46 КК України вимагає, щоб нетяжкий злочин був вчинений з необережності, а положення статті 469 КПК України такої вимоги до нетяжкого злочину не ставлять.

Цікавим є обмеження у реалізації права на укладення угоди про примирення, вжите в другому реченні частини третьої статті 469 КПК України, за яким не допускається укладення угоди про примирення з уповноваженою

особою юридичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи. Вказане положення КПК України з'явилося внаслідок набрання чинності 27 квітня 2014 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» [22]. Разом з тим, слід акцентувати увагу на тому, що сам по собі План дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України хоча і містить вимоги щодо реформування сфери громадського порядку та безпеки в Україні [23], проте жодним чином не обмежує можливість застосування відновних процедур відносно уповноважених осіб юридичної особи, які вчинили кримінальне правопорушення, у зв'язку з яким здійснюється провадження щодо юридичної особи.

Дійсно, означеним вище Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» були внесені зміни до КК України, КПК України та інших нормативно-правових актів щодо заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Як зазначається в пояснювальній записці до згаданого закону, останній спрямований на забезпечення виконання рекомендацій Групи держав проти корупції (GRECO), Спеціального Комітету експертів Ради Європи з питань оцінки заходів боротьби з відмиванням коштів (MONEYVAL), а також на вирішення питань про реалізацію деяких міжнародних договорів України в частині встановлення відповідальності юридичних осіб [24]. Згадувані за текстом пояснювальної записки Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією [25], Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму [26], Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму [27], учасницею яких є також і Україна, передбачають обов'язок держав-учасниць щодо запровадження відповідальності юридичних осіб за передбачені цими

міжнародно-правовими актами злочини, проте жодним не обмежують можливості застосування відновних заходів щодо уповноважених (посадових) осіб юридичних осіб, зокрема укладення угод про примирення, причому безальтернативно і незалежно від таких обставин як, наприклад, тяжкість вчиненого кримінального правопорушення, вид суспільних відносин, посягання на які здійснюється внаслідок вчинення кримінального правопорушення, вчинення правопорушення вперше, форми умислу тощо.

Можна припустити, що законодавець, приймаючи означену вище норму КПК України, мав намір забезпечити умови, за яких у разі вчинення кримінального правопорушення керівником або іншою уповноваженою особою юридичної особи, не можна було б обмежитися більш м'яким покаранням через укладення угоди про примирення, що могло б використовуватися для уникнення реальних заходів кримінально-правового характеру для юридичної особи.

На наше переконання, застосування такого підходу не є виправданим, не зустрічається ані в міжнародних нормативно-правових актах, ані в законодавстві зарубіжних країн саме в тому вигляді, в якому таке обмеження включене до кримінального процесуального законодавства України. Відтак, вказане безпідставно обмежує право людини на примирення, не сприяє досягненню цілей відновного правосуддя, особливо ураховуючи той факт, що вказане обмеження є абсолютним і безумовним, не враховує специфічні обставини кожного випадку, а також ступінь та характер суспільно небезпечного діяння. Більше того, як зазначалося вище, усталена судова практика касаційного кримінального суду свідчить про те, що немає будь-яких обмежень примирення винного з представником потерпілої юридичної особи, тож логіка в обмеженні права на примирення на підставі угод не є обґрунтованою.

Крім того, за частиною сьомою статті 474 КПК України суд перевіряє угоду на відповідність вимогам цього Кодексу та/або закону. Суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо: 1) умови угоди суперечать вимогам цього Кодексу та/або закону, в тому числі допущена неправильна правова кваліфікація

кримінального правопорушення, яке є більш тяжким ніж те, щодо якого передбачена можливість укладення угоди; 2) умови угоди не відповідають інтересам суспільства; 3) умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб; 4) існують обґрунтовані підстави вважати, що укладення угоди не було добровільним, або сторони не примирилися; 5) очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань; 6) відсутні фактичні підстави для визнання винуватості [4]. Означені підстави для відмови у затвердженні угоди є універсальними як для угод про визнання винуватості, так і для угод про примирення, що мають важливе практичне значення.

Аналізуючи наведені вище підстави для відмови у затвердженні угоди про примирення, можна виснувати, що при застосуванні деяких з них фактично суд (суддя) оцінює вплив та значення затвердження угоди про примирення для винного та потерпілого, зокрема визначає можливість виправлення правопорушника, оцінює дотримання загальних засад здійснення процедури примирення. Одним із найбільш наочних прикладів є підстава, зазначена в пункті 2 частини сьомої статті 474 КПК України, – умови угоди не відповідають інтересам суспільства. Звідси виникає питання, яким чином суд оцінює відповідність умов угоди інтересам суспільства?

За результатом аналізу чисельної судової практики з цього питання Нестор Н.В. доходить до висновку, що під час тлумачення категорії «інтереси суспільства» у судовому провадженні на підставі угоди про примирення суди враховують такі критерії: посягання злочину передусім на суспільні (публічні) інтереси, характеристика особи підозрюваного (обвинуваченого) та відповідність узгодженого сторонами покарання характеру та тяжкості вчиненого діяння. Водночас аналіз неоднозначної судової практики з досліджуваного питання підтверджує потребу у виробленні критеріїв тлумачення суспільного інтересу та чітких орієнтирів, якими варто керуватись,

оцінюючи співвідношення засад публічності та диспозитивності у кримінальному судочинстві [28, с. 231].

На наше переконання, означена підстава повинна мати під собою правове підґрунтя, а не бути орієнтованою на визначення публічного інтересу у тому чи іншому кримінальному правопорушенні, оскільки, як випливає із частини першої статті 11 КК України, кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність) [14], а не індивідуально небезпечні дії або бездіяльність. Тобто, під час вчинення кримінального правопорушення публічний інтерес потерпає в тій чи іншій мірі.

У свою чергу, Навроцька В.В., Рибалко В.О. стверджують, що у частині третій статті 469 КПК України 2012 року прямо не заборонено укладати угоду про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим у разі вчинення багатооб'єктного злочину, однак у подібний випадках слід керуватися положеннями пункту 2 частини сьомої статті 474 КПК України, яке зобов'язує суд відмовити у затвердженні угоди, якщо її умови не відповідають інтересам суспільства (оскільки публічний, громадський інтерес залишається без задоволення) [29, с. 74].

Існує й інший, більш ліберальний до підозрюваного, обвинуваченого підхід, за якого пропонується взагалі виключити вказану підставу для відмови у затвердженні угоди про примирення з КПК України, оскільки суд не може точно визначити – відповідає угода інтересам суспільства чи ні [30, с. 443].

Ми ж не розділяємо ані радикальні погляди щодо надмірного обмеження права на примирення шляхом укладення відповідної угоди, ані ті, за якими пропонується видалити цю норму з КПК України, оскільки вважаємо, що вказана норма спрямована на те, щоб суд, відправляючи правосуддя та реалізуючи суддівський розсуд, міг визначити, чи будуть (чи можуть бути) досягнуті цілі примирення у разі затвердження угоди про примирення. Тобто, якщо суд вбачатиме підстави, що угода про примирення має фіктивний (формальний) характер, аби уникнути пропорційного до вчиненого суспільно небезпечного

діяння покарання, або укладається з правопорушником, який вже неодноразово вчиняв подібного роду кримінальні правопорушення, або раніше укладав угоди про примирення, які ігнорувалися чи не виконувалися правопорушником, або спосіб життя, характеристики особи свідчать про той факт, що виправлення підозрюваного, обвинуваченого є малоімовірним, суд може відмовити у затвердження угоди про примирення, адже в цьому випадку є обґрунтовані підстави вважатися, що порушник має суспільно небезпечну поведінку і затвердження угоди про примирення не здійснить виховний вплив на порушника. Наша позиція ґрунтується на тому, що примирення має чинити превентивний вплив на особу порушника та бути спрямованим на його перевиховання, а не бути засобом ухилення від справедливого кримінального покарання та наражати інших індивідів суспільства на небезпеку від неналежно здійснених процедур відновного правосуддя.

В аргументування такої думки доречно звернутися до висновків, викладених у постанові Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17 лютого 2022 року у справі № 127/8962/20, провадження № 51-4648км21. У цій справі між потерпілим та обвинуваченим було укладено угоду про примирення в частині обвинувачення останнього у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 185 КК. Натомість суд першої інстанції, урахувавши особу обвинуваченого, який неодноразово судимий, а також тяжкість злочинів, у вчиненні яких обвинувачувався правопорушник (частина друга статті 185 КК України та частина третя статті 185 КК України), дійшов висновку про те, що умови угоди не відповідають інтересам суспільства, зокрема в частині суспільного інтересу в запобіганні, виявленні та відповідному покаранні осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, і відповідно до вимог пункту 2 частини сьомої статті 474 КПК відмовив у затвердженні угоди. Верховний Суд погодився з такою тезою та зазначив, що питання угоди було вирішене місцевим судом відповідно до вимог процесуального закону в межах наданих йому повноважень і не порушує його [31].

Важливо зауважити, що у силу вимог КПК України суддя має інструменти збору інформації, що характеризує обвинуваченого, яку він може використати і для цілей оцінки умов угоди як такої, що матиме позитивний вплив на перевиховання обвинуваченого, а тому не суперечитиме суспільному інтересу. Так, за частиною першою статті 314¹ КПК України з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання представник уповноваженого органу з питань пробації складає досудову доповідь за ухвалою суду [4].

Як визначено пунктом 3 розділу III Порядку складення досудової доповіді, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 27 січня 2017 року № 200/5, досудова доповідь про обвинуваченого повинна містити:

1) соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, в якій міститься інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого, а саме:

історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив кримінальних правопорушень); час, який минув з моменту винесення попереднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням; категорія кримінального правопорушення за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву кримінальних правопорушень); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення; умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище);

особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами,

психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, ураховуючи його криміногенні потреби; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді);

2) оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, проведеної згідно з методичними рекомендаціями, визначеними Міністерством юстиції України, з використанням підсистеми «КАСАНДРА» Єдиного реєстру засуджених та осіб, узятих під варту;

3) висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства [32].

Беручи до уваги викладені вище вимоги до змісту досудової доповіді про обвинуваченого, слід визнати, що вона може слугувати додатковим джерелом інформації під час вирішення питання про затвердження угоди про примирення. Більше того, вважаємо, що схожі положення відносно складення досудової доповіді можна було б запровадити і відносно підозрюваного, оскільки вже на стадії досудового розслідування потерпілий та підозрюваний можуть примиритися та укласти угоду про примирення, що матиме наслідком розгляд такої угоди судом. Водночас створюється можлива ситуація, за якої суд може мати неповну інформацію відносно особи підозрюваного, що не виправдано обмежує можливість складення досудової доповіді виключно відносно обвинуваченого.

Також не менш цікавою є підстава для відмови у затвердженні угоди про примирення, визначена пунктом 3 частини сьомої статті 474 КПК України, – умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб. У

цьому аспекті виникає питання, яким чином угода про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим може порушувати як їхні права, так і права третіх осіб?

Наприклад, за ухвалою Васильківського міськрайонного суду Київської області від 21 червня 2023 року у справі № 362/5159/20 (провадження № 1-кп/362/181/23) зазначається, що суд кваліфікував угоду про примирення як таку, що порушує права сторін угоди, оскільки на розгляді в суді перебувало клопотання захисника обвинуваченого про закриття кримінального провадження і звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставі статті 49 КК України; таким чином, суд невідкладно перейшов до розгляду клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, не дійшовши до судового розгляду [32].

Можуть бути й інші підстави, коли умови угоди порушують права, свободи чи інтереси сторін або інших осіб, до яких можна віднести відмову потерпілого від претензій на компенсацію шкоди, яка є законним правом, вчинення дій за угодою відносно третіх осіб (родичів, роботодавця тощо), зокрема зобов'язання таких осіб, що не є стороною угоди про примирення, вчинити певні дії відносно потерпілого або підозрюваного, обвинуваченого, порушення прав та законних інтересів неповнолітніх, які охороняються законодавством (наприклад, коли підозрюваним, обвинуваченим є неповнолітній, який за умовами угоди повинен вчинити дії, які суперечать вимогам чинного законодавства з питань праці, захисту дитинства тощо).

Очевидна неможливість виконання обвинуваченим взятих на себе за угодою зобов'язань також є підставою для відмови у затвердженні угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим, проте має більш об'єктивний, пов'язаний з певними фактичними обставинами характер та, як правило, не залежить від правової характеристики наслідків примирення.

З аналізу судової практики вбачається, що найбільш поширеними випадками, коли суди застосовують підставу для відмови у затвердженні угоди

про примирення, визначену пунктом 5 частини сьомої статті 474 КПК України, є визначення за угодою про примирення виду покарання у вигляді штрафу за умов, коли підозрюваний, обвинувачений не працює та немає офіційних джерел доходи, аби виконати таку угоду про примирення. До прикладу, наведемо ухвалу Хустського районного суду Закарпатської області від 16 лютого 2023 року у справі № 309/71/23 (провадження № 1-кп/309/15/23), за якою суд зазначив, що оскільки обвинувачені не працюють та, відповідно не можуть сплатити суму штрафу обумовлену в угоді, суд вбачає очевидну неможливість виконання обвинуваченими взятих на себе за угодою зобов'язань, що відповідно до п. 5 ч. 7 ст. 474 КПК України є підставою для відмови у затвердженні угоди [33].

Також про неможливість виконання підозрюваним, обвинуваченим взятих на себе за угодою про примирення зобов'язань можуть свідчити такі обставини: неможливість призначення покарання у вигляді громадських чи виправних робіт у зв'язку зі станом здоров'я правопорушника, відсутність у підозрюваного, обвинуваченого засобів або навичок, необхідних для виконання угоди про примирення (транспорту, комп'ютерної техніки тощо, якщо угода про примирення передбачає використання винним певних засобів, певних набутих професійних вмінь), фізична відсутність винного у місці проживання потерпілого, якщо умовами угода вимагається контакт між сторонами (наприклад, може мати місце, коли за умовами угоди винний повинен здійснювати особистий догляд за потерпілим або вчиняти інші передбачені угодою дії в інтересах або щодо потерпілого за його обов'язкової присутності), тощо.

Виходячи з викладеного вище, можна сформулювати певну класифікацію обмежень у реалізації права на примирення винного з потерпілим, а саме:

- за субординацією у правовому регулюванні: кримінально-правові обмеження та кримінально-процесуальні обмеження;

- за джерелом виникнення: обмеження, що виникли у силу закону; обмеження, що виникли внаслідок правозастосування (наприклад, із судової практики);

- за характеристикою правопорушника: обмеження, що пов'язані з історією правопорушень; обмеження, що пов'язані з особистісними характеристиками правопорушника; обмеження, що пов'язані з оцінкою ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення.

Деякі науковці виділяють й інші обмеження примирення винного з потерпілим, наприклад, вчинення кримінальних правопорушень у співучасті та нерідко критикують такі обмеження. Так, на думку Євдокімової О.В., з позицій концепції відновного правосуддя обмеження сфери застосування статті 46 КК України випадками вчинення кримінальних проступків або необережних нетяжких злочинів з урахуванням особливостей диференціації кримінальної відповідальності за співучасті значно звужує як гуманітарні ефекти примирення (прийняття на себе відповідальності за заподіяну матеріальну та моральну шкоду та відновлення порушеного права потерпілого з боку підозрюваного/обвинуваченого; зцілення потерпілого, відновлення його почуття справедливості та попередження його повторної віктимізації), так і потенціал позитивних юридичних наслідків, які можуть наставати для осіб, що вчинили кримінальні правопорушення у співучасті [34, с. 58]. Проте наведений випадок, якщо розглядати його як обмеження права на примирення, є певною мірою умовним, адже у разі наявності кваліфікованого складу кримінального правопорушення виникає питання щодо дотримання умови (вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину) для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим. Очевидно, що кваліфікуюча ознака підвищує ступінь суспільної небезпечності, як наслідок, впливає на санкцію статті Особливої частини КК України, тим самим відносячи певне суспільно небезпечне діяння до нетяжкого

злочину, а не до кримінального проступку, як цього вимагає стаття 46 КК України.

Отже, говорячи про доцільність існування певних обмежень у праві на примирення потерпілого з винним, слід звернути увагу, що наразі в Україні є чинним Закон України «Про медіацію», відповідно до абзацу 1 частини першої статті 3 якого дія закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим) [35].

Причинами впровадження медіації виділяють важливість розвинення почуття відповідальності у злочинця, надаючи тим самим йому змоги для виправлення, які призведуть до реінтеграції та ресоціалізації, підвищення у свідомості людей ролі індивіда та спільноти у запобіганні злочинам та різного роду конфліктам, відкриваючи можливості для нових, більш конструктивних та менш репресивних вирішень тієї чи іншої справи. Також примирення винного з потерпілим іманентно повинне забезпечувати інтерес жертви до можливих наслідків віктимізації, інтерес до діалогу з правопорушником для отримання вибачень та певної компенсації за заподіяну шкоду, що матиме наслідком психологічне поліпшення становища потерпілих, у т. ч. родини жертви, сприятимуть покращенню відчуття безпеки під час знаходження в соціумі. Такі переваги медіації в кримінальних справах, яка є видом відновного правосуддя, визначені у Рекомендації № R (99) 19, прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 15.09.1999 [5].

У свою чергу, Фоміна Т.Г. акцентує, що проведення медіації у кримінальному провадженні матиме велике значення, оскільки: 1) сприятиме гуманізації кримінальної політики щодо правопорушника, особливо це стосується неповнолітнього; 2) покращить рівень забезпечення прав, свобод та законних інтересів потерпілого, оскільки останній матиме можливість отримати

реальну компенсацію завданої шкоди; 3) дозволить особі-правопорушнику пройти ресоціалізацію; 4) зменшить соціальну напругу між підозрюваним, обвинуваченим та потерпілим; 5) підвищить рівень довіри до судових органів, дасть можливість зменшити навантаження на суд; 6) прискорить і спростить процес кримінального судочинства. Позитивним моментом проведення медіації є також відсутність корупційної складової, оскільки сторони (медіатор/потерпілий/підозрюваний, обвинувачений) домовляються самостійно з власної волі [36, с. 108].

Також, оцінюючи можливість примирення або ж необхідність обмеження такого права, слід брати до уваги наслідки застосування карного підходу до призначення покарання. На думку Суліцького В.В., позбавлення волі може неоднаково вплинути на особистість, яка перебуває у конфлікті із законом: може сформувати у засудженого певний статус у кримінальному середовищі, спричинити обрання кримінального угруповання (касти) для подальшого спілкування, не змінювати себе та свою поведінку під час відбування покарання й отримувати за це догани, мати в установі статус злісного порушника режимних вимог тощо [37, с. 352].

Більше того, примирення між винною особою та потерпілим у розумінні КПК України (co-victim) відповідає практиці застосування відновного правосуддя в країнах розвиненої демократії та верховенства права. Наприклад, можливість застосування діалогу родичами жертви з правопорушником з подальшим примиренням у разі смерті самої жертви описана Убрайтом М., Бредшоу В., Коутс Р. у їх праці «Жертви жорстокого насильства зустрічають правопорушника: відновне правосуддя через діалог», де процедура медіації застосовувалася між винною особою та родичами (переважно батьками) жертви. Практика застосування примирення з родичами жертви подекуди свідчила, що потерпілі почували полегшення свого болю, хоча прощення правопорушника відбувалося не завжди, а винні особи фактично могли переживати біль

потерпілого та з більшою вірогідністю усвідомлювали наслідки своїх дій [38, с. 330-332].

Доцільність та можливість примирення винного з родичами жертви доречно обґрунтовувати при неумисних нетяжких кримінальних правопорушеннях, але за яких настала смерть потерпілого (наприклад, вбивство через необережність (ст. 119 КК України), неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України).

Окремо слід розглядати можливість примирення за законом України про кримінальну відповідальність. На думку Бауліна Ю.В., у справах про злочин невеликої тяжкості, внаслідок якого сталася смерть потерпілого (наприклад, при умисному вбивстві при перевищенні меж необхідної оборони – ст. 118), потерпілими практика визнає близького родича вбитого, з яким і може бути досягнуто примирення [39].

Проте, як зазначалося вище, задля примирення, що передбачене статтею 46 КК України, повинні існувати одночасно умова і підстава, до якої відносяться відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Оскільки смерть особи є незворотнім процесом, говорити про можливість відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди родичам жертви злочину не вбачається за можливе.

Відтак, обмеження у праві на примирення винного з потерпілим існують в правовому полі як в силу закону, так і внаслідок правозастосування. На наше переконання, твердження про те, що обмеження у праві на примирення не є допустимими, не відповідало б верховенству права та не сприяло б зниженню рівня злочинності в суспільстві, адже безконтрольне використання цього права може зумовити поле для зловживань та відчуття безкарності за певні види правопорушень, зокрема, що прямо визначені статтею 46 КК України.

Разом з тим, з урахуванням принципу правової визначеності, який є складовою принципу верховенства права, гарантованого Конституцією України, обмеження у праві на примирення як за правилами КК України, так і за

правилами КПК України, повинні бути чітко визначені на рівні закону. При цьому законодавцеві слід враховувати, чи дійсно в тих чи інших випадках примирення не є можливим та не може досягти цілей, задля яких інститут примирення функціонує не тільки в межах національної правової системи, а й у країнах розвиненої демократії. Необґрунтоване обмеження права на примирення може призводити, з одного боку, до укорінення у правопорушника протиправної поведінки, що не буде сприяти інтересам суспільства, зниженню рівня злочинності в цілому, зокрема після відбуття покарання засудженим, а також, з іншого боку, до зневіри потерпілого в ефективному правосудді та подекуди до деформації правосвідомості та погіршення психічного здоров'я потерпілого, його близьких родичів. При цьому процес примирення винного з потерпілим у складних випадках повинен проходити за участю професійного посередника (медіатора), аби забезпечити основоположні принципи відновного примирення (медіації), зокрема її добровільності з обох сторін.

1.3. Трансформація підходів до примирення у кримінальному провадженні в контексті розвитку відновного правосуддя

Матеріально-правові та процесуально-правові інститути примирення вже досить довгий час застосовуються під час здійснення правосуддя. Так, аналіз дорадянського періоду становлення механізмів вирішення спорів свідчить, що примирні процедури на території сучасної України здавна були притаманними суспільству та втілюватися у різні форми, які відповідали потребам часу, суб'єктному складу учасників спору та суті спору. При цьому важливим є те, що генеза примирних процедур достатньо чітко прослідковується як щодо публічних, міждержавних спорів, так і щодо приватних [40, с. 6]. Отже, примирення у кримінальних провадженнях (справах) застосовувалося ще до часів незалежності України, проте воно не виконувало фундаментальну функцію кримінального судочинства, оскільки все ж таки кримінальне право тих часів

орієнтувалося здебільшого на кару та державний осуд і лише останніми роками почало розглядатися як альтернативний спосіб відправлення правосуддя.

Порівняльно-правовий аналіз досвіду іноземних держав демонструє, що примирення активно використовується як форма альтернативного вирішення кримінально-правових конфліктів. Наприклад, у Німеччині передбачено механізм Täter-Opfer-Ausgleich (угода між потерпілим і правопорушником), який дозволяє обом сторонам домовитися за посередництва медіатора. У Канаді діють так звані restorative justice programs, що передбачають активне залучення громадськості до процесу вирішення конфліктів. У Нідерландах та Норвегії медіація є частиною кримінального процесу, при цьому не обов'язково завершується формальним вироком. Така практика свідчить, що для ефективного впровадження примирення необхідне не лише нормативне регулювання, а й інституційне забезпечення, зокрема через підготовку кваліфікованих посередників та створення умов для вільного і неупередженого діалогу між сторонами.

Як відомо, дослідження у сфері права та психології показують, що для більшості потерпілих ключовим є не суворе покарання, а визнання завданої шкоди. Саме тому примирення, що базується на щирому каятті, часто забезпечує більший рівень емоційної сатисфакції, ніж тривалий судовий процес. Це особливо актуально в деліктних конфліктах між знайомими сторонами (сусідами, родичами тощо), де відносини мають шанс бути відновленими. Серед іншого, такі висновки простежуються у роботі Вільяма Р. Вуда, Масахіро Судзукі, Геннесі Гейза під назвою «Відновне правосуддя в системі кримінального судочинства щодо неповнолітніх та дорослих» [41].

На наше переконання, реформування інституту примирення у кримінальних провадженнях не повинне базуватися на популістських, але нерозумних ідеях, до яких можна віднести запит окремої частини суспільства на безальтернативну кару правопорушника. Деякі науковці акцентують увагу на тому, що частина кримінальних правопорушень зумовлена ситуативними

чинниками, які сприяють злочинній поведінці та, власне, вчиненню кримінального правопорушення. Із практичної точки зору така думка підтверджується проведенням у 1971 році Стенфордським тюремним експериментом, під час якого учасники експерименту, які раніше не мали судимостей, вчиняли дійсно жорстокі дії, що поза експериментом становили склад навіть не одного кримінального правопорушення.

Отже, підтримуючи викладену вище позицію, можна виснувати, що нівелювавши такі негативні ситуативні чинники, можна запобігти вчиненню нового кримінального правопорушення, що свідчить про відсутність необхідності в ізоляції особи від суспільства. Слід виробити такі універсальні механізми забезпечення процедури примирення в кримінальному провадженні, які б могли застосовуватися до правопорушників незалежно від того, до якої групи суспільства вони належать, яке соціальне становище займають, аби унеможливити позаправовий вплив на результат здійснення кримінального провадження (наприклад, шляхом суспільного резонансу через ЗМІ).

Водночас, не беручи до уваги мету впровадження інституту примирення до законодавства України, як-то досягнення цілей відновного правосуддя, гуманізація кримінального судочинства, переваги цього інституту, зокрема в частині ефективного витрачання державних ресурсів, його застосування час від часу викликає суспільний резонанс та є дискусійним. Наприклад, до таких випадків можна віднести застосування інституту угод щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією. Є й інші недоліки примирення у кримінальному праві та процесі України, як-то недосконалість правового регулювання, внаслідок чого уможлиблюється застосування наслідків примирення у тих ситуаціях, де є високий рівень тиску на потерпілого (випадки домашнього насильства), а отже не завжди застосування відновних процедур виступатиме ефективним механізмом вирішення кримінально-правового конфлікту. Як зазначає Нестор Н.В., позитивно оцінюючи появу в КПК України інституту

кримінального провадження на підставі угоди про примирення, слід водночас відзначити, що запропонована регламентація окремих положень має суттєві недоліки, адже трапляються непоодинокі випадки формального підходу суддів до порядку здійснення кримінальних проваджень на підставі угод тощо [42, с. 1026]. Хоча слід визнати, що з прийняттям КПК України правова визначеність у питаннях застосування інституту примирення покращилася, адже за твердженням Соловйової О.Є. з огляду на те, що КПК України 1960 року (зі змінами) не регламентував форму, зміст та процесуальний порядок оформлення примирення, видається, що факт примирення з потерпілим суд, прокурор, а також слідчий або орган дізнання повинні були оформити: протоколом, якщо примирення досягнуто у ході досудового слідства або судового розгляду, та якщо в цьому випадку примирення є слідчою дією, в силу чого воно повинно бути оформлене протоколом (протокол про примирення потерпілого з обвинуваченим); актом про примирення потерпілого з особою, яка скоїла злочин, якщо таке примирення відбулося в ході дослідчої перевірки [43, с. 158]. При цьому сам кримінальний процесуальний закон жодних вимог до означених вище документів, як і саму їхню наявність, до 2013 року не встановлював.

У світлі розробки проєкту нового КК України проблематика реформування інститутів примирення є актуальною та підлягає дослідженню з урахуванням новітніх наукових напрацювань. Нагальна потреба в реформуванні інститутів примирення обумовлена низкою об'єктивних чинників. По-перше, зростає суспільний запит на більш гуманні, але водночас ефективні форми реагування на кримінальні правопорушення, особливо нетяжкі. По-друге, перевантаження судової системи справами, які могли би бути вирішені шляхом примирення, вимагає пошуку альтернатив. По-третє, міжнародні зобов'язання України, зокрема ті, що випливають із ратифікації Європейської конвенції з прав людини, вимагають запровадження процесуальних механізмів, які забезпечують права потерпілих та обвинувачених на справедливе, швидке та ефективне правосуддя.

Відразу зазначимо, що примирення винного з потерпілим у його кримінально-правовому значенні пов'язане зі звільненням від кримінальної відповідальності. Водночас саме питання звільнення від кримінальної відповідальності за наявності події та складу кримінального правопорушення у діях винної особи є достатньо дискусійним, а перспективи його збереження з огляду на дискусії, які мають місце поряд з розробкою проєкту нового КК України, не є багатообіцяючими. Чергове обговорення проєкту нового КК України у квітні 2021 року підтвердило незмінність позицій робочої групи щодо відмови від інституту звільнення від кримінальної відповідальності через неконституційність такого усунення кримінально-правових обтяжень. При цьому розробники нової редакції КК України пропонують залишити в кримінальному законі низку приписів, які стосуються примирення винного з потерпілим. Зокрема, йдеться про призначення покарання за угодою про примирення (ст. 3.2.13 проєкту КК), непризначення покарання у разі примирення з потерпілим (ст. 3.3.2 проєкту КК), невиконання під умовою призначеного ув'язнення на певний строк у разі затвердження угоди про примирення (ст. 3.3.4. проєкту КК) [2, с. 41].

Вбачається, що на думку робочої групи з розробки проєкту нового КК України саме по собі звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статті 46 КК України не може бути виправданим інститутом. І причини цьому можуть бути різні: неконституційність, про що йшла мова вище, порушення принципу невідворотності покарання тощо. Проте такий підхід не можна вважати загрозливим для цілей впровадження та поширення в Україні відновного правосуддя, оскільки проєкт нового КК України передбачає інші, не менше прогресивні механізми досягнення примирення між сторонами кримінально-правового конфлікту.

Так, за статтею 3.3.11. проєкту нового КК України при призначенні покарання за угодою про примирення з потерпілою особою або угодою про співпрацю суд, перевібивши відповідність положень такої угоди вимогам цього

Кодексу, призначає покарання, узгоджене сторонами угоди, яке може: 1) дорівнювати нижній межі покарання, що передбачене цим Кодексом, за вчинене кримінальне правопорушення, щодо якого досягнута угода, а за наявності у санкції статті кількох видів основних покарань – нижній межі менш суворого покарання за таке кримінальне правопорушення, або 2) бути призначене у межах санкції за злочин, який є менш тяжким на один чи два ступеня тяжкості порівняно зі вчиненим злочином, але не менше, як у межах санкції за злочин 1 ступеня тяжкості [44].

Відразу зауважимо, що за проектом нового КК України відсутні визначення понять угоди про примирення та угоди про співпрацю. Більше того, можна презюмувати, що вказані угоди є аналогами угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим та угоди між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості, а тому прийняття проекту нового КК України у такій редакції вимагатиме внесення змін і до КПК України. Таке твердження, серед іншого, відповідає Розділу 12.2. Прикінцеві положення проекту нового КК України.

Вважаємо, що приведення інститутів примирення у кримінально-правовому та кримінальному-процесуальному значенні до відповідності один з одним сприятиме утвердженню принципу правової визначеності, адже існування сутнісних відмінностей до розуміння права на примирення, особливостей його реалізації за законом про кримінальну відповідальність та кримінальним процесуальним законом не вбачається виправданим та не відповідає загальноприйнятим вимогам щодо якості закону. Адже, як зазначає Землянська В.В., необхідною умовою для якісної дії кримінального та кримінально-процесуального законодавства є повна відповідність норм матеріального права нормам процесуального права [45].

Іншою статтею 3.4.2. проекту нового КК України передбачено, що не призначається покарання особі, яка вперше вчинила провину або злочин 1–3 ступеня тяжкості, якщо вона: 1) визнала себе винуватою у вчиненні такого

кримінального правопорушення, 2) добровільно здійснила реституцію і компенсацію та 3) примирилася з потерпілою особою (частина перша) [44].

Очевидно, що означене положення проєкту нового КК України тісно переплітається з приписами статті 46 КК України як умовою (вчинення кримінального правопорушення певного ступеню тяжкості вперше), так і підставою (примирення з потерпілою особою, добровільне відшкодування збитків) його застосування. Окремо у підставі застосування непризначення особі покарання проєкт нового КК України виділяє визнання особою себе винуватою у вчиненні певного кримінального правопорушення, що прямо не передбачено наразі статтею 46 КК України. Водночас не можна стверджувати, що відбувається розширення підстави застосування примирення, адже й наразі примирення винного з потерпілим за статтею 46 КК України є nereабілітуючою підставою звільнення від кримінальної відповідальності, а тому закриття кримінального провадження на підставі згаданої норми КК України вимагає згоди особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, на закриття кримінального провадження з відповідної підстави, про що наголошено в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» від 23 грудня 2005 року (абзац сьомий пункту 2) [46].

Цікавим є той момент, що у частині одинадцятій статті 3.4.2. проєкту нового КК України зазначено, що суд ухвалює рішення про непризначення покарання у зв'язку з позитивною поведінкою особи після вчинення кримінального правопорушення у випадках, передбачених частинами 2–10 цієї статті, на підставі угоди про співпрацю або про примирення [44]. Тобто, для непризначення особі покарання на підставі частини першої статті 2.4.2. проєкту нового КК України укладення угоди про співпрацю або про примирення не є обов'язковим, адже проєкт не встановлює, що для цілей непризначення особі покарання примирення винного з потерпілим слід оформлювати угодою про

примирення, про що й не вказано у згадуваній частині одинадцятій статті 3.4.2. проєкту нового КК України.

Звільнення від покарання та його відбування сутнісно відрізняється від звільнення від кримінальної відповідальності, адже як підстави, так і кримінально-правові наслідки, яких зазнає особа, що звільняється від кримінальної відповідальності або покарання та його відбування, також різняться. Як зазначають Дудоров О.О. та Письменський Є.О., при звільненні від покарання особа, визнана винуватою у вчиненні злочину, звільняється від застосування до неї заходів державного примусу, що полягають в передбаченому законом обмеженні її прав та свобод і становлять зміст покарання; при звільненні від кримінальної відповідальності держава взагалі відмовляється від офіційного осуду особи, діяння якої містить склад конкретного злочину, унаслідок чого така особа уникає кримінально-правових заходів несприятливого характеру, які могли бути накладені на неї у зв'язку з її засудженням [47, с. 51]. Оскільки повна відмова держави від офіційного осуду особи у зв'язку з її примиренням з потерпілим є дискусійною, адже може породжувати відчуття безкарності та не сприяти поліпшенню криміногенної обстановки в Україні, за проєктом нового КК України пропонується залишити саме непризначення покарання особі, що по своїй сутті є подібним до звільнення від покарання та його відбування.

Слід зауважити, що за актуальною редакцією статті 46 КК України у разі вчинення порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, виключається застосування статті 46 КК України [14]. Водночас за проєктом нового КК України заміна строкового ув'язнення обмеженням свободи не застосовується до особи, яка вчинила злочин, передбачений статтями 4.2.9 чи 4.2.11 цього Кодексу, під час керування транспортним засобом у стані сп'яніння, за винятком особи, яка уклала угоду про примирення (пункт 4 частини третьої статті 3.4.5. проєкту КК

України) [44]. Відтак, за проєктом КК України передбачається більш ліберальний підхід до осіб, які вчинили порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, керуючи транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів.

Також у низці країн розвинутої демократії примирення між правопорушником та потерпілим можливе не лише у процесі притягнення особи до кримінальної відповідальності, а й після ухвалення судом вироку [48]. Наприклад, згідно зі статтею 10-1 Кримінального процесуального кодексу Франції у ході будь-якого кримінального судочинства та на всіх стадіях судочинства, у тому числі в період виконання вироку, потерпілій та особі, яка вчинила правопорушення, за умови визнання фактів може бути запропоновано захід відновного правосуддя. Захід відновного правосуддя – це будь-який захід, який дозволяє жертві, а також винуватцю правопорушення відігравати активну роль у вирішенні труднощів, що виникли в результаті правопорушення, і, зокрема, в відшкодуванні шкоди будь-якого роду, що виникла в результаті його вчинення, за допомогою незалежної третьої сторони, навченою для цієї мети, під наглядом судового органу або, на прохання останнього, тюремної адміністрації [49].

Вважаємо, що така концепція повинна бути закладена та зберегтися у новому КК України, адже з часом емоційність та негативне сприйняття потерпілим порушника можуть послабитися, а для повного відновлення та заспокоєння потерпілого може бути необхідним досягнення консенсусу із кривдником, можливе усвідомлення та перекладення на себе особистої історії винного. Підтримку таких висновків ми знаходимо у праці Д. Герман «Trauma and Recovery», в якій зазначається, що з часом емоційні реакції на травматичні події можуть зменшуватися, поступаючись місцем когнітивному розумінню пережитого, хоча і зазначається, що події в минулому мають тенденцію зберігатися в зміненому та перебільшеному стані задовго після того, як фактична небезпека минула [50, с. 35].

Наразі редакція проєкту нового КК України враховує можливість примирення винного з потерпілим після ухвалення вироку суду, що може мати наслідком заміну строкового ув'язнення обмеженням свободи, що передбачено статтею 3.4.5. проєкту КК України. Більше того, таке примирення лише може бути підставою для заміни виду покарання, проте не надає жодних гарантій, що, на наше переконання, позитивно впливає на дійсні наміри сторін щодо примирення. Водночас ми розглядаємо за доцільне аналогічним чином внести зміни до кримінального процесуального законодавства України щодо визначення та надання офіційного статусу відновному примиренню на кшталт того, як це зроблено у Франції.

Аналізуючи зміну підходів до інституту примирення за проєктом нового КК України слід зазначити, що вказаний проєкт є більш гуманним та у більшій мірі враховує права людини, не дивлячись на те, в якому статусі вона перебуває у кримінально-правових відносинах (потерпілий чи правопорушник). Вказане твердження наглядно простежується з розділу 1.3. Принципи Кримінального кодексу та його застосування проєкту нового КК України. У частині п'ятій статті 1.3.4. проєкту зазначено, що більш суворий кримінально-правовий засіб встановлюється та застосовується тільки тоді, коли менш суворого засобу недостатньо для досягнення їхньої мети; у свою чергу, метою кримінально-правових засобів виступає убезпечення людини, суспільства, держави та міжнародного правопорядку від кримінальних правопорушень та інших передбачених кодексом протиправних діянь, про що йдеться у частині другій статті 3.1.1. проєкту нового КК України [44].

На наше переконання, прийняттям нового КК України повинні змінитися підходи до відправлення правосуддя у кримінальних провадженнях: з метою зменшення рівня злочинності в державі слід орієнтуватися не на кару засуджених, а на можливе перевиховання правопорушників та за можливості застосовувати види покарання (кримінально-правові засоби), не пов'язані з ізоляцією особи від суспільства та поміщенням особи в штучно створені умови,

які не сприяють, а лише у більшості випадків шкодять перевихованню засуджених осіб. Ідеї відновного правосуддя, як зазначено у Базових принципах Організації Об'єднаних Націй щодо застосування програм відновного правосуддя у кримінальних справах, повинні інтегруватися в кримінально-правову систему кожної держави, яка декларує дотримання прав людини [51]. Питання узгодження української системи з цими міжнародними стандартами потребує постійного перегляду та вдосконалення як кримінального, так і процесуального законодавства. Зокрема, вказані принципи зобов'язують державу створити правові рамки, в межах яких відновне правосуддя функціонуватиме справедливо, добровільно та ефективно, гарантуючи при цьому захист прав потерпілих.

Висновки до розділу 1

Отже, у першому розділі дисертації проаналізовано концепцію права на примирення, кримінально-правового та кримінально-процесуального інститутів примирення, а також здійснено аналіз та запропоновані теоретичні підходи до застосування інститутів кримінального примирення.

Право на примирення є похідним від фундаментальних прав людини, зокрема права на гідність, справедливий суд, реабілітацію та безпеку. Це право пов'язане з автономією волі осіб, залучених у кримінально-правовий конфлікт, і повинно визнаватися як персональне, неделеговане право обох сторін – потерпілого та підозрюваного (обвинуваченого).

Належна реалізація цього права є індикатором цивілізованості правової системи, її орієнтації на гуманізм, толерантність і соціальну реінтеграцію. Визначено, що основні міжнародні акти (Європейська конвенція з прав людини, Базові принципи ООН щодо відновного правосуддя) передбачають обов'язок держав-учасниць сприяти альтернативам традиційному кримінальному

переслідуванню. У контексті цього, інтеграція інституту примирення у систему кримінального права України є закономірним і необхідним процесом.

Таким чином, право на примирення повинно гарантуватися не лише на рівні абстрактного дозволу, а й через практичну доступність процедур, процесуальні гарантії рівності сторін, належну правову регламентацію, що відповідає принципу верховенства права.

Чинне законодавство розглядає примирення у двох площинах: як підставу для звільнення від кримінальної відповідальності та як процесуальну підставу для закриття кримінального провадження.

Попри формальну розбіжність, простежується єдність правової природи цих норм, які мають спільну мету – забезпечення справедливого вирішення кримінального конфлікту за умови добровільної згоди сторін та відшкодування шкоди. Водночас виявлено ряд проблем: брак уніфікації між матеріально-правовим і процесуальним аспектами, нечітке нормативне закріплення процедурної складової примирення, що призводить до різнотлумачень і неоднорідності правозастосовної практики.

Постає необхідність гармонізації законодавства у цій сфері, зокрема шляхом деталізації процедур примирення, включення механізмів контролю за добровільністю і дотриманням прав сторін, а також належного інформування про зміст і наслідки примирення.

У проєкті нового Кримінального кодексу України, який деякою мірою пропонує переосмислення ролі інституту примирення, пропонується узгодження інституту примирення у кримінально-правовому та кримінальному процесуальному значеннях. Зокрема, передбачається застосування примирення навіть після винесення вироку, що відповідає сучасним міжнародним тенденціям розвитку відновного правосуддя.

Проєкт КК України пропонує більш гуманні підходи до правопорушника – з урахуванням можливості його виправлення поза межами ізоляції від суспільства. Одним із ключових нововведень є норма про можливість

непризначення покарання за умови добровільного визнання вини, компенсації шкоди і досягнення примирення з потерпілим (ст. 3.4.2 проєкту КК).

Прийняття нового КК України може істотно трансформувати систему кримінального правосуддя України у бік посилення її гуманітарного, реабілітаційного характеру, орієнтованого на соціальну справедливість і відновлення правовідносин, а не лише на відплату та державний осуд.

У цьому контексті доцільно закріпити у законі обов'язок держави сприяти реалізації програм примирення через інституційну підтримку: створення центрів медіації, навчання медіаторів, залучення фахівців-психологів, а також механізмів контролю за ефективністю таких інструментів.

Отже, на сьогодні є нагальна необхідність глибокої трансформації кримінального правосуддя України у напрямі відновного підходу, який визнає цінність особистості як потерпілого, так і правопорушника. Примирення розглядається не як виняток або поблажливість, а як справедливий, ефективний і соціально виправданий засіб реагування на кримінальне правопорушення. Його запровадження на інституційному рівні вимагає законодавчого, процедурного та організаційного забезпечення, що відповідає міжнародним стандартам і національним правозахисним зобов'язанням України.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМИРЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

2.1. Роль примирення у кримінальному провадженні та його вплив на правопорушника і потерпілого

Переулаштування та орієнтація кримінального правосуддя з карного на відновне вимагає аналізу впливу відновних процедур як на потерпілого та правопорушника, так і на суспільство загалом. Неопрацьоване та поспішне впровадження відновних процедур до законодавства у сфері кримінального права та процесу або ж сліпе копіювання правового регулювання інших держав може призвести не до позитивного ефекту, а навпаки – до збільшення рівня злочинності та можливого зловживання відновними заходами, наслідки чого підриватимуть довіру до системи кримінального судочинства загалом.

Вплив та значення примирення завжди було предметом наукового інтересу не лише науковців-правників, а й вчених інших наук, що свідчить про міждисциплінарний інтерес до тематики примирення та важливість значення примирення на психіку людини, формування її особистості та подальший розвиток, співіснування з іншими індивідами в суспільстві.

Разом з тим, попри дійсно поширену тематику ідеї переорієнтації кримінального правосуддя на відновне, вітчизняні наукові праці неповною мірою та не завжди враховують останні наукові надбання в галузі психології, психіатрії, конфліктології, соціології, що стосуються застосування примирення у кримінальних провадженнях.

У 2023 році та у 2024 році кількість засуджених в Україні становила відповідно 66 684 особи та 61 434 особи, з яких 18,2-19,2%% отримали покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк; кількість засуджених, які мали не зняту і не погашену судимість, становила 17,1-16,3%% [52]. До цього

часу система кримінального правосуддя в Україні побудована таким чином, що суспільно небезпечне діяння повинне неодмінно зумовлювати кару злочинця (саме в класичному її розумінні), ґрунтуючись виключно на сторонній оцінці пропорційності вчиненого діяння з кримінальною відповідальністю за нього. Система доволі часто не враховує чинників, які могли створити умови для вчинення кримінального правопорушення (як-то ситуативні чинники, хиби виховання, неопрацьовані психологічні проблеми, економічне зубожіння, безробіття тощо), а ще частіше – не вживає належних та адекватних заходів, направлених на елімінацію криміногенних чинників та виправлення персональних наслідків від здійснення кримінальних посягань.

Умовно причини злочинності можна поділити на такі:

1) економічні причини злочинності (бідність і безробіття, низький рівень життя, соціальна нерівність і відсутність ресурсів);

2) соціальні причини злочинності (дисфункція сім'ї, тобто, коли відбуваються конфлікти та насильство в сім'ї, низький рівень освіти, вплив асоціальних груп і компаній, відсутність моральних орієнтирів у суспільстві);

3) психологічні причини злочинності (особистісні патології, до яких відносимо агресивність та імпульсивність, психічні розлади, травматичний досвід у дитинстві);

4) культурні причини злочинності (кримінальні традиції у певних спільнотах, толерантність до злочинності в певних середовищах);

5) правові та інституційні причини злочинності (недосконалість законодавства, корупція та низька ефективність правоохоронних органів, відсутність належного контролю і покарання);

6) структурні причини злочинності (урбанізація та неконтрольоване зростання міст, міграційні процеси, соціальна дезінтеграція).

Якісне здійснення примирення за допомогою професійного посередництва позитивно впливає на частину означених вище причин, наприклад, на вплив асоціальних груп і компаній, відсутність моральних орієнтирів у суспільстві.

Водночас важко не погодитися з тією тезою, що самим лише відновним правосуддям, зокрема шляхом професійно проведеної процедури примирення, не можна побороти злочинність, адже є й інші причини злочинності, які заходами відновного правосуддя не усуваються. Так, на думку Пойнтер Л., якщо ми хочемо по-справжньому модернізувати систему правосуддя, нам необхідно активно добиватися більших системних змін і процесів, які усуватимуть причини злочинності, як-то расизм, сексизм і відсутність освітніх та економічних можливостей. Ми завдаємо більше шкоди, коли піддаємо ці справи процесу відновного правосуддя, специфічному для конкретного інциденту, і обговорюємо поведінку людини, а не її основні потреби і те, як ці потреби можуть бути задоволені [53].

У межах традиційного кримінального переслідування страждає не лише правопорушник і потерпілий, а й усе суспільство, оскільки жертва злочину залишається з психологічно невирішеною проблемою наслідків посягання, а правопорушник з високою долею вірогідності може вчинити подібне діяння знову, про що свідчить наведена вище статистика повторюваних кримінальних правопорушень. Отже, відновне правосуддя здатне здійснювати позитивний вплив на суб'єктивні причини злочинності, набуті протягом життя людини, а не на ті об'єктивні явища, які сформувалися у суспільстві, як-то бідність чи урбанізація.

Більше того, у юриспруденції та психології відомо чимало досліджень, які б акцентували увагу на ситуативних чинниках, що обумовлюють вчинення суспільно небезпечних діянь. Людина може бути добропорядним громадянином, надійним чоловіком та найкращим батьком, але за певних обставин може вчиняти жахливі злочини. Такі чинники запускають процес зміни психологічних характеристик як злочинців, так і їхніх жертв (наприклад, деіндивідуалізація знеособлює злочинців, певною мірою знімаючи з них відповідальність за свої дії, що надає їм потяг діяти без обмежень совісті, а дегуманізація нівелює людяність потенційних жертв, перетворюючи їх на «пусте місце», яке не може викликати

почуття жалю в злочинців). Існують дослідження, що навіть терористи, не дивлячись на ненормальність діянь, які вони вчиняють, є нормальними людьми з точки зору психіки, а вчинювані ними діяння мають різноманітне зовнішнє підґрунтя [54, с. 20]. Водночас примирення надає сторонам можливість безпечного та здорового контакту, якому усуває прояви деіндивідуалізації чи дегуманізації як каталізаторів вчинення суспільно небезпечних діянь.

Значення примирення у кримінальному провадженні в демократичних суспільствах важко переоцінити, але попри це у суспільстві воно може сприйматися критично, особливо, коли стосується тяжких злочинів. Розглядаючи справи про вбивства, суспільство тяжіє до думки про невідворотність покарання та може не погоджуватися з прихильниками більш ліберальних методів відправлення правосуддя, погляди яких ґрунтуються на досягненні консенсусу. Втрачене життя вже не повернути, але чи є обов'язковим безальтернативне засудження та ізоляція злочинця від суспільства, адже в такий спосіб губиться ще одне життя? І чи лише одне, чи не страждають від цього родичі засудженого? Чи може злочинець примиритися та з ким саме, адже життя безпосередньої жертви злочину вже не повернути? Чи змінилася б наша відповідь, якщо позбавлення життя іншої особи було неумисним або умисним, але здійсненим на ґрунті попередньої образи та провокативної поведінки жертви? Вказане питання є риторичним, адже навіть серед правників немає єдиного розуміння щодо того, на які злочини повинна розповсюджуватися опція застосування інституту примирення. Хоча успішні кейси проведення примирення між злочинцем та родичами загиблого мають місце.

Відразу наведемо реальний приклад ініціювання примирення братом загиблого, якого позбавив життя власний син. Цей випадок стався в США, а в процес відновного примирення були залучені не лише дядько та племінник, а й інші члени сім'ї вбитого. Хоча після вбивства усі родичі обірвали будь-які зв'язки з винним, у процесі відновного примирення деякі з них, зокрема сам дядько, змогли пробачити вбивцю та налагодити з ним зв'язки. У свою чергу,

винному не довелося проводити решту свого життя у в'язниці, адже саме на таке покарання у вигляді довічного позбавлення волі він міг розраховувати за законом [55]. Не зважаючи на те, що застосування відновного примирення не є типовим для тяжких злочинів, на нашу думку, вказаний випадок є наглядним прикладом того, що ми не можемо категорично та універсально для будь-яких ситуацій стверджувати, що примирення у таких випадках не матиме позитивного ефекту та є чимось аморальним, детально не оцінюючи ситуацію. Немає двох людей, які б мали ідентичні реакції навіть на одну й ту саму подію. Травматичний синдром, незважаючи на його багато постійних рис, не є однаковим для всіх. У дослідженні ветеранів бойових дій з посттравматичним стресовим розладом, наприклад, у кожного чоловіка переважаюча симптоматика була пов'язана з його індивідуальною історією дитинства, емоційними конфліктами та адаптивним стилем. Чоловіки, які були схильні до антисоціальної поведінки до того, як піти на війну, швидше за все, мали переважаючі симптоми дратівливості та гніву, тоді як чоловіки, які мали високі моральні очікування щодо себе та сильне співчуття до інших, частіше мали переважаючі симптоми депресії [50, с. 42]. При цьому ми можемо погодитися з твердженням тих експертів, які вважають, що у тяжких злочинах примирення не є розповсюдженим явищем, зокрема, через те, що суб'єкти, які здатні ініціювати відновне примирення (якщо таке уможлиблюється за законодавством певної держави), вважають відновний процес легким випробуванням для винного за скоєне ним діяння [56].

Отже, навіть тяжкі випадки вимагають оцінки, чи підлягає справа направленню її на відновне примирення, чи таке направлення буде зайвим. На нашу думку, доцільним критерієм визначення того, чи може кримінально-правовий конфлікт бути підданим примиренню винного з потерпілим, має бути аналіз впливу такого примирення як на правопорушника, так і на потерпілого. І якщо такий вплив позитивний одночасно для обох сторін, то лише в цьому випадку повинне допускатися примирення в кримінально-правовому конфлікті. Оцінка такого впливу могла б проводитися, наприклад, за допомогою

психологічних чек-листів, опитувань, які б могли виявити дійсну мотивацію правопорушника та психологічну готовність потерпілого, та із залученням до процесу такої оцінки професійного психолога, що спеціалізується на відновному правосудді. Наприклад, в Австралії оцінка придатності порушника до примирення базується на прийнятті правопорушником відповідальності, рівні каяття, почуттях до жертви, його міжособистісних навичках та різних питаннях безпеки, включаючи зловживання психоактивними речовинами, та культурних цінностях [57, с. 6].

Завданням відновного примирення є не державний осуд, а максимально можливе відновлення прав потерпілого (у випадку смерті – близьких та родичів жертви) та виправлення порушника через прийняття, усвідомлення та сприйняття почуттів інших людей, визнання своєї провини, щире каяття, в тому числі реінтеграційний сором.

Примирення у кримінальному процесі – це не просто альтернативне вирішення кримінально-правового конфлікту, а глибокий міжособистісний і соціально-психологічний процес. Вирішуючи питання про доцільність застосування відновних заходів до правопорушника, слід керуватися не лише тяжкістю вчиненого суспільно небезпечного діяння, а й оцінювати ознаки, які можуть свідчити про достатньо обґрунтовану імовірність виправлення правопорушника. У цьому контексті вважаємо за необхідне аналізувати особу правопорушника, його зв'язки із суспільством та умови проживання, причини та мотиви вчинення злочину, а також поведінку особи як до, так і після вчинення кримінального правопорушення.

Так, серед іншого, оцінці підлягає передзлочинна поведінка, яка може вказувати на сформовану деформацію правосвідомості особи або ж навпаки про ситуативний характер вчинення кримінального правопорушення. На думку Козаченко В.В., передзлочинна поведінка є ключовою ланкою між латентною злочинністю та фактичним правопорушенням. Його аналіз дозволяє виявити загрози ще до моменту реалізації злочинного наміру [58, с. 51]. І з цим важко не

погодитися, оскільки злочинця, який діє усвідомлено та досконало готується до вчинення злочину, може буде важче піддати реінтеграційному сорому та, як наслідок, виправленню й перевихованню, оскільки така передзлочинна поведінка свідчитиме про суттєву деформацію його правосвідомості.

Також для більш об'єктивної оцінки дійсних намірів порушника, зокрема в частині, що стосується виявлення щирості порушника та його почуттів до жертви, слід зважати на посткримінальну (післязлочинну) поведінку особи порушника. Наприклад, якщо особа добровільно погоджується відшкодувати матеріальні збитки, надає допомогу відразу після вчинення суспільно небезпечного діяння, при цьому завідомо не очікуючи для себе будь-яких наслідків від таких дій, то в цьому випадку можна говорити про позитивну посткримінальну поведінку. Також про позитивну посткримінальну поведінку може свідчити участь правопорушника у різноманітних соціальних проєктах, які покликані допомогти потерпілим відновитися та психологічно зцілитися. Отже, позитивна посткримінальна також надає змоги оцінити можливість та доцільність застосування інституту примирення. Вказане твердження розділяється Корабель М.Г., на думку якої підставою відмови держави від застосування щодо особи обмежень прав та свобод є позитивна посткримінальна поведінка особи після вчинення суспільно-небезпечного діяння, що передбачена для кожної окремої статті IX розділу КК України [59, с. 478].

Більше того, такий хід думок узгоджуються і з логікою обґрунтування постанов Верховного Суду, в яких останній досліджує питання щирості каяття. У постанові Верховного Суду від 13 листопада 2023 року у справі № 161/17963/21 (провадження № 51-3873км23) зазначено, що щире каяття - це певний психічний стан особи винного, коли він засуджує свою поведінку, прагне усунути заподіяну шкоду та приймає рішення більше не вчиняти злочинів, що об'єктивно підтверджується визнанням особою своєї вини, розкриттям усіх обставин справи, вчиненням дій, спрямованих на сприяння розкриттю злочину або відшкодуванню заданих збитків чи усуненню заподіяної шкоди [60]. Тобто,

саме лише відшкодування завданої потерпілому шкоди з приховуванням співучасників, інших важливих деталей для припинення або розкриття злочину не може свідчити про щире каяття, а більше про бажання уникнути відповідальності, що слід враховувати під час прийняття рішення про можливість примирення винного з потерпілим.

Водночас, аналізуючи доцільність застосування примирення до потерпілого, слід керуватися тим, чи буде відповідати таке примирення принципу добровільності його здійснення та внутрішнього зцілення постраждалої особи. Розглядаючи нетяжкі випадки, відповідь виглядає однозначною та позитивною. Так, Пойнтер Л. наводить випадок, коли правопорушник облив крамницю однієї пані гірчицею, яка спостерігала за цим з її квартири поверх вище крамниці. І хоча цей випадок не можна вважати суспільно небезпечним, раніше власниця крамниці була жертвою підпалу, а тому відразу подумала, що порушник розливає розпалювач, а не гірчицю. У цьому випадку, аби зцілити потерпілу, на думку Поінтер Л., доцільно звертатися до процедури відновного правосуддя, аби налагодити контакт між потерпілою та порушником [53]. Отже, хоча певні дії можуть навіть не становити суспільної небезпеки та не вважатися кримінальними правопорушеннями, вони можуть завдавати неабиякої шкоди психічному здоров'ю потерпілих з огляду на їхній життєвих досвід та попередні травми, а тому вимагають діалогу між сторонами конфлікту, аби зцілити почуття та мінімізувати страхи жертви.

У межах традиційної системи правосуддя роль жертви кримінального правопорушення часто обмежується роллю свідка обвинувачення, наданням показань та участю в окремих слідчих діях, що не лише не допомагає потерпілому пережити психологічну травму, а навпаки вимагає повторної травматизації психіки потерпілого. При цьому у потерпілого не запитують, чи бажає він надавати показання чи брати безпосередню участь у слідчих діях, які емоції він при цьому переживає, чи потрібна йому стороння професійна психологічна допомога, а викладення показань у інший спосіб, аніж

представлення їх перед судом, закон не передбачає. Тобто, система традиційного кримінального переслідування орієнтується не на захист потерпілого, а у першу чергу на доведення вини порушника, і доволі часто на почуття та моральний стан потерпілого, його близьких осіб не зважає. Водночас у результаті примирення будується діалог, в якому жертва є ініціатором, в будь-який момент може припинити комунікацію, а близькі їй люди можуть бути поруч, надаючи моральну підтримку, під час процесу примирення. Оскільки травматичні життєві події незмінно завдають шкоди стосункам, люди в соціальному світі постраждалого мають силу впливати на кінцевий результат травми. Підтримуюча реакція з боку інших людей може пом'якшити вплив події, тоді як ворожа або негативна реакція може посилити шкоду та загострити травматичний синдром. Після травматичних життєвих подій постраждалі є дуже вразливими. Їхнє відчуття власного «я» зруйноване. Це відчуття можна відновити лише так, як воно було побудоване спочатку, у зв'язку з іншими [50, с. 44].

Отже, як ми виснували, оскільки кримінальне правосуддя, як правило, орієнтоване зовсім не на моральну підтримку та почуття потерпілого, не на емоційне зцілення останнього та відновлення довіри до соціуму, потерпілі від злочину доволі часто залишаються з рядом невирішених та здатних до прогресування психологічних проблем, що виникли на підґрунті вчиненого відносно них посягання. Наприклад, потерпілі від злочинів у 15-50% мають стани, за яких простежуються ознаки ПТСР [61, с. 9]. Думки про можливість повторного посягання та сильний страх під час пограбування пов'язані з розвитком ПТСР, що спричиняє уникнення ситуацій, які нагадують про загрозу, включно із страхом залишати місце свого постійного проживання [62], що не може не впливати на нормальне функціонування людини після пережитого досвіду вчинення відносно неї посягання. З ще одного дослідження можемо констатувати, що навіть зі впливом дев'яти років від моменту травми зґвалтовані жінки все одно переживали нервові зриви, суїцидальні думки, вдавалися до спроб самогубства, ніж будь яка інша група жертв [50, с. 36].

Психологічне зцілення потерпілого є одним із основних завдань примирення потерпілого з винним, оскільки у процесі досягнення примирення та спільного бачення ситуації разом з винним вдається досягти відпускання ситуації та страху. Більше того, у ситуаціях, у яких між потерпілим та заподіювачем шкоди є особливий зв'язок (наприклад, випадки домашнього насильства), задля прощення винного та відпускання ситуації, що сталася, потерпілому часто необхідно зрозуміти причини та мотиви вчиненого діяння. Почуття страху, недовіри та ізоляції у жертви можуть посилюватися нерозумінням або відвертою ворожістю до тих, до кого вона звертається за допомогою. Коли гвалтівник є чоловіком або коханцем, травмована людина є найуразливішою з усіх, оскільки людина, до якої вона зазвичай звертається за безпекою та захистом, є сама джерелом небезпеки [50, с. 45].

Водночас задля досягнення позитивного ефекту від примирення для жертви злочину потерпілий повинен продемонструвати істинність свого сумління та щирість вибачення. Аби жертва могла прийняти ситуацію, що трапилася з нею, вибачення порушника не повинне бути формальним, а йому повинен передувати діалог, пояснення своїх дій, а також готовність до вчинків, які свідчитимуть про бажання винного виправитися. Більшість правопорушників у британському дослідженні зазначили, що прийняли запропоновані їм вибачення (91%, Shapland et al. 2007). Однак, коли їх запитали, чи вважають вони, що отримані вибачення були щирими, 45% сказали, що правопорушник був щирим, а 21% сказали, що ні. Подібний результат спостерігається і в даних RISE: 77% жертв вказали, що вибачення були щирими, а 23% – ні (Strang 2002) [63; с. с. 11-12]. Тобто, після проходження процедури відновного примирення переважна більшість потерпілих вірили в щирість вибачень.

Завдяки актам прощення люди відчують подальше зменшення гніву, що відображає один з аспектів посттравматичного стресового розладу (Fehr et al. 2010). Зв'язок між прощенням і посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) був чітко перевірений, і було виявлено, що прощення діє як посередник між

травматичним інцидентом та розвитком ПТСР (Orcutt et al. 2005). У дослідженні випадку, що вивчало відновне правосуддя, було виявлено, що наявність вибачень мала значний позитивний вплив на вторинних жертв злочинів (Walters, 2015). Таким чином, надаючи жертвам можливість отримати вибачення, вибачення забезпечують ще один шлях до зниження посттравматичного стресу [64, с. 79].

Окрім щирого вибачення, спільне переживання травматичного досвіду з іншими є передумовою для відновлення відчуття осмисленого світу. У цьому процесі людина, яка постраждала, звертається за допомогою не лише до найближчих, але й до ширшої спільноти. Реакція спільноти має потужний вплив на остаточне вирішення травми. Відновлення розриву між травмованою людиною та спільнотою залежить, по-перше, від публічного визнання травматичної події та, по-друге, від певної форми дій спільноти. Після того, як публічно визнано, що людині було завдано шкоди, спільнота повинна вжити заходів для визначення відповідальності за шкоду та її усунення. Ці дві реакції – визнання та відшкодування – необхідні для відновлення відчуття порядку та справедливості у людини, яка постраждала [50, с. 51].

Отже, психологічне зцілення жертви у результаті примирення зі злочинцем – це складний, багатогранний процес, що передбачає внутрішню трансформацію, відновлення почуття безпеки, гідності та контролю над власним життям. Водночас прощення не є обов'язковим, оскільки потерпіла особа, не дивлячись навіть на щире вибачення порушника, може не досягти того стану, за якого вона могла б вибачити її кривдника, особливо у випадках, коли від вчиненого правопорушення шкоди було завдано близьким людям, власному здоров'ю або здоров'ю близьких для неї людей. Проте психологічне зцілення може включати такі ключові елементи, до яких не обов'язково слід відносити прощення: визнання болю та страждання з боку правопорушника, повернення контролю потерпілого над ситуацією у вигляді активної участі у процесі примирення, відновлення довіри до світу, віри в людей та справедливість, побудова нового сенсу, який полягатиме не в асоціюванні себе в ролі жертви, а в асоціюванні себе

в ролі особи, яка змінила хід життя порушника, а також підтримка та розуміння зі сторони оточуючих.

Слід зазначити, що прощення та усвідомлення потерпілим своєї ролі у виправленні порушника тісно пов'язані, адже у такому разі, по-перше, потерпілий починає сприймати порушника не лише як злочинця, а й як результат виправлення, якого вдалося досягнути завдяки зусиллям потерпілого; по-друге, усвідомлення того факту, що потерпілий щиро вибачився та зрозумів наслідки своїх дій, зменшує гнів та бажання помсти. Тобто, прощення є результатом процесу, в якому здійснюється трансформація порушника за участі потерпілого. У цьому контексті слід визнати значення трансформаційного правосуддя – не слід ототожнювати з відновним правосуддям – через примирення, в центрі уваги якого є процес та глибоке переосмислення причин насильства, відновлення справедливості, трансформація відносин і суспільних структур, які сприяли конфлікту, де потерпілий бере активну участь. Трансформаційне правосуддя реагує на брак – та критичну потребу – у визвольному підході до насильства. Визвольний підхід прагне безпеки та відповідальності, не покладаючись на ізоляцію, покарання, державний чи системний примус, включаючи ув'язнення та поліцейський контроль [65, с. 5].

Зі свого боку така перевага від примирення винного з потерпілим як зниження почуття помсти і гніву в деяких випадках також може позитивно впливати не лише на рівень рецидивної злочинності, а також на невчинення нових суспільно небезпечних або суспільно шкідливих діянь тільки вже потерпілими. Це відбувається не прямо, а через низку соціально-психологічних механізмів, що формують безпечніше, справедливіше й згуртованіше середовище. Наприклад, коли гнів потерпілого залишається невисловленим або ігнорується системою, зростає ризик того, що він набуде руйнівних форм – агресії, самосуду, міжособистісного конфлікту або навіть злочинної поведінки у відповідь. Водночас успішне примирення з порушником призводить до мінімізації прагнення помсти. Існують вагомі докази того, що жертви, які

зустрічаються зі своїм правопорушником, менш схильні бажати фізичної помсти (Sherman and Strang, 2011). Вражає те, що, згідно з даними RISE, 45% жертв насильницьких злочинів, справи яких було передано до суду, заявили, що вони б завдали шкоди своїм правопорушникам, якби мали таку можливість. Лише 9% жертв, призначених на конференцію з відновного правосуддя, повідомили про це бажання (Sherman et al. 2005) [63, с. 12]. Відтак, зниження рівня злочинності зумовлене не лише виправленням порушника, а й позитивним впливом примирення на жертву злочину, яка внаслідок успішної комунікації з винним у процедурі примирення діє менш деструктивно та не бажає мститися, вдаватися до самосуду. Важливо, що ті, хто колись стали жертвою насилля, з більшою долею вірогідності стануть винуватцями насильницьких дій відносно інших осіб у майбутньому [55].

Більше того, вчинення кримінального правопорушення завдає шкоди не лише безпосередній жертві, а й членам її сім'ї. Причинами проблем сім'ї потерпілого можуть бути надмірна емпатія та співчуття потерпілому, особисті страждання членів сім'ї з приводу вчиненого посягання на близьку людину, турбота про порушення нормального психічного стану та способу життя жертви. Внаслідок вчинення кримінального правопорушення близькі до жертви особи нерідко страждають ще більше, ніж сама жертва, - відчують тривалу біль, травматичний стрес, порушення рутинної діяльності. Ось як описує свої відчуття одна із родичів вбитого у Mastrocinque et al. (2015): «Цілий тиждень, коли його вбили ... коли ми його ховали, увесь той тиждень для мене був зіпсованим ... той тиждень, день народження, будь-які сімейні зібрання, е-е-різдво, будь-які свята ... я не могла функціонувати і в ті дні я хворіла ... фізично хворіла.» [66]. Психологічні наслідки вчиненого над потерпілим діяння можуть руйнувати звичний побут у сім'ї, стосунки між чоловіком та жінкою, професійні стосунки тощо.

Одним із завдань примирення між винним та потерпілим називають зменшення ризику повторної травматизації потерпілого, яка досить часто

простежується під час традиційного судового розгляду у кримінальних провадженнях. Це ж стосується членів сім'ї потерпілого, яких часто розглядають як співпотерпілих (co-victims). Повторне переживання травми втрати є частим явищем. У одному дослідженні кілька співпотерпілих (15,8%) повідомили про повторне переживання травми під час судового розгляду. Готуючись до суду, мати вбитого сина згадує: «Цей аспект просто дуже, дуже важкий. Ви просто не можете уявити, що ці листи, ці повідомлення... підготовка до цих судових процесів робить з вами» [67, с. 19]. Також потерпілі та їх сім'ї можуть стикатися з відчуттям відсутності емпатії та належного ставлення до них з боку працівників судових установ, які просто повинні виконувати свою роботу та не зобов'язані виконувати функцію психологічної підтримки, що також може своєрідно сприйматися потерпілими та співпотерпілими [67, с. 21]. Судова система – не місця для з'ясування емоцій потерпілого та членів його сім'ї, кожен учасник судового процесу виконує свою роботу. Більше того, якщо ми говоримо про сторону захисту, то її головним завданням є намагання добитися виправдання особи, а не розуміння та співпереживання жертві або членам його сім'ї, які в переважній більшості виступають опонентами сторони захисту.

Отже, вчинення злочину відносно потерпілого створює також наслідки для сім'ї, серед яких можемо виділити психологічну біль, дії суду та реакції близьких, рольова дисфункція, психологічні порушення у дітей, міжпоколінні ефекти, за якими відбувається передача травми у спадок.

Водночас процедура примирення винного з потерпілим не потребує судового розгляду, суддя лише виконує функцію затвердження угоди, якщо таке примирення відбувається до винесення вироку у кримінальному провадженні, адже закон наразі не передбачає процедури примирення після ухвалення вироку. Ба більше, потерпілий та члени його сім'ї мають змогу отримати відповіді на запитання щодо мотивів вчиненого злочину та досягти принаймні суб'єктивного почуття справедливості без необхідності входження у традиційну систему

кримінального правосуддя, де почуттями потерпілого досить часто ніхто не переймається.

Наприклад, у письмових доказах, представлених парламентському комітету (RJU0005), наведено приклад сім'ї, яка брала участь у процесі звернення до винного (restorative dialogue) після вбивства їхньої близької особи – чоловіка на ім'я Джон. Матеріали описують таке: «Зустріч з Майклом (вбивцею) покращила її емоційне благополуччя, і що вирішальним для психічного здоров'я як для неї, так і для Барбари було отримання відповідей на свої запитання. Таке відкриття свідчить про те, що відновлювальний діалог у деяких випадках може допомогти співжертві відновитися після вбивства, потенційно зменшуючи переживання травми та горя. Для Джанет було зрозуміло, що відновне примирення нарешті дозволило їй та її сестрі рухатися далі. Вона повторила цей аспект, зокрема, стосовно своєї сестри. Барбара періодично проходила через фази, коли вона щодня телефонувала сестрі, щоб поговорити про Джона. Ці безперервні дзвінки припинилися одразу після відновлювальної зустрічі. Через шість місяців після зустрічі та майже через 16 років після вбивства Джона Джанет і Барбара змогли зібрати докупи своє життя та подолати деякі травми, спричинені втратою» [68].

Отже, примирення винного з потерпілим вимагає діалогу, підтримки потерпілого з боку інших осіб, при цьому ставить особу потерпілого та її інтереси на перше місце, а не переслідує мету формального доведення вини та кари порушника.

При цьому примирення є двостороннім процесом, а тому є очевидним той факт, що від примирення отримує користь не лише потерпілий, а й порушник, а також близьке коло спілкування останнього. Перш ніж перейти до аналізу позитивного ефекту, який вдається досягти за допомогою процедури примирення, для потерпілого та його близького оточення, пропонуємо проаналізувати психологічні інструменти, за допомогою яких вдається такого ефекту досягти.

Прийнято вважати, що теорія реінтеграційного сорому (reiterative shaming) належить Джону Брейтвейту, який вважав, що реінтеграційний сором означає, що вирази громадського несхвалення, які можуть варіюватися від легкого докору до церемоній приниження, супроводжуються жестами реінтеграції в спільноту законослухняних громадян [69, с. 1]. Реінтеграційний сором відрізняється від деструктивного тим, що сприяє соціальній адаптації, усвідомленню та бажанню виправити помилки, а не веде до відчуження і ізоляції. У рамках відновного правосуддя цей тип сорому можна розглядати як ключовий механізм, що допомагає жертвам відновити контроль над емоціями, зцілитися і сприяти реінтеграції як жертви, так і правопорушника у суспільство.

Досягнення реінтеграційного сорому у порушника здійснюється через низку взаємопов'язаних чинників. По-перше, створення безпечного середовища для емоційного вираження. Відновні процеси (медіація, діалоги) організовуються таким чином, щоб жертва могла вільно і без побоювань висловити свої почуття, біль та страхи. У свою чергу, створюються умови, у яких порушник починає щиро співчувати потерпілому, проживати разом з ним його біль. Щире прийняття правопорушником своєї провини та публічне вибачення створюють відчуття справедливості та зменшують відчуття безсилля жертви, що сприяє формуванню реінтеграційного сорому. По-друге, відновний процес допомагає обом сторонам побачити одна одну як людей зі особистими складними почуттями і переживаннями, що зміцнює відчуття спільності і взаємної поваги. Такий підхід стимулює винного до прийняття сорому як кроку на шляху до відновлення [70, с. 18]. По-третє, відновне правосуддя направлене на перспективу майбутнього, де сором розглядається не як клеймо, а як мотиватор для позитивних змін у стосунках і особистісному розвитку. І, по-четверте, залучення членів громади за використання відновних механізмів примирення створює підтримуюче середовище, що допомагає як жертві, так і порушнику, членам їхніх сімей почуватися не ізольованими, а інтегрованими в соціальні зв'язки, що зменшує ризик розвитку деструктивного сорому.

Таким чином, реінтеграційний сором, який має виникати у порушника в процесі примирення, є результатом комплексної взаємодії психологічних, соціальних і процесуальних факторів, що сприяють соціальній адаптації та реінтеграції в суспільство.

Важливим позитивним ефектом від примирення винного з потерпілим вважається зниження рівня рецидивізму, хоча думки правників з цього питання не завжди однозначні, особливо, коли йде мова про різні злочини за родовим об'єктом, а тому вказане потребує подальших більш точних досліджень. Наприклад, Ківсгаард Б. у своїй доповіді, опублікованій Міністерством юстиції Данії у 2016 році, робить висновок, що данська програма медіації між жертвами та правопорушниками не має жодного впливу на рецидивізм. Таке відкриття спонукало до нового спільного дослідницького проєкту між Орхуським університетом, Національною поліцією Данії та науковцями з Кембриджського університету [71, с. 37].

Ознайомившись з наявними науковими дослідженнями та працями, можемо дійти висновку, що означене вище підтримується меншістю, а більшість науковців та експертів з відновного правосуддя все ж таки визнає позитивний ефект примирення на рівень рецидивізму в суспільстві. Молоді люди з посередництвом у справах жертв та правопорушників рецидивують зі статистично значущо нижчим рівнем, ніж молоді люди, які не вчинили цього, а коли вони скоюють повторні злочини, то роблять це за менш серйозні правопорушення, ніж молодь, яка не вчинила цього [72].

Такий результат можна пояснювати таким чином:

1) під час примирення відбувається відновлення соціальних зв'язків, адже з винним продовжують діалог та намагаються працювати;

2) у порушника може виникати почуття відповідальності, під дією чого створюється емпатія до жертви та відчуття морального обов'язку не повторювати порушення. При цьому, якщо безпосередній прямий діалог винного з жертвою не відбувається, то навряд чи ми можемо сподіватися на виникнення

емпатії більше, ніж на рівні статистичної похибки. Відновлювальні підходи сприяють більшому захисту та безпеці суспільства шляхом сприяння відповідальності правопорушників і усунення стигматизації злочину – з метою відновлення та реінтеграції ключових зацікавлених сторін, включаючи потерпілого, забезпечуючи співчуття та розуміння для учасників і, зрештою, зменшуючи ймовірність повторного вчинення злочину [73, с. 61];

3) під час діалогу у винного може виникати мотивація до змін замість опору, що переважно відбувається під час публічного кримінального переслідування та судового розгляду;

4) у результаті примирення відбувається створення індивідуального підходу до покарання винного.

Наголошуємо, що покарання, пов'язане із позбавленням волі, не зумовлює перевиховання порушника, а навпаки поміщує його у злочинне середовище, а тому, на наше переконання, повинне у більшій мірі застосовуватися у тих випадках, коли перебування особи на волі є небезпечним для інших членів суспільства. Більше того, після звільнення з місць позбавлення волі особа є травмованою, зазнає стигматизації і їй доволі важко повернутися до звичного життя навіть при її власному бажанні. Особа, що має судимість, нерідко стикається з проблемами працевлаштування, особистим життям, створенням сім'ї, вимушеним переїздом в іншу місцевість (не виключено, що у більш криміногенну місцевість). Наприклад, особи, що відбували покарання за злочини, пов'язані з обігом наркотичних речовин, нерідко заявляють про проблеми у пошуку роботи, оскільки роботодавці не мають бажання будувати трудові відносини з останніми. Також віруючі особи із судимістю нерідко вимушено припиняють духовну діяльність, адже інші віряни вважають їх ганьбою для релігійної общини [74, с. 446].

Більше того, вказане стосується не лише порушника. Бажання помсти та соціальна стигма нерідко стосується членів його родини, що в науковій літературі отримало назву *kin punishment* (споріднене покарання) [75]. Існують

дослідження, які роблять висновки про те, що члени сім'ї злочинця несуть правовий, соціальний та психологічний тягарі, через що їхнє життя може також якісно погіршуватися. До таких тягарів відносять проблеми з працевлаштуванням родичів порушника, відмова від здавання майна в оренду, вимушений переїзд в іншу місцевість, негативне ставлення однолітків до дітей-членів сім'ї порушника в школі. Більше того, члени сім'ї порушника, особливо матері, відчували стрес, депресію, а пригнічений стан сім'ї порушника та соціальна стигма зумовлюють негативний ефект на реінтеграцію винного у вигляді відсутності підтримки з боку близьких, на яких покладається порушник як морально, так і фінансово після закінчення ув'язнення, що також впливає на рівень рецидивів у суспільстві [76, с. 614-615].

Отже, примирення винного з потерпілим відіграє значну роль у подальшому житті обох сторін вже після вчинення кримінального правопорушення. Внаслідок примирення потерпілий отримує можливість бути почутим і висловити свої емоції безпосередньо порушнику, що часто недоступне в межах традиційного судового процесу. Такий діалог сприяє емоційному відновленню, зменшенню страху, образи чи гніву, а також дає потерпілому активну роль у вирішенні ситуації – він може впливати на форму компенсації чи інші умови угоди, що посилює відчуття справедливості та контролю. Порушник, зі свого боку, отримує шанс усвідомити наслідки своїх дій через прямий контакт із жертвою, що формує глибше почуття відповідальності. Водночас він має можливість не лише понести покарання, а й активно виправити заподіяну шкоду – через вибачення, відшкодування чи участь у корисних для громади діях. Такий підхід відкриває перспективу ресоціалізації, зменшує ризик повторного правопорушення і демонструє готовність до змін.

2.2. Застосування примирення щодо окремих видів кримінальних правопорушень у кримінальному провадженні

Примирення винного з потерпілим як механізм вирішення міжособистісного кримінально-правового конфлікту не є універсальним та шаблонним інструментом вирішення проблеми, а має свою специфіку залежно від окремо вчиненого кримінального правопорушення. Базуючись на наукових працях, дослідженнях та висвітленій попередньо у цій роботі інформації, можемо дійти до висновку, що у будь-якому випадку не слід перебільшувати роль примирення винного з потерпілим та вважати його панацеєю для подолання злочинності. У кримінології аналізують характерні типові особливості особи злочинця у певній групі злочинів, зокрема диференційованих за родовим об'єктом злочину, на підставі таких даних здійснюють кримінологічне профілювання (кримінологічний профайлінг), під яким розуміють аналітичну процедуру, яка полягає у складенні системи ознак, типово властивих для більшості осіб кримінальних правопорушників, які вчиняють кримінальні правопорушення аналізованої категорії, а також індивідуально визначених ознак особи, винної у вчиненні конкретного кримінального правопорушення [77, с. 245]. Отже, для юридичної науки важливо виокремлювати загальні та за можливості специфічні особливості й ефективність застосування інституту примирення за окремих видів кримінальних правопорушень, адже як і особа правопорушника, так і особа потерпілого у відносинах, що виникають внаслідок вчинення відмінних один від одного кримінальних правопорушень за родовим об'єктом, суттєво різняться.

Вчинення кримінального правопорушення вперше часто обумовлюється ситуативними чинниками, а тому виправлення особи кримінального правопорушника та повернення його до безпечного співіснування в суспільстві більш реальне, аніж у випадках рецидивної злочинності. У попередньому підрозділі ми описували ситуації та вплив примирення винного з потерпілими

після вчинення вбивства, коли з боку потерпілих у такому разі виступає один чи декілька членів сім'ї безпосередньої жертви вбивства. Застосування інституту примирення у кримінальних провадженнях, що стосуються кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи є суперечливим, проте не є безумовно неможливим, коли такі злочини здійснюються вперше. Відомі випадки, коли навіть після скоєння такого тяжкого злочину як вбивство сторони кримінально-правового конфлікту могли побудувати конструктивний діалог та досягти позитивного ефекту від примирення [55; 67]. Кожен окремий член сім'ї безпосередньої жертви злочину буде мати власну мотивацію для примирення із заподіювачем шкоди, хоча й слід визнати, що хтось такої мотивації не буде мати зовсім. Для однієї особи важливим буде отримання відповідей на запитання, чому злочинець вчинив таким чином (пошук сенсу), для іншої особи – можливість отримати такий внутрішній стан, за якого можна досягти внутрішнього прощення злочинця, особливо, коли злочинцем є не зовсім стороння людина. Чимало злочинів вчиняються внаслідок дегуманізації жертви, за якої нівелюється відчуття совісті та емпатії до особи [78, с. 9], що страждає, а відновлювальне примирення часто призводить до того, що кожна із сторін стає людяною [79].

Коли ми говоримо про тяжкі насильницькі злочини, не є легким завданням оцінити, чи готові сторони кримінального конфлікту встановлювати діалог. У цьому контексті цінними є результати дослідження Gustafson та Smidstra (1989), що проводилося у Британській Колумбії (Канада). Результати дослідження свідчать, що з обох сторін кримінального конфлікту простежувався інтерес до такого діалогу, а саме 87 % злочинців і 82 % потерпілих висловили готовність до участі та вважали процес корисним для обох сторін [80, 81].

Більше того, у супереч думки багатьох дослідників, які стверджують, що примирення не є ефективним для тяжких злочинів проти життя та здоров'я, останні дослідження свідчать, що відновне правосуддя краще працює зі злочинами за участю безпосередніх жертв, ніж зі злочинами без них. Вони також

припускають, що відновне примирення працює з насильницькими злочинами більш послідовно, ніж зі злочинами проти власності [82, с. 8].

Цікавим із практичної точки зору є застосування інституту примирення відносно кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. У правозастосовній практиці українських судів склалися суперечності щодо можливості примирення винного з потерпілим у кримінальних провадженнях за фактом вчинення кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. Це пояснюється тим, що статтею 46 КК України визначено, що примирення між винним та потерпілим неможливе у разі вчинення корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції [14]. Інших виключень закон не містить.

При цьому кримінально-правове та кримінально-процесуальне визначення особи потерпілого різняться як за змістом, так і за часом виникнення такого статусу в особи. Як зазначає Борисов В.І., згідно з доктриною кримінального права потерпілий як фігурант кримінально-правових відносин з'являється одночасно із вчиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України [83]. За приписами частини другої статті 55 КПК України права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [4]. Тобто, у часовому порівнянні кримінально-процесуальний статус потерпілого може виникнути лише згодом за умови вчинення особою, яка набула кримінально-правовий статус потерпілого (або її процесуальним правонаступником), певних активних дій задля набуття кримінально-процесуального статусу потерпілого в кримінальному провадженні.

Отже, особа у кримінально-правовому сенсі набуває статусу потерпілого у момент вчинення кримінального правопорушення, якщо внаслідок вчинення такого правопорушення їй завдається різного роду шкода. Більше того, як вважає Сенаторов М.В., не є обов'язковим фактичне завдання шкоди, адже може лише створюватися загроза заподіяння такої шкоди [84, с. 59].

У цьому контексті буде доречним розгляд питання визначення особи потерпілого при вчиненні кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. Наприклад, чи можливо примиритися з потерпілим у разі вчинення хуліганства (стаття 296 КК України)?

За статтею 296 КК України передбачена відповідальність за грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом [14]. При цьому можливо розглядати ситуацію, коли протиправною дією завдається різного роду шкода групі осіб. Наприклад, у громадському місці правопорушник, вчиняючи дії, що становлять об'єктивну сторону хуліганства, завдає одній особі (гр. А) матеріальної шкоди у вигляді пошкодженого майна, іншій особі (гр. Б) завдає моральної шкоди у вигляді висловлення щодо неї нецензурної лайки, у той час як інші люди, які спостерігають таку ситуацію, фактично також можуть зазнавати моральних страждань та небажаних емоцій, які полягають у зіпсованому відпочинку, страху за особисту безпеку та безпеку близьких тощо. У разі порушення кримінального провадження практично неможливо уявити ситуацію, за якої б усі особи, які були спостерігачами протиправних хуліганських дій, заявили б потерпілими від вчинення кримінального правопорушення. І це можна пояснити тим, що на практиці гідна сатисфакція для стороннього спостерігача хуліганських дій не передбачається.

У наведеному вище випадку проблематика полягає у можливості/неможливості звільнення особи від кримінальної відповідальності за статтею 46 КК України у разі примирення винного з гр. А та гр. Б за умови, що

жодна інша особа не виступила заявником та не подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого у порядку статті 55 КПК України.

З одного боку, закон про кримінальну відповідальність не містить умови застосування статті 46 КК України, яка б передбачала звільнення від кримінальної відповідальності виключно у разі можливості ідентифікації усіх потерпілих або за відсутності факту порушення публічного інтересу. З іншого боку, звільнення від кримінальної відповідальності за статтею 46 КК України є інститутом матеріального права, а тому під час його застосування потрібно врахувати той факт, що під час порушення громадського порядку може завдаватися шкода невизначеному колу осіб, абсолютна ідентифікація яких є досить сумнівною на практиці. У цьому випадку не може вважатися, що винний примирився з усіма потерпілими, яким завдав шкоду, та відшкодував їхні збитки, усунув заподіяну шкоду, що робить неможливим застосування статті 46 КК України.

Вказане вище наглядно відображено за текстом постанови Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24 січня 2023 року у справі № 640/20302/18, за якою зазначається: «в сенсі кримінального поля, діями особи було завдано не тільки матеріальної шкоди потерпілому, як підприємству, ним було завдано моральної шкоди охоронцю, який вислухав нецензурну лексику у свій бік та був облитий водою. Крім того, такої шкоди було завдано особам, які перебували у закладі, їм було зіпсовано відпочинок, що вказує на те, що у цьому кримінальному провадженні не було досягнуто примирення з усіма потерпілими у кримінально-правовому розумінні» [85].

Такі висновки можна екстраполювати й на інші склади злочинів проти громадського порядку та моральності. Наприклад, при масових заворушеннях (стаття 294 КК України) може також завдаватися моральна шкода усім стороннім спостерігачам цих кримінально караних дій; ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів можуть завдавати шкоди не лише особам, на яких здійснюється безпосередній вплив, а й, серед іншого, батькам

цих осіб, які зазнають негативного психологічного ефекту від виявлення відповідних обставин вчинення протиправних дій відносно свідомості їхніх дітей.

Отже, наразі правозастосовна практика застосування примирення розвивається таким чином, що примирення допустиме в тому випадку, коли можлива ідентифікація повного кола потерпілих, у результаті примирення потерпілі мають змогу відновити свої права та інтереси, зокрема в частині психологічного здоров'я, відчуття справедливості та віри в систему й оточуючих.

Відразу зауважимо, що позиція неможливості застосування звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням винного з потерпілим на підставі статті 46 КК України відносно кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності не стала усталеною у судах першої інстанції до цього часу, хоча відповідна постанова Верховного Суду прийнята ще на початку 2023 року. Так, за ухвалою Луцького міськрайонного суду Волинської області від 20 травня 2025 року у справі № 161/7864/25 особу звільнено від кримінальної відповідальності за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч.1 ст. 296 КК України, на підставі статті 46 КК України, у зв'язку з примиренням з потерпілим. Як вбачається із означеної ухвали, порушник, діставши з кишені сумки пневматичний пістолет, призначений для стрільби металевими кулями, який до вогнепальної зброї не належить, тримаючи його у правій руці, скерував даний пістолет у бік вікна та здійснив три постріли, що влучили у вікно, чим спричинив його пошкодження у вигляді трьох отворів діаметром близько 10 мм та тріщин віконного скла. У судовому засіданні прокурор підтримала клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності [86]. Є й інші аналогічні ухвали суддів. Хоча із тексту зазначеної в цьому абзаці ухвали не є зрозумілим, чи були свідки вчинення суспільно небезпечного діяння під час його вчинення, водночас застосування статті 46 КК України відносно кримінального правопорушення,

передбаченого статтею 296 КК України, свідчить, що судова практика з цього питання не є повністю усталеною.

Принагідно звернемо увагу, що за результатами розгляду справи № 640/20302/18 в суді касаційної інстанції висловлена окрема думка, за якою зазначається про незгоду із означеною вище позицією та вказується, що інших заборон на застосування статті 46 КК України законом не встановлено [87]. Позиція з окремої думки за її текстом обґрунтовується посиланнями на практику Верховного Суду, що може свідчити про суперечливість та незабезпечення єдності судової практики щодо цього питання в інших справах за аналогічних обставин.

Важливо зазначити, що згідно зі статтею 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права [8], складовою якого є принцип правової визначеності. До того ж, як зазначається у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Олссон проти Швеції №1» (Olsson v. Sweden №1) від 24 березня 1988 року (заява № 10465/83), норма не може розглядатися як «право», якщо її не сформульовано з достатньою точністю так, щоб громадянин мав змогу, якщо потрібно, з відповідними рекомендаціями, певною мірою передбачати наслідки, які може потягти за собою вчинена дія [88].

Як зазначає Дахова І.І., для правомірності державного втручання у право людини необхідно, щоб можливість такого втручання була передбачена законом, здійснювалась задля досягнення легітимної мети, якою завжди є захист певних суспільних або державних цінностей, та була необхідною в демократичному суспільстві. При цьому, виходячи із принципу правової визначеності, який є важливою складовою принципу верховенства права, закон, який вказує на можливість обмеження реалізації прав і свобод, має відповідати певним умовам, до яких відносять, зокрема, ясність, чіткість і доступність [89].

Отже, у разі відсутності прямої заборони (додаткової умови) у законі про кримінальну відповідальність можливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та

унеможливлення застосування статті 46 КК України за розглянутих вище обставин правова визначеність не може повністю бути забезпечена, а закон перестає відповідати такій якійсь його характеристиці як передбачуваність закону для суспільства та кожного окремого індивіда. І вказане не може бути виправданим самим лише поясненням того, що чітке коло потерпілих не може бути достеменно встановлене.

На нашу думку, з метою забезпечення передбачуваності як закону, зокрема, щодо наслідків його застосування, так результату вчинення правопорушення певних визначених законом дій (досягнення примирення з потерпілим, усунення шкоди, відшкодування збитків) доречними видаються пропозиції щодо внесення змін до статті 46 КК України з метою встановлення додаткової умови для можливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, а саме шляхом вказівки на незастосування статті 46 КК України у разі вчинення кримінального правопорушення, за якого порушується або публічний інтерес, або ж унеможлиблюється ідентифікація усіх без виключення потерпілих від кримінального правопорушення. Також можливим варіантом є поширення заборони застосування статті 46 КК України щодо кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. Таке визначення виправдане наявною судовою практикою щодо застосування цього інституту звільнення від кримінальної відповідальності у контексті неможливості встановлення (ідентифікації) виключного кола усіх осіб, які є потерпілими від суспільно небезпечної поведінки, яка утворює склад кримінального правопорушення, передбаченого Особливою частиною КК України. В іншому випадку вказане правозастосування не може бути виправданим з огляду на незабезпечення правової визначеності та чіткості закону про кримінальну відповідальність.

Окремо слід зазначити, що внесення змін до статті 46 КК України без визначення на законодавчому рівні категорії «публічний інтерес» не відповідатиме ефективній законодавчій техніці та не сприятиме забезпеченню

ясності та простоті закону, так як офіційне нормативне визначення дефініції «публічний інтерес» наразі не закріплене в чинному законодавстві України.

Разом з тим, тлумачення публічного і приватного інтересу, їх розмежування та взаємопов'язаність можна зустріти як в наукових працях, так і на рівні судової практики. Так, за думкою Дмитренко Е., публічний інтерес – це спільні узагальнені публічні потреби суспільства, його окремих соціальних груп та членів, держави й територіальних громад (адміністративно-територіальних одиниць), задоволення яких необхідне для повноцінного функціонування і розвитку суспільства, його окремих соціальних груп та членів, держави та територіальних громад (адміністративно-територіальних одиниць) [90]. Почтовий М.М. зазначає, що публічні інтереси – це інтереси, які реалізуються шляхом передбачених у Кримінальному процесуальному кодексі України правомочностей (прав та/або обов'язків) учасників кримінального провадження [91]. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 13 лютого 2019 року у справі № 810/2763/17 розтлумачено, що за загальним визначенням «публічним інтересом» є важливі для значної кількості фізичних і юридичних осіб потреби, які відповідно до законодавчо встановленої компетенції забезпечуються суб'єктами публічної адміністрації. Тобто публічний інтерес є не чим іншим, як певною сукупністю приватних інтересів [92].

Аналізуючи означене вище, можна висувати, що категорія «публічний інтерес» є досить оціночною та може трактуватися через забезпечення приватних інтересів усього суспільства. При цьому може здаватися дискусійним питання, чи задовольняється публічний інтерес у разі примирення винного з потерпілим, адже повертаючись до переваг відновного правосуддя від розширення застосування відновних процедур отримує користь не тільки правопорушник, а й потерпілий, суспільство та держава в цілому. Втім, слід погодитися, що за умов нерозповсюдження саме професійної медіації в Україні про чільну кількість переваг примирення говорити зарано, адже вони можуть досягатися лише за

професійних процедур, правове підґрунтя яких було закладено в Законі України «Про медіацію».

Тобто, у розрізі правозастосовної практики щодо кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності можна дійти до висновку про необхідність внесення змін до статті 46 КК України шляхом доповнення її новою умовою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим шляхом вказівки на незастосування статті 46 КК України у разі вчинення кримінального правопорушення, за якого унеможлиблюється встановлення кола усіх без виключення потерпілих від кримінального правопорушення, або ж вчинення кримінального правопорушення проти громадського порядку та моральності. В іншому випадку не є виправданим обмеження звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим щодо кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності, оскільки наразі закон не містить чіткої заборони на застосування статті 46 КК України в таких випадках. Доцільність введення такого обмеження або подальшого існування означеної вище судової практики повинні бути оцінені не з точки зору кари правопорушника, а з точки зору його реінтеграції в безпечне середовище.

Окрему увагу у питанні примирення винного з потерпілим пропонуємо приділити кримінальним правопорушенням проти власності, адже слід визнати, що у цій категорії кримінально-правових конфліктів примирення винного з потерпілим, як правило, досягає потрібного результату найбільш прогнозовано. Хоча останніми роками це твердження піддається все більшій критиці, прибічники якої стверджують, що застосування відновного примирення за відсутності особистої жертви, тобто, коли страждає не потерпілий особисто фізично та/або психічно, а коли шкода завдається майну потерпілого, – рівень злочинності збільшується [93, с. 76].

Кримінальні правопорушення проти власності є найбільш поширеними у суспільстві, вони традиційно займають перше місце в структурі всієї

злочинності, визначають криміногенну ситуацію як в кожному окремому регіоні, так і у всій державі. І хоча згідно зі звітом Національної поліції України про результати роботи у 2023 році спостерігається зниження кількості вчинених окремих видів кримінальних правопорушень проти власності, зокрема незаконних заволодінь транспортними засобами – на 63% (з 4,1 тис. до 1,5 тис.); пограбувань – на 22% (з 2,2 тис. до 1,7 тис.); розбійних нападів – на 20% (з 473 до 381) [94], кримінальні правопорушення проти власності становлять чільну частку від загальної кількості усіх кримінальних правопорушень, а тому аналіз ефекту від застосування відновних процедур щодо такого роду кримінальних правопорушень є важливим. Більше того, відповідно до Аналізу стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році найбільшу як кількість, так і частку у структурі засуджених становили особи, засуджені за вчинення кримінальних правопорушень проти власності (статті 185– 198 КК), – 22,3 тис. [19,2 тис.] осіб, їх частка у структурі всіх засуджених становила 33,5 % [38,6 %] [95], а тому дослідження можливостей застосування відновного правосуддя до осіб, які вчинили злочини проти власності, підлягає подальшому опрацюванню з огляду на соціальну важливість та значення для суспільства.

Визнання прав та свобод людини найвищою соціальною цінністю вимагає не лише гарантування конституційних, соціальних, майнових прав кожної людини, але й зміну підходів щодо обмеження цих прав навіть у тих випадках, коли обмеження прав людини відбувається згідно з законом. Отже, традиційне (карне) правосуддя, базуючись на принципі невідворотності покарання, не може домінувати у сучасних демократичних суспільствах та нівелювати всі інші права людини, як-то повагу до честі та гідності, свободи пересування, надання належної та якісної медичної допомоги, освітніх послуг. Як зазначає Туманянц А.Р., основне значення відновного правосуддя полягає в тому, щоб створити нову філософію кримінального права і процесу, за допомогою якої можна розширити, а то й подолати формально-юридичні рамки судочинства [96,

с. 500]. З таким твердженням важко не погодитися, проте слід чітко усвідомлювати, що можливість використання інструментів відновного правосуддя повинна бути ґрунтовно вивчена, аби унеможливити зловживання та порушення принципів кримінального права.

Ефективність та допустимість застосування відновного правосуддя у кримінальних провадженнях, зокрема шляхом використання такого його інструменту як примирення винного з потерпілим, слід розглядати не лише з точки зору права та моральних засад суспільства, але й також використовувати наукові надбання з психології, адже без цього неможливо ані змодельовати вплив на подальшу поведінку правопорушника, ані оцінити можливість полегшення моральної шкоди для особи потерпілого. У такому аспекті важливим є визначення особливостей окремих кримінальних правопорушень, особи злочинця, у певних випадках особи потерпілого та відносин, що склалися між ними.

Говорячи про юридичну складову допустимості використання відновного примирення винного з потерпілим у злочинах проти власності, слід зазначити, що законодавство багатьох розвинутих країн допускає можливість примирення, коли родовим об'єктом виступають суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном. Навіть більше, Пушкіна О.В. стверджує, що у більшості європейських країн, де медіація між потерпілим та правопорушником впроваджена на національному рівні, законодавство чітко не визначає категорії справ, які можуть бути спрямовані на медіацію [97, с. 367].

Як зазначає Василенко Ю.В., дехто з фахівців також слушно зауважує, що медіація доцільна у справах про тяжкі злочини проти власності, оскільки потерпілі від таких діянь здебільшого зацікавлені не стільки в покаранні винних, скільки в адекватному відшкодуванні матеріальної шкоди [98, с. 140]. При цьому, якщо навіть тяжкі злочини проти власності можуть піддаватися компромісному (примирному) врегулюванню, то кримінальні проступки та нетяжкі злочини – тим більше.

Розглянемо декілька простих конкретних прикладів. Наприклад, особа вчинила крадіжку елітного алкоголю з супермаркету, зі слів такої особи вона не розраховувалася за товар через заклопотаність робочими справами, стрес на фоні воєнних дій, повітряної тривоги, проблеми в особистому житті або інші відволікаючі зовнішні обставини. Навряд чи тут можна безумовно виснувати, що слова такої особи є правдивими, а не спрямованими на уникнення від кримінальної відповідальності. При цьому повністю унеможливити такі обставини ми також не можемо, адже такі випадки можуть траплятися, що вбачається із вироку Острозького районного суду Рівненської області від 03 квітня 2024 року у справі № 567/516/23 [99].

Або ж інший приклад, де особа, перебуваючи в закладі громадського харчування та скориставшись відсутністю контролю за мобільним телефоном, вперше в житті вирішує поцупити телефон з метою подальшого отримання матеріальної вигоди.

По-перше, в обох випадках навіть ефект громадського осуду може вплинути на особу таким чином, що у майбутньому така особа в жодному разі не вчинить умисного кримінального правопорушення проти власності та завжди буде мобілізувати увагу під час здійснення розрахунків за товари. Відразу зазначимо, що важливо, щоб цей громадський осуд викликав у винного відчуття реінтеграційного сорому, а не стигматизував його та навішував на особу ярлики злочинця. Джон Брейтвейт зазначав, що реінтеграційний сором полягає у сильному несхваленні злочинної поведінки, але відбувається це з повагою до особи злочинця, на відміну від стигматизації, яка є деструктивним явищем, створює ізгоїв та лише погіршує рівень злочинності в суспільстві [100, с. 12]. У процедурі примирення винного з потерпілим також може створюватися атмосфера, за якої дії винного категорично засуджуються, але особі демонструється, що добросовісна поведінка може знову зробити порушника гідним членом суспільства.

По-друге, примирення винного з потерпілим здатне найбільш швидко та ефективно відновити права потерпілого. Порушник має можливість продемонструвати своє каяття, компенсувавши потерпілому шкоду, яку завдав, а в окремих випадках за домовленістю може бути також компенсована моральна шкода, яка оцінюється сторонами кримінально-правового конфлікту добровільно. Тобто, у тих випадках, коли ведемо мову про кримінальні правопорушення проти власності, примирення винного з потерпілим найбільш повно відновлює порушені права потерпілого, що не завжди досягається під час кримінального посягання на іншого роду суспільні відносини.

На жаль, у кримінальному праві України до цього часу існують обмеження на примирення, зокрема за тяжкістю вчиненого злочину, за яких виключається примирення винного з потерпілим у його кримінально-правовому значенні у разі вчинення умисного нетяжкого злочину, а також тяжкого та особливо тяжкого злочину у формі умислу або необережності. На наше переконання, такі обмеження не є виправданими та не відповідають сучасному рівню розвитку правової думки, про що зазначалося вище.

Більше того, обмеження права на примирення містять також положення проєкту нового КК України, проте вони є більш ліберальними. Частиною першою статті 3.4.2. проєкту нового КК України (у редакції станом на 01 серпня 2024 року) передбачено, що не призначається покарання особі, яка вперше вчинила проступок або злочин 1–3 ступеня тяжкості, якщо вона щиро покалася та примирилася з потерпілою особою. Разом з тим, за пунктом 2 частини першої статті 3.4.5. проєкту нового КК України передбачено, що суд може ухвалити не виконувати строкове ув'язнення у зв'язку із його заміною обмеженням свободи на строк призначеного строкового ув'язнення у разі засудження особи за злочин чи за сукупністю злочинів 4–6 ступенів тяжкості, якщо особі призначено відповідно до угоди про співпрацю або про примирення з потерпілою особою строкове ув'язнення не більше 8 років. Також за пунктом 4 частини третьої статті 3.4.5. проєкту нового КК України заміна строкового ув'язнення на обмеження

свободи не застосовується до особи, яка вчинила злочин, передбачений статтями 4.2.9 чи 4.2.11 цього Кодексу, під час керування транспортним засобом у стані сп'яніння, за винятком особи, яка уклала угоду про примирення [44].

Тобто, на відміну від чинної редакції КК України у проєкті нового КК України передбачено можливість заміни строкового ув'язнення обмеженням свободи, якщо винний вчинив один або декілька злочинів 4–6 ступенів тяжкості та примирився з потерпілим. Для розуміння, за проєктом нового КК України злочини 4-6 ступенів тяжкості є тяжкими злочинами. При цьому непризначення покарання особі обмежується першим вчиненням проступку або злочину 1–3 ступеня тяжкості (тобто, нетяжким злочин), що не завжди може виправдовувати такі обмеження. Наприклад, за чинною редакцією КК України вчинення крадіжки в умовах воєнного стану саме по собі утворює склад тяжкого злочину без врахування інших суттєвих обставин (перше вчинення злочину, вік винного, складне матеріальне становище, сімейні проблеми тощо).

Оскільки злочини проти власності посягають на суспільні відносини щодо володіння, користування та розпорядження майном, найдоцільнішим завершенням кримінально-правового конфлікту є повне відшкодування матеріальної шкоди. У зв'язку з цим виникає питання доцільності унеможливлення примирення винного з потерпілим у разі вчинення тяжкого злочину. Однією із потенційних переваг відновного примирення є саме досягнення угоди між винним та потерпілим про відшкодування шкоди [101]. Особливо гостро це питання стоїть, коли ми ведемо мову про неповнолітніх, оскільки орієнтир на кару та ізоляцію від суспільства дитини в конфлікті із законом за вчинення суспільно небезпечних діянь вважається шкідливим як для самої дитини, так і для всього суспільства.

На основі соціально-демографічних характеристик підлітків, які перебувають на обліку уповноважених органів пробації України, працівниками Центру пробації було складено їх узагальнений соціальний портрет: хлопці 16-17 років, з неповних сімей, засуджені за тяжкі злочини проти власності, частіше

вчинені групою осіб. Водночас рівень рецидивної злочинності серед підоблікових секторів ювенальної пробації становить лише 1,13 % під час перебування на обліку [102]. Отже, навіть при вчиненні тяжких злочинів проти власності неповнолітніми за належних виховних та освітніх заходів мета відновного правосуддя може досягатися, про що свідчить достатньо низький показник рецидивної злочинності серед неповнолітніх порушників.

Говорячи про позбавлення волі неповнолітніх як про вид покарання за вчинене ними кримінальне правопорушення проти власності, наразі все більше фахівців у сфері ювенальної юстиції притримуються погляду, що ізоляція неповнолітнього від суспільства повинна бути виключним покаранням, коли перебування неповнолітнього на волі створює небезпеку для оточуючих, адже в іншому разі відбувається ще більша деформація правосвідомості особи, яка потрапляє в несприятливе для формування особистості середовище. Як зазначає Дорохіна Ю.А., аналіз практики призначення судами покарання у виді позбавлення волі дозволяє зробити висновок, що такий вид покарання є досить спірним, та в окремих випадках не призводить до мети покарання, а скоріш призводить до появи професійних злочинців. У зв'язку з цим Дорохіна Ю.А. вважає обґрунтованим застосування судом заохочувальних норм Загальної частини КК України, зокрема ст. 75 КК України, де передбачено звільнення від покарання з випробуванням. Викладене, на її думку, призведе до досягнення принципу економії кримінальної репресії та принципу гуманізму [103, с. 649].

Як відомо, досягнення цілей примирення, зокрема за участі професійного медіатора, можливе лише у випадку дотримання обов'язкових засад (принципів) його здійснення. Одним із таких принципів є добровільність примирення. Розглядаючи ті випадки вчинення кримінальних правопорушень проти власності, де винний та потерпілий раніше не були знайомими або між ними не виникало раніше конфліктних ситуацій, досягнення засади добровільності примирення не видається складним моментом, адже, як уже зазначалося, потерпілий, як правило, зацікавлений у найшвидшому і найповнішому

відновленні його прав, тобто у відшкодуванні збитків. У свою чергу, коли між винним та потерпілим вже склалися неприязні відносини або ж під час вчинення кримінального правопорушення проти власності було завдано насилля чи образи, у цьому випадку потерпілий може керуватися не лише відновленням його майнового стану, а й більше прагнути призначення порушнику покарання.

Також примирення у майновому кримінально-правовому конфлікті характеризується наявністю потерпілого у його кримінально-правовому значенні, коло всіх потерпілих можливо встановити, а тому проблема неможливості встановлення кола усіх осіб, яким завдано шкоди, значно мінімізується (на відміну від кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності, про що йшлося вище). На нашу думку, ці обставини також доводять доцільність застосування інституту примирення винного з потерпілим від кримінальних правопорушень проти власності.

Таким чином, примирення винного з потерпілим від кримінальних правопорушень проти власності з огляду на характер суспільно небезпечного діяння та родовий об'єкт кримінально-правового посягання слід розглядати як ефективний механізм досягнення принципу економії кримінальної репресії та принципу гуманізму. На відміну від інших видів кримінальних правопорушень у кримінально-правових конфліктах, які виникли у зв'язку з протиправними діями щодо майна потерпілих, досягнення примирення видається найбільш доцільним та можливим через специфіку інтересів винного та потерпілого. Більше того, примирення у кримінально-правовому конфлікті, зумовленому посяганням на власність, сприяє перевихованню правопорушника, його ресоціалізації та недопущенню подальшої деформації його правосвідомості в умовах ізоляції від суспільного життя та перебування в маргінальному оточенні.

Проте слід визнати, що застосування примирення у кримінальних правопорушеннях проти власності потребують подальшого вивчення. Наявні дослідження у сфері відновного примирення свідчать, що ефект від примирення досягається у більшості випадків тоді, коли у сторін можна викликати щирі,

справжні емоції, розкаяння та прийняття ситуації. Натомість, як правило, на відміну від сторін насильницьких злочинів напрочуд сильні емоції не виникають у разі застосування відновного примирення до сторін кримінальних правопорушень проти власності, а деякі дослідники фіксують мінімальних ефект у застосуванні відновних заходів до правопорушників, що посягнули на власність [104].

Отже, у наведеному вище є суттєвий аргумент проти думки більшості вітчизняних дослідників, які стверджують про надзвичайну ефективність примирення потерпілого та винного у злочинах проти власності, який свідчить про необхідність подальшого дослідження у цій сфері. Більше того, на наше переконання, застосування примирення повинне обмежуватися саме психологічними особливостями та вихідними даними, які можуть описувати того чи іншого правопорушника, його психотипом, поведінкою в побуті, тобто, на підставі кримінологічного профілювання, а не безумовною тяжкістю скоєного кримінального правопорушення, закріплюючи умову примирення сторін кримінально-правового конфлікту у диспозиції статті закону про кримінальну відповідальність.

2.3. Особливості примирення з неповнолітнім підозрюваним у кримінальному провадженні

За умов тривання стрімких євроінтеграційних процесів в Україні чільного значення набуває необхідність адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів. Не є виключенням реформування традиційних методів здійснення правосуддя відносно неповнолітніх, удосконалення правового регулювання їх участі в кримінальному провадженні як зі сторони порушників, так і зі сторони потерпілих або свідків, а також розширення переліку відновних процедур, які ефективно можуть застосовуватися до неповнолітніх.

Як свідчать статистичні дані минулих років, в 70% випадках неповнолітній правопорушник, який потрапив за ґрати на строк більше одного року, потрапляє у в'язницю повторно [105]. З цього робимо висновок, що застосування традиційних методів здійснення правосуддя має суттєві недоліки, адже здебільшого орієнтується на карі, аніж на перевихованні (виправленні) порушника. У свою чергу, пріоритет карального правосуддя є неприпустимим в сучасних правових системах, оскільки не забезпечує виконання завдання кримінального закону, зокрема щодо запобігання кримінальним правопорушенням, призводить до рецидивів, зневіри у справедливості правосуддя як форми захисту прав державою, особливо коли це стосується притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Поміж іншого, наріжним каменем стоїть питання ретравматизації неповнолітнього потерпілого під час допитів, проведення інших слідчих дій, які повертають неповнолітнього до негативних спогадів про вчинене відносно них кримінальне правопорушення. Не є поодинокими випадки, коли суди апеляційної або касаційної інстанції скасовують вирок та направляють справу для повторного розгляду в суд першої інстанції, чим зумовлюється повторна участь потерпілого під час розгляду справи, а отже і повторний стрес від спогадів про обставини вчиненого кримінального правопорушення, зустрічей з кривдником під час процесуальних дій.

Аналіз статистичних даних, здобутих у межах досліджень у сфері відновного правосуддя та, зокрема, примирення між неповнолітнім порушником та жертвою злочину свідчить, що у групі з 1298 неповнолітніх порушників, де 619 брали участь у програмі відновного правосуддя, а до 679 неповнолітніх порушників була застосована традиційна система притягнення до кримінальної відповідальності, були значні розбіжності у посткримінальній поведінці учасників дослідження. Група неповнолітніх, яка пройшла через процедуру відновного правосуддя, зокрема примирення з потерпілим, рідше вчиняла повторні злочини (рівень рецидивізму статистично знизився на 32%); навіть

вчиняючи повторні кримінальні правопорушення, такі порушники вчиняли менш тяжкі злочини [106, с. 32]. Неповнолітні правопорушники, мабуть, не сприймають медіацію жертви та правопорушника як значно менш сувору відповідь на їхню злочинну поведінку, ніж інші варіанти, доступні суду. Використання медіації узгоджується з необхідністю притягнення неповнолітніх правопорушників до відповідальності за їхню злочинну поведінку [107, с. 144], чим, власне, спростовується теза опонентів концепції відновного правосуддя щодо порушення принципу невідворотності покарання. Тобто, відновне примирення забезпечує покарання для неповнолітнього порушника, але у більш гуманний спосіб, за якого порушник має змогу залишитися повноправним членом суспільства.

Разом з тим, попри позитивний досвід США та країн Західної Європи у застосуванні ефективних та релевантних процедур відправлення правосуддя до неповнолітніх, існують думки, що запровадження деяких відновних процедур, як-то відновного примирення (медіації), може мати певні ризики та бути загрозливим для існування безпечного середовища.

Окрім того, можуть існувати побоювання щодо досягнення позитивного результату від запровадження в Україні некарального правосуддя для неповнолітніх, адже самого декларування відповідних норм у законодавстві не є достатньо. Необхідна якісна та ефективна реалізація цих норм на практиці, а також контроль за виправленням неповнолітніх порушників, їхнім щирим та свідомим каяттям. Як приклад, показовим є досвід Канади, де Закон про неповнолітніх правопорушників з моменту його прийняття піддавався критиці, а малолітні правопорушники подекуди отримували абсурдно м'які покарання за насильницькі злочини [108]. Схожою є ситуація в Республіці Корея, де між парламентаріями вже тривалий час точаться дискусії щодо необхідності посилення кримінальної відповідальності для неповнолітніх (зниження мінімального віку для притягнення до кримінальної відповідальності на рівні з дорослими, застосування особливостей ювенальної юстиції лише щодо

неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння вперше, тощо) [109]. Також прагнення широкого застосування відновного примирення піддається критиці і з боку науковців. Умбрейт і Коутс (1992) не виявили статистично значущої різниці між правопорушниками експериментальної групи Центру посередництва жертви та правопорушника Міннеаполісу та правопорушниками контрольної групи, не спрямованими на консультацію, за рівнем рецидивізму протягом наступного року [110].

Наразі чинним законодавством України передбачено застосування відновного правосуддя щодо неповнолітніх. Відомо, що у 2019 році розпочав реалізовуватися пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» (надалі також – Програма відновлення), порядок реалізації якого затверджений спільним наказом Міністерства юстиції України, Генеральної прокуратури України від 21 січня 2019 року № 172/5/10.

Участь неповнолітнього підозрюваного в пілотному проєкті полягала в тому, що регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги призначався посередник для проведення медіації, яка відбувалася між неповнолітнім підозрюваним та потерпілим. Наявність потерпілого є однією із чотирьох обов'язкових умов, передбачених законодавством, за яких уможлиблювалася участь неповнолітнього підозрюваного в пілотному проєкті [111].

Реалізація згаданого проєкту відбулася у шести регіонах України: Донецькій, Одеській, Львівській, Луганській, Миколаївській та Харківській областях. За рік її реалізації 439 неповнолітніх осіб були проінформовані про можливість участі у Програмі відновлення, з них 137 осіб взяли участь у програмі, 60 осіб було звільнено від кримінальної відповідальності. Після цього вказаний проєкт було розширено на всю територію України [112]. Необхідно визнати, що внаслідок великої війни, дії воєнного стану в Україні та у зв'язку з цими подіями змін законодавства про кримінальну відповідальність можливості

вказаної Програми відновлення для неповнолітніх менше використовуються на практиці, адже посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, вчинені в умовах воєнного стану, у багатьох випадках унеможливило умову застосування цієї програми – вчинення неповнолітнім проступку або нетяжкого злочину.

Разом з тим, вважаємо за необхідне описати один із випадків успішної реалізації Програми відновлення. Так, неповнолітній студент викрав із приміщення коледжу бормашину, вартістю 2400 грн, спричинивши даному закладу матеріальний збиток на вказану суму. Упродовж місяця між підозрюваним неповнолітнім та представником потерпілого укладено угоду про застосування Програми відновлення та протягом трьох місяців на підставі ухвали суду неповнолітнього звільнено від кримінальної відповідальності за частиною першою статті 185 КК України та кримінальне провадження за його обвинуваченням закрито [113].

Отже, застосування в Україні альтернативних форм відправлення правосуддя щодо неповнолітніх мало успіх та було позитивно оцінено фахівцями у сфері ювенальної юстиції, адже неповнолітній міг усвідомити шкоду від вчиненого ним діяння для потерпілого, його близьких, можливі заходи кримінально-правового впливу відносно себе та довести потерпілому своє дійсне виправлення. Разом з тим, на наше переконання, здійснюючи подальше розширення відновних практик під час кримінального переслідування неповнолітніх порушників, слід мати ефективні системи моніторингу та оцінки якості наданих послуг з посередництва в примиренні (медіації) сторін, а саме здійснювати контроль у питаннях повторюваності вчинення порушень особами, які пройшли через відновні заходи, порівняно з тими, які зазнали традиційного (карального) підходу під час притягнення їх до відповідальності. Здійснення таких моніторингових заходів надасть змогу вчасно виявити та зреагувати на недоліки впровадження відновного правосуддя в Україні, якщо такі матимуть місце. Можемо констатувати, що наразі відсутні ґрунтовні дослідження (за

винятком окремих статистичних даних), в яких аналізувалася б поведінка неповнолітніх порушників після проходження ними Програми відновлення порівняно з дорослими порушниками, адже чинне законодавство України за багатьох обставин обмежує можливість примирення за участі повнолітніх порушників. Разом з тим, дані із загальної літератури свідчать, що програми відновного правосуддя можуть впливати на рецидивізм правопорушників, знижуючи його на 2–8%. Всупереч очікуванням, програми виявилися ефективнішими для дорослих (зниження на 8%), ніж для молоді (зниження на 2%) [114]. За таких обставин вважаємо, що попри позитивний ефект відновного примирення на посткримінальну поведінку неповнолітніх порушників, відновне примирення також позитивно впливає на посткримінальну поведінку повнолітніх порушників, що свідчить про потребу в оновленні підходів у кримінальному праві щодо розширення можливостей застосування інституту примирення.

Станом на сьогодні чинне законодавство України включає в себе низку норм, які орієнтовані на захист прав та інтересів дитини, яка може бути як потерпілою від кримінального правопорушення, так і підозрюватися у його вчиненні. Зокрема, до них можна віднести частину першу статті 226 (допит малолітньої чи неповнолітньої особи), частину першу статті 227 (проведення слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи), частину першу статті 354 (допит малолітньої чи неповнолітньої особи судом) КПК України [4], розділ XV КК України (в частині застосування примусових заходів виховного характеру, видів та суворості покарання тощо) [14].

В аспекті імплементації найкращих міжнародних практик до чинного законодавства України слід звернути увагу на законопроекти № 5617 від 04.06.2021 та № 5618 від 04.06.2021, які є пов'язаними між собою. Зазначимо, що наразі законопроект № 5617 від 04.06.2021 повернуто на доопрацювання та знято з розгляду, що викликало негативну реакцію прибічників запровадження в Україні правосуддя, дружнього до дитини.

Говорячи про мету запровадження в Україні правосуддя, яке б більшою мірою ураховувало інтереси дитини, слід звернути увагу на пояснювальну записку до законопроекту № 5617 від 04.06.2021, в якій зазначається, що означений законопроект розроблено з метою посилення захисту прав і ресоціалізацію неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення. Законопроект має на меті створення умов для організації та ефективного функціонування юстиції, дружньої до дитини, що відповідає вимогам Конвенції про права дитини та іншим міжнародним стандартам щодо прав дитини і є законодавчою основою для забезпечення запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, належного поведження з дітьми у контакті із законом та їх соціальної реабілітації, запобігання вторинній віктимізації дітей, які є потерпілими або свідками [115].

З одного боку, законопроектом № 5617 «Про юстицію, дружню до дитини» визначається важливість належного відношення до дитини незалежно від статусу, в якому вона перебуває в кримінальному або адміністративному провадженні, ресоціалізації неповнолітнього правопорушника, а також недопустимість вторинної віктимізації дитини, яка є потерпілою чи свідком. При цьому під вторинною віктимізацією законопроект розуміє повторну травматизацію психіки дитини, яка є потерпілою чи свідком, внаслідок проведення неодноразових співбесід з нею суб'єктами юстиції щодо дітей, а також під час безпосередніх контактів з підозрюваним, обвинуваченим [116].

Процедура кримінального переслідування є доволі громіздкою, вимагає вчинення необхідного переліку процесуальних дій, які часто є численними, тривалими та можуть бути травматичними для психіки дитини. Як зазначається у пункті 51 Керівних принципів Комітету Міністрів Ради Європи щодо судочинства, дружнього до дітей, прийнятих Комітетом Міністрів 17 листопада 2010 року, суди повинні проявляти виняткову старанність для уникнення будь-якого ризику несприятливих наслідків для сімейних відносин [117, с. 28]. Під ризиком у цьому випадку, виходячи зі структури документа, слід розуміти

невиправдані зволікання (затримки) у провадженні, в якому бере участь неповнолітній.

З іншого боку, означені вище законопроекти враховують інтереси неповнолітнього порушника та мають на меті елімінацію рецидивів за участі неповнолітніх. У цьому аспекті вважаємо за необхідне звернути увагу на намірі впровадження на рівні закону процедури відновного примирення (медіації), під яким розуміють позасудову процедуру врегулювання конфлікту шляхом переговорів дитини, яка вчинила правопорушення, та потерпілого за допомогою одного чи кількох посередників (медіаторів). Крім того, забезпечення відновного примирення визначено одним із принципів правосуддя, дружнього до дітей, що свідчить про актуальність та виправданість інституту примирення у сфері ювенальної юстиції.

Також законопроектом № 5617 пропонувалося визначити, що відновне примирення (медіація) – позасудова процедура врегулювання конфлікту шляхом переговорів дитини у конфлікті з законом та потерпілого за допомогою одного або кількох посередників (медіаторів) з метою примирення та усунення, за можливості, наслідків, спричинених правопорушенням [116].

Отже, можемо виснувати, що на рівні закону пропонувалося закріплення спрямованості ювенальної юстиції на некаральний підхід до вирішення кримінально-правових конфліктів, який мав ґрунтуватися в дусі поваги до честі та гідності неповнолітнього, унеможливлення формування злочинної поведінки тощо. Як зазначає Шостко О.Ю., прихильники бігевіоризму, спираючись на праці американських психологів Д. Уотсона і Б. Скіннера, виходять із того, що вчинки людини відбуваються під впливом життєвого досвіду. Люди змінюють свою поведінку у відповідності з реакцією соціального оточення [118, с. 8].

На наше переконання, законопроект № 5617 видавався прогресивним, адже враховував передові світові практики щодо застосування інституту примирення відносно неповнолітніх, який сприяє досягненню справедливості не через покарання, а через відновлення порушених соціальних зв'язків і

гармонізації стосунків між правопорушником, потерпілим та суспільством, що є особливо актуально для дітей та підлітків, оскільки їхні помилки часто зумовлені віковими особливостями, а не злочинною природою їхньої особистості. Проте за наявності певних недоліків означений законопроект було знято з розгляду, а не прийнято за основу з можливістю доопрацювання до другого читання, що викликало негативну реакцію профільних громадських організацій. Вважаємо, що задля гуманізації кримінального правосуддя відповідні новели слід впровадити до законодавства України, адже заходи відновного правосуддя поширені в світі та доводяться своєю ефективністю не лише щодо неповнолітніх, а й також щодо повнолітніх порушників.

Говорячи про принцип забезпечення відновного примирення у ювенальній юстиції, слід звернути увагу на спільний наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 червня 2023 року № 150/445/2077/5/187 «Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність», яким затверджені Порядок реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність та План заходів з реалізації пілотного проєкту імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність (далі – План заходів). До Плану заходів включено, серед іншого, (1) забезпечення права неповнолітнього, який вчинив кримінальний проступок чи нетяжкий злочин, або є підозрюваним, обвинуваченим у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, на примирення на всіх стадіях та (2) застосування сторонами кримінального провадження відновного правосуддя до неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення (передусім Програми відновлення). Вбачається, що індикатором досягнення останнього заходу є розроблення механізму моніторингу результативності реалізації пілотного проєкту Програма

відновлення, виконання угод про примирення між потерпілим та неповнолітнім, який є підозрюваним, обвинуваченим у кримінальному провадженні, домовленості стосовно якого проводилися за допомогою особи (посередника, медіатора), погоджених сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді) [119], що цілком узгоджується з положеннями Мінімальних стандартних правил ООН, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), 1985 та Мінімальних стандартних правил ООН щодо заходів впливу, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила), 1990.

Отже, нормативно-правові акти у сфері ювенальної юстиції передбачають обов'язковий моніторинг застосування відновних заходів, зокрема інституту примирення, до дітей у контакті із законом. На нашу думку, це пов'язано з тим, що застосування певного заходу, не пов'язаного з ув'язненням, може виявитися неефективним, і тоді система повинна швидко зреагувати та замінити відновний захід, який був застосований до неповнолітнього правопорушника та виявився невдалим. При цьому, як зазначається в п. 14.3. розділу 14 глави IV Мінімальних стандартних правил ООН щодо заходів впливу, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила), 1990, якщо захід, не пов'язаний з ув'язненням, виявиться неефективним, то це не повинно автоматично призводити до застосування заходу, пов'язаного з ув'язнення [120]. Представники органів ювенальної юстиції повинні проаналізувати обставини застосування попереднього заходу, за можливості виявити причини невдачі застосування відповідного заходу та замінити його на інший, який на їхню професійну думку забезпечить вичерпання кримінально-правового конфлікту та унеможливлення рецидиву у майбутньому. І лише у разі недоцільності застосування жодного із відновних заходів, слід вдаватися до традиційних видів кримінальної відповідальності, що пов'язані з ізоляцією особи від суспільства.

За таких обставин можна підсумувати, що принцип забезпечення відновного примирення (медіації) є базовим для юстиції щодо дітей, що

підтверджується як міжнародним законодавством, законодавством розвинутих країн, так і національним законодавством, яке останнім часом з особливою швидкістю адаптується до стандартів країн з низьким рівнем злочинності. Більше того, означений принцип може бути поширеним не тільки на дітей у конфлікті із законом, а також має перспективу застосування щодо дорослих із обов'язковим урахуванням попередньої поведінки порушника та психологічних характеристик особи. Поряд з цим важливим аспектом застосування інституту примирення є прогнозування результату та здійснення моніторингу наслідків застосування інституту примирення, у тому числі за допомогою професійного посередника (медіатора), адже інакше створюється загроза уникнення від правосуддя, порушення принципу невідворотності покарання та завдання ще більшої шкоди для загального блага суспільства.

Не можна оминати увагою думку Вітвіцького С.С., Назимка Є.С., Тіточки Т.І., що невірний обраний шлях роботи із девіантними підлітками може призвести до їх «закриття» від оточуючого середовища та укорінення суспільно небезпечних звичок. Міжнародна правова спільнота у всіх нормативних актах акцентує увагу на бажаність «відкритих» форм роботи з неповнолітніми правопорушниками, які виключають поміщення останніх до установ закритого типу. Перевага також віддається звільненню від покарання у всіх можливих випадках, що пояснюється особливостями особистості дитини [121; с. 42].

Крім того, аналізуючи переваги та недоліки від впровадження правосуддя, дружнього до дитини, слід звертати увагу на причини та передумови вчинення неповнолітніми кримінальних правопорушень, зокрема повторних караних законом діянь. Одним із визначальних чинників, які формують злочинні уявлення у неповнолітнього, є мікросередовище, в якому живе дитина, - сім'я та однолітки із найближчого оточення. Тобто, гарні взаємовідносини батьків із їхніми дітьми, приділення уваги формуванню особистості дитини в дусі поваги до інших, толерування правильних життєвих цінностей та орієнтирів є тими чинниками, що з більшою вірогідністю убезпечать неповнолітнього від вчинення

ним кримінальних правопорушень. Навпроти, зростання дитини в умовах недостатньої уваги батьків до проблем дитини та її життя в цілому, наявність насильства в сім'ї з великою вірогідністю може мати наслідком травмування психіки дитини, що в подальшому призведе до вчинення правопорушень.

Серед чинників, які мають вплив на формування особистості дитини, окремо слід враховувати вплив телебачення. Наприклад, споживання дитиною контенту, в якому матеріальні блага є головною цінністю та нівелюються загальноприйняті норми та правила співіснування в суспільстві, навряд чи сприятимуть формуванню законослухняної поведінки дитини. Як зазначають Градецька Н.М. та Курило О.І., у процесі визначення заходів протидії негативному впливу ЗМІ на дітей та молодь в Україні можна зазначити, що ситуація, яка склалася в інформаційній сфері, потребує адекватного реагування державних і громадських структур. Діяльність ЗМІ може й не бути злочинною, але може стати фоновим явищем для вчинення злочинів, причиною делінквентної та девіантної поведінки, у зв'язку із чим існує необхідність дослідження проблеми криміногенності масово-комунікативного впливу на злочинність, зокрема молодіжну, і протидії їй через розробку й подальшу реалізацію комплексу запобіжних заходів [122; с. 66].

Жага до популярності в соціальних мережах може також призводити до збільшення злочинності, адже в епоху діджиталізації, діпфейків та намагання підлітків отримати більше уваги від оточуючих не є поодинокими випадки публічного цькування, шантажу або ж навіть вчинення злочинів онлайн, тим самим намагаючись отримати «визнання» однолітків. Разом з тим, ряд дослідників стверджує, що цифрова технологічна революція навпаки зумовлює зменшення рівня злочинності серед підлітків, адже останні проводять більше часу вдома, а не в місцях, де побутує відповідна криміногенна обстановка та можливий вплив негативних ситуативних чинників (наочний приклад, в часи пандемії COVID-19 рівень злочинності, як правило, зменшився) [123, с. 68]

На думку Ткалі О.В., виходячи із специфіки потерпілих неповнолітнього віку, слід сказати, що у профілактичній роботі з даною групою велике значення мають насамперед заходи не правового характеру, а педагогічні, психологічні, медичні. Вивчення та дослідження віктимних рис неповнолітніх, проведення психокорекційної роботи з дітьми, спрямованої на усунення таких властивостей, є важливою ланкою профілактики злочинних посягань на них [124, с. 31].

Відтак, політика відправлення правосуддя щодо неповнолітніх поряд з недопустимістю уникнення винних осіб від передбаченої законом відповідальності повинна враховувати вікові особливості дитини, триваючий процес формування особистості у підлітковому віці та при цьому мати орієнтир на виправлення (перевиховання) неповнолітнього порушника, а не на кару та поміщення його в закрите середовище, яке сприятиме тільки подальшій маргіналізації дитини.

Принагідно зазначимо, що одним із актуальних та визнаних у розвинутих країнах світу напрямів реформування системи правосуддя щодо неповнолітніх є впровадження моделі (центрів) «Барнахус» у процес відправлення ювенального правосуддя. Означена модель, поміж іншого, сприяє забезпеченню найкращих інтересів дитини, убезпечує її від надмірної психологічної травматизації традиційними методами розслідування кримінальних правопорушень, зменшує ризики зростання рецидивної злочинності. В Україні вказана модель здебільшого розглядається з точки зору забезпечення прав неповнолітніх свідків та потерпілих, проте застосування центрів «Барнахус» може бути ефективним також щодо неповнолітніх порушників закону, чим в жодному разі не можна нехтувати.

Так, як зазначається у Правовому аналізі роботи моделі «Барнахус» в Україні, підготованому Олівією Лінд Халдорссон і Тамарою Бугаєць за дорученням Департаменту захисту прав дитини Директорату протидії дискримінації Ради Європи, цільова група в «Барнахусі» може також охоплювати дітей, що не досягли віку настання кримінальної відповідальності,

і/або всіх дітей віком до 18 років, які стали підозрюваними. У «Барнахусі» поширюється практика охоплення неповнолітніх підозрюваних у жорстоких злочинах, що забезпечує можливість підозрюваних або обвинувачених дітей бути почутими дружнім до дітей способом, а також запропонувати їм належну допомогу відповідно до їх потреб особистості та розвитку. Цей розвиток відповідає міжнародним рекомендаціям, зокрема Керівним принципам Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей. Охоплення неповнолітніх підозрюваних цільовою групою «Барнахусу» – важливе політичне рішення, яке потребує ретельного вивчення з погляду підходу та потенційних ресурсів «Барнахусу». Для цього потрібні спеціальні заходи, щоб запобігати контактам між імовірними потерпілими та кривдниками [125; с. 12].

Як відомо, центри «Барнахус» умовно поділяються на кімнати, кожна з яких має своє завдання, – кімнати захисту дітей, розслідування та судового провадження, медичного огляду та лікування, обстеження та лікування психічного здоров'я. Фахівці центрів «Барнахус» повинні мати спеціальну підготовку, постійно вдосконалювати свої навички роботи з дітьми та бути здатними працювати з дітьми, зокрема з тими, що знаходяться у конфлікті із законом. На наше переконання, ураховуючи функціонал, кадрове та методичне забезпечення центрів «Барнахус», можна вести мову про створення на базі цих центрів кімнат роботи з неповнолітніми, що перебувають у конфлікті із законом. Завданням таких кімнат могло б стати, наприклад, здійснення психологічного та педагогічного впливу на неповнолітнього порушника, сприяння щирому каяттю та усвідомленню вчиненого ним діяння. Таке завдання вбачається доцільним досягти саме за допомогою примирення між неповнолітнім підозрюваним та потерпілим у процесі медіації.

Відтак, на наше переконання, держава має сприяти у наданні можливості неповнолітнім порушникам стати на шлях виправлення через усвідомлення вчиненого ними протиправного діяння, примирення з потерпілим, а також за необхідності покладення на неповнолітнього додаткових заходів виховного

характеру. Більше того, універсальне правове підґрунтя для примирення між сторонами конфлікту за участі неповнолітнього підозрюваного вже наявне: в КК України – це інститут звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, а в КПК України – інститут угод у кримінальному процесі.

Як виправдано зазначає Коренюк А.А., впровадження медіації в Україні є рятівним канатом для неповнолітніх, які оступилися і вперше вчинили правопорушення, зокрема, не потрапити за ґрати, а отже уникнути кримінального майбутнього, переосмислити свою поведінку, самостійно відшкодувати шкоду, завдану іншій стороні конфлікту, та стати на шлях виправлення [126, с. 122]. Із вказаним твердженням не погодитися важко, адже сама лише кара за вчинене кримінальне правопорушення не забезпечує завдання закону про кримінальну відповідальність та не узгоджується з приписами частини другою статті 50 КК України. Ба більше, надаючи оцінку системі покарань, зокрема можливим видам покарань за вчинені кримінальні правопорушення, необхідно визнати, що існуючі види покарання, що передбачені статтею 51 КК України, є надто обмеженими, що у багатьох випадках, особливо, коли ми ведемо мову про призначення покарання неповнолітньому, не враховують особливостей кожної окремої дитини, а відтак і обмежують суддю у призначенні дійсно справедливого та необхідного покарання.

В аналітичному звіті «Так простіше». Як призначають покарання неповнолітнім в Україні?» за авторством Автухова К., Грищенко К., Крейденкової В., Шиби І., Яковець І. наголошується увага на інших не передбачених національним законодавством України видах покарань відносно неповнолітніх, що застосовуються в міжнародній практиці, серед яких: можливість потерпілого висловити порушнику свою думку про його вчинок; заохочення прагнення правопорушника надати жертві як компенсацію за завдану шкоду символічні послуги або передати будь-яке майно; конфіскація або

позбавлення права власності на майно; повернення майна жертві або постанова про компенсацію; реституційні заходи; домашній арешт; участь в груповій психотерапії та інших подібних заходах; відвідування консультацій; обов'язкове навчання; заборона виходити з дому після певного часу; заборона на певні дії; зобов'язання почати роботу за допомогою державного органу [127; с. 14].

Означені вище види покарань, у першу чергу, спрямовані на перевиховання неповнолітнього, усунення вад формування його правової свідомості, які могли виникнути з різних причин (як-то неналежне виховання з боку батьків чи опікунів, спеціалізованих закладів, вплив однолітків, ЗМІ та телебачення, насильство у сім'ї та поза нею тощо). У процесі примирення між неповнолітнім порушником та потерпілим за допомогою професійного медіатора за участі педагога та/або психолога забезпечуються умови, за яких, з одного боку, неповнолітній повинен усвідомити суспільну небезпеку від вчиненого ним діяння, почати співчувати потерпілому та намагатися максимально компенсувати шкоду вчиненого ним діяння та, з іншого боку, потерпілий також намагається досягти компромісу з неповнолітнім порушником та проконтролювати його дійсне виправлення.

Разом з тим, щоб система відновного правосуддя ефективно працювала й навпаки не стала каталізатором збільшення повторюваних злочинів з боку осіб, які зазнали процедур відновлювального правосуддя (примирення у процедурі медіації), необхідно аналізувати та вчасно виявляти недоліки, які призводять до рецидивів з боку осіб, які у неповнолітньому віці пройшли через заходи відновного правосуддя, зокрема через процедуру медіації (примирення).

Вважаємо, що причинами недосагнення успішного результату проведення медіації з неповнолітнім можуть бути недостатня кваліфікація та компетентність медіатора, педагога та/або психолога, які беруть участь у процедурі примирення (медіації), помилково розроблені методики проведення медіації, недосконалість законодавства в цій сфері, а також орієнтир сторін медіації на уникнення передбаченої законом відповідальності, аніж на виправлення неповнолітнього та

максимально можливе відновлення становища потерпілого. Безумовно, прийняття політичних рішень про більш широке застосування відновних процедур до неповнолітніх підозрюваних, зокрема у межах центрів «Барнахусу», про що зазначалося вище, вимагає від держави виважених заходів щодо підготовки та реалізації таких програм, а у подальшому щодо аналізу практики застосування відновного правосуддя відносно неповнолітніх та тенденцій динаміки рівня злочинності в країні.

За результатами аналізу викладеного вище можна дійти до таких висновків. По-перше, впровадження та подальше поширення в Україні процедур відновного правосуддя, особливо відносно дітей, які перебувають у конфлікті із законом, є нагальним та виправданим питанням. У цьому процесі важливе місце займає інститут відновного примирення (медіації) за участі професійного медіатора. Прогнозується, що проходження неповнолітніми порушниками через відновне примирення, що є елементом некарального правосуддя, сприятиме ресоціалізації такого порушника, зменшуватиме ризик рецидивів у майбутньому, чим саме дотягатиметься суспільний інтерес від впровадження правосуддя, яке спрямоване не на кару, а на виправлення (перевиховання) дитини. По-друге, доречним є питання забезпечення та стимулювання державою процедур примирення неповнолітнього порушника з потерпілим. Як приклад, функціонал центрів «Барнахус» може бути розширеним, аби не лише забезпечувати інтереси неповнолітніх потерпілих, а й також неповнолітніх у конфліктів із законом.

При цьому побоювання щодо негативних наслідків впровадження пріоритету некарального правосуддя щодо неповнолітніх осіб (збільшення рівня злочинності в державі, збільшення рецидивів, невдоволення потерпілих від практичного застосування примирення (медіації) з неповнолітніми порушниками) можливо нівелювати шляхом вдосконалення підготовки та підвищення кваліфікації медіаторів та інших осіб, залучених до процедури відновного примирення, а також постійним моніторингом динаміки злочинності серед неповнолітніх, які зазнали процедур відновного правосуддя. На нашу

думку, означене уможливить вчасне виявлення недоліків застосування некарального правосуддя відносно неповнолітніх, удосконалення нормативного регулювання та релевантного коригування його інструментів у майбутньому.

Висновки до розділу 2

У другому розділі дисертації здійснено комплексний аналіз кримінально-правового значення інституту примирення у кримінальному провадженні, що дозволило виявити низку сутнісних особливостей його впливу на правопорушника, потерпілого, а також на суспільство загалом.

Примирення як інститут відновного правосуддя здатне впливати на зменшення криміногенних факторів, які сприяють вчиненню злочинів. Якісно проведена процедура медіації дозволяє мінімізувати дію таких чинників, як вплив асоціальних груп, відсутність моральних орієнтирів, низький рівень соціальної адаптації та психологічні травми. У такий спосіб примирення має превентивне значення, формуючи у правопорушника розуміння наслідків власних дій і водночас надаючи потерпілому можливість відновити психологічну рівновагу та почуття безпеки. При цьому виключно відновними механізмами неможливо усунути всі причини злочинності, адже вони мають багатфакторний характер, включаючи економічні, соціальні та культурні умови.

Процедура примирення сприяє трансформації особистості правопорушника завдяки формуванню у нього емпатії до жертви, розвитку почуття провини та реінтеграційного сорому. Останній, на відміну від деструктивного сорому, не відштовхує людину від суспільства, а навпаки стимулює до ресоціалізації та повернення до законослухняної поведінки. Таким чином, примирення може розглядатися як інструмент ресоціалізації та профілактики рецидивної злочинності, що підтверджується результатами зарубіжних і вітчизняних досліджень.

Водночас позитивний вплив примирення відчутний і для потерпілих. В умовах традиційного кримінального процесу вони здебільшого виконують допоміжну функцію свідка, тоді як їхні емоційні потреби залишаються поза увагою. У межах відновних процедур потерпілий виступає активним учасником, отримує можливість висловити власні переживання, поставити запитання винному, отримати вибачення та відшкодування шкоди. У результаті відбувається процес психологічного зцілення, що зменшує ризик розвитку посттравматичного стресового розладу, почуття ізоляції та недовіри до соціуму. Примирення сприяє зниженню гніву та прагнення до помсти, а отже, зменшує ймовірність повторної віктимізації та формування агресивних моделей поведінки у самих потерпілих.

Попри означене вище інститут примирення не може мати універсального характеру й повинен застосовуватися з урахуванням виду злочину, особи правопорушника та потерпілого, їхніх психологічних характеристик і мотивації. Особливу складність становлять тяжкі злочини проти життя та здоров'я, де можливість примирення оцінюється неоднозначно як науковою спільнотою, так і суспільством. Водночас наведені у дослідженні приклади зарубіжної практики доводять, що навіть у таких випадках відновні процедури можуть сприяти внутрішньому зціленню потерпілих і ресоціалізації винних. Таким чином, питання про допустимість примирення має вирішуватися індивідуально з урахуванням балансу інтересів обох сторін та суспільної безпеки.

Ефективність примирення залежить від низки чинників, серед яких: щирість каяття правопорушника, його посткримінальна поведінка, готовність потерпілого до діалогу, наявність професійної медіації та психологічного супроводу. Застосування примирення у формальний спосіб без глибинної роботи над внутрішніми змінами учасників може призвести до дискредитації інституту відновного правосуддя.

Значення примирення поширюється і на найближче соціальне оточення як потерпілих, так і правопорушників. Для сім'ї жертви процедура може означати

зниження повторної травматизації, отримання відповідей на критичні питання та відновлення почуття справедливості. Для сім'ї правопорушника примирення зменшує негативний вплив стигматизації та соціальної ізоляції, що, у свою чергу, сприяє кращій ресоціалізації винного після відбуття покарання або звільнення від нього. Результати примирення можуть мати довгостроковий суспільний ефект. Зменшення прагнення до помсти та агресії серед потерпілих, формування у правопорушників емпатії та відповідальності, відновлення соціальних зв'язків і довіри до інституцій сприяють підвищенню рівня соціальної згуртованості та правосвідомості. Таким чином, інститут примирення виконує не лише індивідуально-виховну, а й загальносоціальну функцію.

Аналіз судової практики та зарубіжного досвіду дозволив дійти висновку: правозастосування у сфері примирення перебуває на етапі активного становлення й потребує подальшої нормативної конкретизації. Водночас уже сьогодні спостерігаються позитивні тенденції у визнанні судом значення щирості каяття, посткримінальної поведінки та добровільності участі потерпілого у процесі примирення.

Результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що примирення у кримінальному провадженні має багатогранне кримінально-правове та кримінальне процесуальне значення. Воно виступає інструментом ресоціалізації правопорушників, відновлення прав і психологічного благополуччя потерпілих, а також чинником підвищення довіри до правосуддя та зміцнення соціальних зв'язків у суспільстві, але у будь-якому разі не розглядається як універсальний засіб подолання злочинності.

Таким чином, другий розділ дисертації доводить, що примирення у кримінальному провадженні є складним міждисциплінарним феноменом, значення якого виходить за межі юридичних конструкцій і охоплює психологічні, соціальні та культурні виміри. Його належне нормативне закріплення та практична реалізація здатні забезпечити більш гуманістичну,

ефективну та превентивно орієнтовану модель кримінального правосуддя в Україні.

РОЗДІЛ 3

МЕДІАЦІЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЯК ЕЛЕМЕНТ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

3.1. Правова природа медіації у кримінальному провадженні: поняття та принципи

Медіація у кримінальному провадженні є невід'ємною від інституту примирення, адже примирення становить ядро цілого механізму здійснення медіації. Проте перед визначенням поняття медіації у кримінальному провадженні та її категоріального апарату вважаємо за доречне проаналізувати погляди правників на медіацію у кримінальному провадженні та відновне правосуддя загалом. Наразі ж актуальним є питання кримінально-правового дослідження особливостей медіації у кримінальному провадженні, чинників, які призводять до позитивного ефекту впровадження більш повсякденного її застосування у кримінальному судочинстві. Саме через ці особливості та характерні риси медіації у кримінальному провадженні вбачаємо за можливе аналізувати її правову природу.

Відразу слід зазначити, що медіація у кримінальному провадженні не є тотожним поняттям до відновного правосуддя, а є складовою останнього, ґрунтується на примиренні та має на меті досягнення консенсусу між двома конфронтуючими сторонами кримінально-правового конфлікту. Інші інститути відновного правосуддя, як-то сімейні групові конференції, кола примирення, програми відновного правосуддя у громаді тощо, що відомі у правозастосуванні зарубіжних країн, є більше окремими відновними практиками в межах відновного правосуддя, ніж самодостатніми інститутами нарівні з медіацією у кримінальному провадженні. Окремі науковці вважають медіацію окремим методом або інструментом відновного правосуддя, що, на наше переконання, не змінює викладеного вище. Так, Остапчук Л.Г. вказує, що одним з методів

відновного правосуддя є медіація – процес, який надає потерпілим можливість висловити свої думки та емоції у зв'язку із вчиненим правопорушенням, а також свої пропозиції щодо відшкодування завданої шкоди [128, с. 235].

Отже, коли ми ведемо мову про понятійно-категоріальний апарат медіації у кримінальному провадженні, ми в будь-якому випадку, щонайменше, зіштовхуємося з дефініціями медіації, відновного правосуддя, примирення, а подекуди й з іншими категоріями (рівність сторін, добровільність, нейтральність та компетентність медіатора як засади медіації у кримінальному провадженні). Микитин Ю.І. звертав увагу, що понятійний апарат відновного правосуддя, в основному, закріплений у Резолюції Економічної та Соціальної Ради ООН «Про основні принципи застосування програм відновного правосуддя у кримінальному судочинстві». Цей міжнародно-правовий документ дає визначення понять «відновне правосуддя», «програма відновного правосуддя», «відновний процес», «відновний результат», «сторони відновного процесу», «посередник». Вони є основою для термінологічного розуміння у кримінальному процесі відновного правосуддя, хоч достатньо не відображають з наукової точки зору багатогранності та особливостей тих понять, які визначають [129, с. 56].

Москаленко С.І. розглядав медіацію у кримінальному провадженні як процес, що проводиться посередником (медіатором) за участю потерпілого з однієї сторони та підозрюваного/обвинуваченого – з іншої, з метою досягнення між сторонами згоди та примирення щодо конфлікту шляхом вироблення взаємоприйнятного рішення. Суть медіації полягає саме у відновному правосудді, у здійсненні добровільної, позасудової процедури, під час якої неповнолітній підозрюваний у вчиненні кримінального правопорушення та потерпілий за допомогою медіатора намагаються врегулювати конфлікт шляхом укладення угоди [130, с. 133]. Очевидно, що акцент автора більше ґрунтувався на відновному правосудді щодо неповнолітніх. Вважаємо, що через дослідження та аналіз впливу медіації у кримінальному провадженні лише на неповнолітніх порушників ми позбавляємося можливості побачити повну картину наслідків від

застосування відновного примирення, а тому, як наслідок, і найбільш коректно описати правову природу кримінальної медіації.

Каращук К.Л. стверджує, що одним із найбільш поширених способів позасудового вирішення конфліктів є медіація як «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [131, с. 80]. З таким твердженням важко не погодитися, але важливо додати, що в рамках відновного правосуддя медіація у кримінальному провадженні є не лише одним із найбільш поширених способів вирішення кримінально-правового конфлікту поза контролем судової системи, а й єдиним можливим способом. Такі висновки ґрунтуються на відсутності законодавчої можливості проведення інших форм відновного правосуддя в Україні, наприклад, кіл примирення. Більше того, підтримуємо підхід автора до визначення поняття медіації у кримінальному провадженні через її основні принципи, адже лише за неухильного дотримання кожного з них можливе досягнення стабільного та тривалого результату.

У кримінально-правовому аспекті розглядає медіацію Резніченко Г.С., яка доходить висновку, що медіація як специфічна форма примирення сприяє відновленню порушених прав потерпілого і цілком може поширюватись на інститут звільнення від кримінальної відповідальності [132, с. 68]. На нашу думку, хибно вважати медіацію у кримінальному провадженні формою примирення, адже медіація є цілісним та структурованим процесом, внаслідок якої відбувається примирення сторін конфлікту.

Отже, чимало вітчизняних науковців розглядають медіацію у кримінальному провадженні у кримінально-правовому, кримінально-процесуальному значеннях, тобто, у аспекті, найбільш наближеному до її практичного застосування. Більше того, медіація у кримінальному провадженні у роботах вітчизняних науковців слугує засобом відновлення інтересів саме

потерпілого, проте ми вважаємо, що такий підхід є однобоким та не відповідає засадам медіації у кримінальному провадженні.

У цьому аспекті та на підтвердження означеної вище думки цікавими є підходи до розуміння медіації у кримінальному провадженні закордонних дослідників у сфері відновного правосуддя, особливо тих, яких можна вважати засновниками відновного правосуддя як альтернативного підходу реагування держави (суспільства) на суспільно небезпечні правопорушення. Відразу акцентуємо увагу, що як у працях зарубіжних дослідників, так і у міжнародних правових актах, поширеним є використання поняття «кримінальна медіація», яка по своїй суті є аналогом медіації у кримінальному провадженні у вітчизняному розумінні цього інституту. Так, у праці Стіва Кірквуда медіація подається як практична форма реалізації відновного правосуддя, що вимагає врахування цінностей і принципів відновного правосуддя [133]. Піонер відновного правосуддя Говард Зер розглядає кримінальну медіацію через призму порівняння впливу відплати та відновлення на обидві сторони кримінально-правового конфлікту та зазначає, що відновне правосуддя – це філософія, набір принципів та цінностей, які можуть служити нам керівництвом у багатьох ситуаціях, у тому числі й у тих, де жодна «програма» чи повністю відновлювальний процес неможливі [134]. Джон Брейтвейт розглядає відновне правосуддя як відновлення жертв, систему кримінального правосуддя, яка більше орієнтована на жертв, а також як відновлення правопорушників та відновлення громади [135, с. 328].

Можна помітити, що погляди зарубіжних дослідників у сфері відновного правосуддя є більш сутнісними, філософськими та розглядають медіацію у кримінальному провадженні через призму її цінностей та загальноприйнятих засад, а не як окремий інститут матеріального або процесуального права, що стосується виключно двох опонуючих сторін. При цьому як і Джон Брейтвейт, так і Говард Зер визначають, що медіація у кримінальному провадженні створена для відновлення обох сторін, навіть інтересів усього суспільства, а не лише

сторони жертви посягання. Відразу може здаватися парадоксальним, але інтереси порушника також обов'язково враховуються попри допущення помилки у вигляді вчинення злочину, адже від цього людина не втрачає своїх невідчужуваних прав, що визнаються всіма демократичними суспільствами, не припиняє бути членом суспільства та співіснувати в ньому.

На наш погляд, визначення правової природи медіації слід робити через аналіз засад (принципів) її здійснення. Наприклад, сторони в медіації у кримінальному провадженні є рівними у своїй правах, що вже станом на сьогодні знайшло своє відображення у статті 8 Закону України «Про медіацію» [35], а тому хибно відстоювати позицію про те, що медіація у кримінальному провадженні спрямована виключно на відновлення прав жертв злочинів.

Таким чином, правова природа медіації у кримінальному провадженні як підходу урегулювання кримінально-правового конфлікту полягає в комплексному додержанні основних засад (принципів) її здійснення незалежно від того, за правилами матеріального чи процесуального права вона здійснюється.

Передусім слід зазначити, що наразі згідно із законодавством України у сфері медіації визначаються такі принципи її здійснення як добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора, самовизначення та рівність прав сторін медіації [35]. Вважаємо, що вказані принципи не є вичерпними, можна виділити й інші засади здійснення медіації у кримінальному провадженні, частину з яких можна розглядати як підвиди згаданих принципів, а іншу частину – як самостійні принципи. Також важливо, що оскільки примирення як процес досягнення консенсусу між сторонами та вирішення кримінально-правового конфлікту та медіація як структурована і послідовна процедура, за допомогою якої досягається ефект примирення, є взаємопов'язаними, то принципи примирення практично у повній мірі будуть співпадати з принципами медіації у кримінальному провадженні, а принципи

медіації у кримінальному провадженні з очевидних причин будуть більш чисельними за кількістю.

Одним із основних документів у сфері медіації у кримінальному провадженні є Рекомендація № R (99) 19 КМ РЄ про посередництво у кримінальних справах від 15 вересня 1999 року, яка визначає такі принципи медіації у кримінальному провадженні як добровільність (вільна згода), конфіденційність, загальнодоступність послуги, доступність на всіх етапах процесу, незалежність та автономність [5]. Визначені згаданою рекомендацією принципи медіації у кримінальному провадженні віднайшли свій подальший розвиток у Керівних принципах № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах, ухвалених Європейською комісією з ефективності правосуддя 07 грудня 2007 року, які мають прикладний характер та розроблені Радою Європи для ефективного та більш швидшого впровадження відновних процедур у різних юрисдикціях. За комплексного аналізу згаданих Керівних принципів № 13 як логічного продовження Рекомендації № R (99) 19 КМ РЄ про посередництво у кримінальних справах від 15 вересня 1999 року можна виснувати, що, по-перше, вони зосереджують увагу на забезпеченні реальної доступності, підвищенні інституційної обізнаності, що вимагає підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів тощо з метою обізнаності можливостей відновного правосуддя, та гарантуванні якості здійснення відновного примирення в рамках професійного посередництва у кримінальному судочинстві [136].

Не менш важливою є Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res (2018)8 щодо відновного правосуддя у кримінальних справах, яка була прийнята майже через два десятиліття та по своїй суті є оновленням попередньої рекомендації у сфері медіації у кримінальному провадженні. Вона як цілісна філософія та культурний зсув у системі правосуддя визначає такі основні принципи медіації у кримінальному провадженні:

1) надання можливості сторонам брати активну участь у вирішенні питань, пов'язаних із злочином – принцип участі зацікавленої особи;

2) орієнтованість прийнятих рішень на усунення та загладження шкоди, яка завдається злочином окремим людям, їх взаємовідносинам та суспільству в цілому – принцип загладження шкоди.

Поряд з окресленими вище виділяються й інші ключові принципи медіації у кримінальному провадженні:

- 1) добровільність;
- 2) діалог, заснований на обговоренні та взаємоповазі;
- 3) рівну увагу до потреб та інтересів залучених у процес осіб;
- 4) процесуальна справедливість;
- 5) колективна угода, заснована на консенсусі;
- 6) концентрація на загладженні шкоди, повернення у суспільство та досягнення взаєморозуміння;
- 7) недопущення домінування.

Такі принципи можуть бути використані як основи більш масштабних реформ кримінальної юстиції [137, с. 7]. Наглядним є той факт, що сучасні міжнародні акти є більш ширшими за своєю суттю, враховують останні наукові дослідження у сфері відновного правосуддя, тим самим виділяючи нові принципи, які раніше ми могли розглядати лише як складові засад медіації у кримінальному провадженні.

Усі принципи, які ми можемо зустріти в міжнародних нормативно-правових актах, рекомендаціях, національному законодавстві, не є декларативними, а мають під собою довгу історію їхнього формування. Становленню того чи іншого принципу медіації у кримінальному провадженні передували ґрунтовні наукові дослідження та практичне застосування медіації у кримінальному провадженні в різних країнах світу. Наприклад, вплив відновного примирення на рецидивізм неможливо оцінити без спостереження за життям та поведінкою порушників після проходження відновних заходів.

Інший приклад, згідно з дослідженнями задоволеність жертв результатами здійснення відновного примирення у межах медіації у кримінальному провадженні значною мірою пом'якшується цілісністю програми відновлення, а отже вища цілісність пов'язується з більшим ефектом програми. Можливо, що програми з більшою цілісністю (наприклад, належним чином навчений персонал, нагляд з боку супервайзерів) полегшують жертвам участь у складному процесі конфронтації з клієнтом (Stubbs, 2007), а також можуть бути просто краще організованими, створюючи менше стресу для учасників [138]. Отже, аналіз позитивного впливу кваліфікованого та досвідченого персоналу на результати медіації у кримінальному провадженні сформували принцип компетенції медіатора, який є окремим і самостійним від інших принципів (наприклад, від принципу інституційної обізнаності, який вимагає підвищення кваліфікації дотичних до медіації у кримінальному провадженні професій). На нашу думку, такий принцип здійснення медіації у кримінальному провадженні як компетентність та незалежність медіатора (медіаторів) також впливає на її правову природу, адже навчання та підготовка професійних посередників є невід'ємним структурним елементом відновного примирення. Цьому принципу слід надавати більше уваги при більш широкому впровадженню медіації у кримінальному провадженні до правової системи будь-якої держави. Згадувана вище Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Res (2018)8 щодо відновного правосуддя у кримінальних справах у пункті 42 закріплює, що перед тим, як проводити програми відновного правосуддя, медіатори мають отримати початкову підготовку, а також продовжувати безперервне навчання у процесі своєї діяльності. Підготовка повинна забезпечити високий рівень їхньої компетентності, що включає навички щодо вирішення конфліктів, специфічні вимоги, необхідні при роботі з постраждалими, правопорушниками та незахищеними особами, та базові знання системи кримінальної юстиції [137, с. 12].

У контексті досліджень, на яких формувалися принципи медіації у кримінальному провадженні, також розглянемо принцип недопущення домінування. Принцип недопущення домінування розкривається не лише через усунення ризиків домінування порушника над потерпілим, що особливо важливо у випадках домашнього насильства, де жертва злочину є залежною від свого кривдника, а й через унеможливлення нав'язування медіатором своєї волі учасникам медіації у кримінальному провадженні. Медіатор (ведучий програм відновного правосуддя) повинен завжди поважати гідність сторін та забезпечувати їхнє поважне ставлення один до одного [137, с. 12]. У принципі недопущення домінування або дотично до нього можна виокремити ще один важливий принцип – принцип одужання, під ким розуміється розширення можливостей того, хто постраждав. Жертва повинна бути автором і арбітром власного одужання. Інші можуть пропонувати поради, підтримку, допомогу, прихильність і турботу, але не лікування. Багато доброзичливих і щирих спроб допомогти тому, хто постраждав, зазнають невдачі, оскільки цей фундаментальний принцип не дотримується. Жодне втручання, яке позбавляє жертву влади, не може сприяти її одужанню, незалежно від того, наскільки це на думку третіх осіб відповідає її інтересам. Особи, що доглядають за пацієнтами, які отримали освіту в медичній моделі лікування, часто мають труднощі з розумінням цього фундаментального принципу та його застосуванням на практиці. За виняткових обставин, коли жертва повністю відмовилася від відповідальності за власний догляд за собою або загрожує безпосередньою шкодою собі чи іншим, потрібне швидке втручання, за її згодою чи без неї [50, с. 94].

Деякі специфічні засади здійснення медіації у кримінальному провадженні можна віднайти у науковій літературі. Так, Хахуцяк О.Ю. та Степанова Г.М. виділяють, зокрема, такі принципи здійснення медіації у кримінальному провадженні: остаточне рішення залишається за судовою владою – у справах, де процедури відновного правосуддя призвели до домовленості між сторонами,

остаточне рішення про те, як діяти далі, повинно залишатися за судовою владою; принцип професійності – медіатори, які беруть участь у процесі, повинні бути спеціально підготовлені та навчені, а держава повинна розробити процедури та практики медіації у кримінальних справах [139, с. 692]. Безумовно, ми погоджуємося, що принцип професійності є базовим для ефективного здійснення медіації у кримінальному провадженні, про що зазначалося вище з посиланням на зарубіжні джерела. Також ми не заперечуємо важливість судової влади у процесі фіксації результатів медіації у кримінальному провадженні, але при цьому вважаємо, що законодавство в цій сфері повинно містити положення про сприяння медіації та визнання результатів медіації, окрім випадків, коли суд може обґрунтовано відхилити результати такої медіації.

Звісно, обґрунтованість відхилення судом результатів медіації у кримінально-правових конфліктах є дуже оціночним та широким поняттям, що не властиво для закону про кримінальну відповідальність, а тому, на наше переконання, за законодавством можливо було б закріпити положення про те, що суд не визнає результати медіації виключно в тому випадку, якщо встановить, що під час здійснення медіації були допущені суттєві порушення принципів та умов її здійснення. Отже, за такого висновку подальше дослідження та чітке визначення в результаті такого дослідження принципів здійснення медіації у кримінальному провадженні стає важливим і з практичної точки зору.

Мабуть, найбільш фундаментальне значення у визначенні принципів медіації у кримінальному провадженні та здійсненні відновного примирення мають праці батьків-засновників відновного правосуддя. Наприклад, праці Говарда Зера орієнтуються на принципі відшкодування шкоди у межах кримінальної медіації; Марк С. Умбрайт досліджував принцип гуманізації та практичні аспекти його прояву; Джон Брейтвейт відомий своїм вченням про принцип реінтеграційного сорому та його вплив на виправлення порушника. Також слушний підхід до відновного правосуддя та медіації у кримінально-правових конфліктах можна знайти у працях Нільса Крісті, який розглядав

конфлікти, як власність людини. Нільс Крісті вказував, що держава монополізувала сферу кримінально-правових конфліктів, і від цього страждає лише жертва злочину, адже вона так і залишається невідновленою у своїх правах з чималою кількістю запитань відносно причин того, що з нею трапилося [140, с. 206-207].

Не останній вплив на політику Ради Європи здійснив бельгійський кримінолог Лодє Вальграв, наукові доробки якого знайшли своє відображення в документах Ради Європи. Головний принцип, який простежується у його роботах, - принцип відшкодування шкоди, а ідея наукової думки – кримінальна медіація є не м'яким правосуддям, а повноцінною парадигмою. Вальграв Л. стверджує, що для порушника пройти через емоційний процес кримінальної медіації більш складно, аніж відбути термін в ізоляції, оскільки відбувається трансформація порушника з пасивного на активного учасника притягнення до відповідальності. Принцип активної участі та відповідальності у Вальграва Л. означає, що правопорушник зобов'язаний: усвідомити шкоду (безпосередньо зіткнутися з людськими наслідками своїх дій під час діалогу з потерпілим); взяти відповідальність (не просто визнати провину юридично, а взяти на себе активне зобов'язання щодо виправлення шкоди (репарації); реінтегруватися (пройти шлях від пасивного об'єкта покарання до активного громадянина, який відновлює соціальні зв'язки, зруйновані злочином) [141, с. 123-140].

Таким чином, у концепції Вальграва Л. медіація – це не потурання, а більш вимоглива і конструктивна форма правосуддя, оскільки вона вимагає від правопорушника реальної внутрішньої роботи та конкретних дій з виправлення ситуації на відміну від простої ізоляції. Ба більше, як ми встановили в попередніх розділах цієї роботи, якщо у процесі відновного примирення вдається викликати сильні емоції у порушника, більше шансів на його виправлення та повернення у суспільство (ресоціалізацію).

Не можна ігнорувати і критику принципів. У науковому колі відомі позиції Джеррі Джонстоуна, який ставить логічне питання: «Чи може вважатися медіація

у кримінальному провадженні добровільною для порушника, якому загрожує тюремне ув'язнення?». Джеррі Джонстоун розглядає принцип добровільності під іншим кутом. Наприклад, добровільність участі в медіації, з однієї сторони, вимагає від порушника негативного ставлення до вчиненого ним діяння, як до цього ставлять інші члени громади, а, з іншої сторони, вимагає від громади прийняття та готовність співіснувати з порушником, як з усіма іншими членами суспільства [142, с. 96]. Тобто, у концепції Джеррі Джонстоуна принцип добровільності медіації розглядається не у класичному для нас розумінні, а як відображення більш глибоких цінностей, до яких належать повага, відповідальність та реінтеграція.

Принципи медіації у кримінальному провадженні є важливими й тому, що їх дотримання призводить до відповідного результату. Під результатом ми маємо на увазі як досягнення консенсусу між сторонами, відшкодування шкоди, виправлення злочинця, так і відновлення психоемоційного стану потерпілого. Навряд чи можна уявити злочини проти життя та здоров'я, про які можна було б сказати, що за допомогою відновних заходів вдалося відшкодувати шкоду, завдану суспільно небезпечним діянням. Водночас для потерпілої особи сам процес медіації у кримінальному провадженні, під час якого жертва злочину отримує відповіді на хвилюючі для неї питання, отримує відчуття визнання своєї провини з боку її кривдника та справедливості процесу, може мати більшого значення, аніж відшкодування шкоди у матеріальному плані, хоча і цей аспект ніким не виключається.

У цьому контексті розглянемо теорію процесуальної справедливості, засновником якої є Том Р. Тайлер. Ця теорія базується на тому, що за своєю природою люди не люблять програвати, але коли врешті таке відбувається, вони сприймають цей програш з розуміння, якщо у них є переконання, що процес вирішення їхнього питання був справедливий, а їхня позиція була врахована. Теорія процесуальної справедливості базується на таких основних чотирьох засадах: право голосу, нейтралітет, повага та довіра. Знову ж таки, як ми вже

встановили, що повага та довіра є складовими принципу добровільності, як це розглядає Джеррі Джонстоуна. У свою чергу, Том Р. Тайлер стверджує, що люди бажають донести свою точку зору до того, як буде прийнято рішення у їхній справі, і якщо таке було зроблено і справа вирішується не на користь такої особи, то більша вірогідність, що людина прийме цей програш з розумінням. Том Р. Тайлер зазначає, що прагнення висловити свою думку є причиною популярності неформальних юридичних процедур вирішення спорів, зокрема медіації [143, с. 30]. Отже, можна сформулювати таку тезу, що теорія процесуальної справедливості є прямим втіленням роботи принципів медіації у кримінальному провадженні на практиці, внаслідок чого Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2018)8 щодо відновного правосуддя у кримінальних справах містить окремий принцип процесуальної справедливості.

Аналогічним чином працює концепція «терапевтичної юриспруденції». На відміну від традиційного суду (який часто є травмуючим), медіація у кримінальному провадженні, що базується на принципах поваги та емпатії, має на меті терапевтичний ефект: зцілення жертви та реінтеграцію правопорушника. Існують також певні програми типу «міркування та реабілітації», які навчають правопорушників когнітивним змінам, зупинятися, думати та з'ясовувати наслідки, передбачати ситуації високого ризику, а також вчитися уникати їх та справлятися з ними [144, с. 5]. Ці ж підходи втілюються у процесі медіації у кримінальному провадженні за допомогою принципів повернення у суспільство та досягнення взаєморозуміння.

Відтак, аналізуючи викладене вище, можемо виснувати, що правова природа медіації у кримінальному провадженні є відновною (ресторативною), а не каральною (пунітивною), та являє собою інститут, який функціонує на засадах добровільності та конфіденційності, зміщуючи фокус із державного покарання на усунення шкоди, завданої потерпілому. Її легітимність походить не стільки з владного примусу, скільки з процесуальної справедливості та активної відповідальності правопорушника, що, у свою чергу, робить професійну

компетентність медіатора ключовою правовою гарантією безпеки процесу. Водночас медіація у кримінальному провадженні базується на низці основоположних принципів, які закріплені на рівні національного та міжнародного законодавства, а також у правовій доктрині.

3.2. Особливості проведення медіації у кримінальному провадженні: досвід України та проблеми застосування

Вивчення та аналіз практичного досвіду проведення медіації у кримінальному провадженні є невід'ємною складовою процесу впровадження відновних практик до законодавства України, адже оцінка ефективності медіації не є можливою без дослідження наслідків практичних випадків проведення відновного примирення між сторонами кримінально-правового конфлікту. Більше того, кожна людина по-різному здатна до примирення через діалог, а загальні правила здійснення відновного примирення часто не можуть бути застосовані до людей з психічними девіаціями, що створює необхідність розроблення та вивчення специфічних правил проведення відновного примирення.

Національний досвід проведення медіації у кримінальному провадженні не є достатньо дослідженим та не в повній мірі відповідає сучасним стандартам в аспекті існуючих стандартів проведення відновного правосуддя. Водночас, починаючи з 2003 року, активно проводяться експерименти у судах (зокрема, у містах Києві, Харкові, Івано-Франківську, Автономній Республіці Крим та ін.). Також на території України діє низка регіональних груп медіації, які об'єдналися в Асоціацію груп медіації України, та Український Центр Порозуміння, який активно займається впровадженням програм примирення потерпілих і правопорушників та просвітницькою діяльністю у цій сфері [145, с. 23].

На нашу думку, суттєвим недоліком вітчизняних наукових досліджень, що розкривають тему відновного примирення сторін кримінально-правового

конфлікту, є те, що переважна більшість цих досліджень сконцентрована на юридичних аспектах такого примирення, на описі обставин справи та досягнутих результатів, а не на психологічних характеристиках та змінах у поведінці порушника та потерпілого, яких вдається досягти за допомогою процесу медіації у кримінальному провадженні. Разом з тим, цінність відновного примирення розкривається не лише через короткострокові результати, а навіть більше у довгострокових цілях – відновлення прав потерпілого та виправлення порушника. Отже, з точки зору вивчення механізмів якісної та ефективної медіації, а у подальшому й передання знань професійним посередникам (медіаторам), важливими є практичні аспекти процедури медіації у кримінальному провадженні, які призвели до позитивного результату.

Як вже згадувалося раніше, в Україні медіація у кримінальному провадженні реалізується у межах Програми відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення (далі також – Програма). Позитивними надбаннями останньої є надання органами пробації консультативної підтримки регіональним центрам з надання БВПД з питань обрання заходів виправлення та ресоціалізації особистості неповнолітніх правопорушників (наприклад, надання соціально-психологічної характеристики неповнолітнього правопорушника, використання системи психологічного тестування STIMUL-TEST (розробник О.Є. Дубровський) рекомендації щодо залучення громадських організацій до процесу ресоціалізації неповнолітнього правопорушника тощо). В процесі пілотного проєкту представники регіональних центрів з надання БВПД беруть активну участь у суміжних проєктах та програмах з метою покращення досвіду у сфері відновного правосуддя [146, с. 113]. Разом з тим, перспективним є поширення медіаційних практик і на випадки урегулюванням конфліктів жертв з повнолітніми порушниками, що потребуватиме ще більш якісної та ґрунтовної підготовки професійних посередників.

Процес медіації як структурована процедура альтернативного вирішення конфліктів ґрунтується на чіткій послідовності взаємопов'язаних стадій, кожна з яких виконує визначену функцію у загальному механізмі трансформації конфлікту [147, с. 87]. Формально можна виокремити такі стадії медіації у кримінальному провадженні: введення в процес медіації, презентація сторін (розповідь кожної сторони, в чому суть їхнього спору, розбіжностей, конфлікту), дискусія з вироблення питань для обговорення та переговорів, індивідуальна робота медіатора з кожною із сторін кримінально-правового конфлікту, дискусія щодо вироблення можливих пропозицій для врегулювання конфлікту, підготовка проєкту угоди та вихід із медіації [147, с. 89].

Вище описані стадії медіації у кримінальному провадженні загально. Водночас проведення більшості із згаданих стадій потребує спеціальних знань, відмінних від юриспруденції. При цьому у науці відсутній уніфікований підхід до визначення структури процедури медіації. Різні школи медіації використовують різні підходи. Це можна пояснити тим, що формалізація та теоретизація медіаційної процедури суперечать самій природі медіації, яка є гнучким процесом. Внаслідок цього та сама стадія медіації може в одних публікаціях іменуватися, наприклад, премедіацією, в той час як в інших – попередньою фазою [148, с. 229]. Слід визнати, що у силу непопулярності медіації у кримінальному провадженні щодо повнолітніх порушників, однієї із основних причин чого є відсутність її правового регулювання, дослідження стадійності та досвіду проведення медіації у кримінальному провадженні неможливе без вивчення зарубіжного досвіду відновного примирення. При цьому останніми роками з'являється все більше програм підготовки професійних медіаторів, що враховують як процедурні та юридичні механізми медіації у кримінальному провадженні, так і психологічні підходи проведення відновного примирення.

Важливо не плутати соціальну послугу медіації із класичним розумінням медіації у кримінальному провадженні. Нормативне регулювання соціальної

послуги в Україні базується на сукупності законодавчих та підзаконних актів. Водночас ключове місце серед них займає Держстандарт медіації (2024 року), який системно і комплексно окреслює етапи надання цієї послуги з урахуванням технології «ведення випадку», встановлює чіткі вимоги до організації медіаційного процесу, його тривалості, змістового наповнення, форматів надання, умов доступу та механізмів моніторингу та оцінювання якості [149, с. 39]. Попри те, що окремі аспекти надання соціальної послуги медіації можуть бути корисними під час проведення медіації у кримінальному провадженні, Державний стандарт соціальної послуги медіації, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України від 03 червня 2024 року № 269-Н, чітко передбачає, що отримувач соціальної послуги – це особа, яка належить до вразливих груп населення та/або перебуває у складних життєвих обставинах і потребує застосування щодо неї та за її участю заходів з профілактики ймовірного конфлікту/спору, усунення або мінімізації негативних наслідків наявного конфлікту/спору, за винятком випадків, серед іншого, наявного конфлікту/спору між потерпілою особою та особою, яка вчинила злочин/кримінальний проступок або підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину/кримінального проступку - щодо цього злочину/кримінального проступку [150]. Відтак, ототожнення стадійності та функціонального призначення стадій соціальної послуги медіації та медіації у кримінальному провадженні не є доречним.

Кожна із стадій медіації у кримінальному провадженні вимагає певних професійних компетенцій медіатора, керуючись якими і вдається досягти примирення сторін кримінально-правового конфлікту. Підготовка медіаторів, практикуючих у кримінально-правових конфліктах, повинна охоплювати різні сфери професійних знань: теоретичні засади переговорного процесу та досягнення угод, основи ефективних переговорів, практичні стратегії врегулювання спорів. Компетенції медіатора можна розділити на конфліктологічні, рефлексивні та правові компетенції. Так, до

конфліктологічних компетенцій медіатора відносять такі: ідентифікація конфлікту (когнітивна), аналіз конфлікту та можливостей інтервенції (аналітична), вплив на стилі (стратегії) поведінки в конфлікті (біхевіористська), визначення способу та дизайну інтервенції в конфлікт (інтервенціоністська), активне слухання, робота з емоціями, резюмування, міжкультурна комунікація, перефразування та переформулювання, постановка запитань, безоціночність повідомлень, невербальна комунікація, робота з конфіденційною інформацією, оцінювання медіабельності конфлікту, залучення сторін у медіацію та підтримання їх мотивації залишатись у процедурі, ведення процедури; до рефлексивних компетенцій такі: ціннісно-етична, рольова, ситуаційне оцінювання, ресурсність та безпека професійної діяльності; до правових компетенцій такі: орієнтація в законодавстві щодо медіації, робота з угодами в процесі медіації [151, с. 13-19].

Кожна із означених вище компетенцій є важливою для правильного та ефективного ведення процедури відновного примирення. Водночас, як вже нам відомо із попередніх розділів цієї дисертації, саме емоційна складова сприяє примиренню, а у зв'язку з цим вважаємо, що на процес примирення найбільш впливають конфліктологічні професійні навички медіатора, а саме такі:

- Робота з емоціями: примирення неможливе, поки не відбудеться вихід емоцій. Медіатор допомагає сторонам висловити гнів або біль у безпечний спосіб, що знижує градус напруги.

- Активне слухання та перефразування: ці навички дозволяють кожній стороні відчувати, що її почули. Коли потерпілий чує свою позицію, переказану медіатором без оцінок, це зменшує його захисну реакцію.

- Переформулювання: медіатор перекладає «мови конфлікту» (звинувачення) на «мову потреб». Наприклад, замість «Ти злодій» - «Мені важливо відчувати безпеку і повагу до моєї власності». Це сприяє порозумінню.

- Безоціночність повідомлень: створює простір довіри. Якщо медіатор не засуджує правопорушника, той стає більш відкритим до визнання провини та каяття, що є ключовим для відновного примирення.

- Постановка запитань: допомагає сторонам подивитися на ситуацію очима іншого (розвиток емпатії).

Практичне значення тих чи інших навичок можна простежити на реальних випадках застосування медіації у кримінально-правових спорах.

Випадок 1. Вранці у вихідний день невідомий спробував проникнути в будинок, багаторазово стукаючи і стукаючи входні двері та вікна. Постраждала була дуже налякана і намагалася переконати винуватця піти. Зрештою була викликана поліція, яка після прибуття здійснила арешт, після чого порушник постав перед судом за звинуваченням у завданні шкоди майну. У подальшому до справи була застосована процедура відновного примирення. У потерпілої виникло безліч питань, на які їй були потрібні відповіді. Потерпіла хотіла мати можливість висловити свій гнів та обурення з приводу інциденту та поведінки злочинців. Порушник хотів зустрітися з потерпілою, щоб перепросити, підтвердити, що в минулому він так не поведився, і запевнити її, що в майбутньому він цього не робитиме. Потерпіла виклала правопорушнику свої побоювання та попросила дати їй певні гарантії. Порушник надав письмову гарантію, в якій заявляв, що в майбутньому не буде жодних контактів із потерпілою та подібна поведінка не повториться. У процесі розгляду справи також було виплачено грошову суму як компенсацію, а також додаткову суму для покриття витрат на ремонт майна. Правопорушник також отримав покарання від суду [152].

Вище описаний успішний приклад відновного примирення, яке, на нашу думку, вдалося досягти за допомогою роботи з емоціями, що проживала потерпіла, активного слухання та згадуваного вище переформулювання.

Випадок 2. Потерпілий та правопорушник у іншій справі були знайомі один з одним. У суді з'ясувалося, що поліції було відомо про низку інших

інцидентів між сторонами в результаті тривалого спору щодо низки особистих та ділових питань. Служба з примирення кілька разів зустрічалася окремо з кожною з причетних осіб. Ці зустрічі проводилися в нейтральному місці. Обидві сторони відмовилися від можливості спільної зустрічі. Правопорушник у справі, що розглядалася в суді, надав письмові вибачення та зобов'язався добре поводитися в майбутньому. Ця справа була особливо складною та вимагала проведення значної кількості окремих зустрічей та телефонних розмов. Правопорушник також отримав санкцію від суду [152].

Випадки фізичних нападів найбільш критично впливають на психоемоційний стан жертви, оскільки внаслідок нападів та отримання тілесних ушкоджень внутрішнє відчуття безпеки може втрачатися надовго. Навіть у тих випадках, коли винного піддають ізоляції від суспільства, жертва не може легко повернутися до звичного життя. Тому у процесі відновного примирення, навіть якщо воно відбувається дистанційно, як у справі, що описана вище, важливим є безоціночність повідомлень та правильна постановка запитань, щоб у процесі між сторонами з'явилася емпатія, у порушника визнання вини, а у потерпілого відчуття, що порушник йому більше не загрожує і дійсно кається та шкодує про вчинене ним посягання.

Отже, можна обґрунтовано вважати, що випадки успішного відновного примирення сторін кримінально-правового конфлікту залежать від емоційного проживання однією стороною позиції іншої сторони, що базується на емпатії та безпечному середовищі. При цьому такі правила не можна вважати універсальними для всіх випадків медіації у кримінальному провадженні, адже порушники можуть мати ті чи інші психологічні відхилення, а тому застосування загальних правил здійснення відновної процедури може викликати обґрунтовані побоювання щодо доцільності застосування медіації та виправлення порушника.

Історично було прийнято вважати, що люди з психічними розладами нездатні до відновного примирення, оскільки неспроможні до емпатії (наприклад, психопати), а відтак і до виправлення, щирого усвідомлення своєї

провини, внаслідок чого робився висновок про недоцільність здійснення медіації у кримінальному провадженні щодо таких людей. Разом з тим, у сучасних наукових працях ми можемо прослідковувати відхід від такої обмежувальної концепції. Хафемейстар, Гарнер та Бат (2012) стверджували, що немає концептуальних перешкод, які б забороняли застосування відновного правосуддя щодо людей з серйозними психічними захворюваннями. Фактично, зміна підходів до відновного правосуддя є необхідною та своєчасною для реагування на тривожне збільшення кількості правопорушників із серйозними психічними захворюваннями, які проходять перевірку в системі кримінального правосуддя. Гарнер та Хафемейстер аналогічно стверджують, що правопорушникам з психічними захворюваннями не слід відмовляти в можливості брати участь у заходах відновного правосуддя, оскільки існують значні переваги для жертв, правопорушників та ширшої спільноти, які варто домагатися [153, с. 4].

На нашу думку, найочевиднішими перевагами здійснення відновного примирення між сторонами кримінально-правових конфліктів навіть у таких складних випадках, коли порушник має психічні захворювання, що ставить під питання загальну виправданість застосування некарального правосуддя, є відновлення прав потерпілого та створення у нього відчуття безпечного середовища. Якщо порушник здатен до діалогу з жертвою, жертва може отримати важливі для неї пояснення про причини посягання на її права, безпеку, приватність тощо. З іншого боку, можуть бути сумніви щодо сумлінності та доброчесності у намірах самого порушника та, як наслідок, виникати питання, чи не зазнає суспільство більшої шкоди порівняно з тим, якби порушники зазнавали методів традиційного карального правосуддя.

Дослідження, проведене Куком, Дреннаном та Каллананом (2015), робить невеликий, хоча й дуже значний внесок у базу доказів з цієї теми завдяки якісному дослідженню відновного правосуддя в умовах судово-медичної експертизи. Дослідження виявляє високий рівень задоволеності жертв і

правопорушників і підтверджує, що можливо проводити безпечно, структуроване здійснення заходів відновного правосуддя в умовах судово-медичної експертизи. Дослідження показало, що відновне правосуддя «доповнює та сприяє» досягненню основних терапевтичних цілей судово-медичної служби [154, с. 523].

Вважається, що психічне здоров'я не є фіксованим станом; і участь може у відновному примирення відбуватися, незважаючи на наявність деяких симптомів психозу [155, с. 10]. Необхідно враховувати, як проводиться оцінка дієздатності; хто проводить цю оцінку дієздатності; і чи може визначення дієздатності змінюватися (щоб відповідати мінливості психічного здоров'я).

Крім того, важливо враховувати основні принципи, які можуть керувати оцінкою дієздатності, щоб узгодити процес з принципами, що лежать в основі відновного правосуддя, такими як самовизначення, рівність та права людини [156, с. 211].

Отже, ми не можемо підтримати ту думку, за якою застосування відновного примирення за участю професійного медіатора є неприйнятним, якщо у відновному процесі бере участь порушник з психічними вадами. Ми розділяємо точку зору, що розроблення та впровадження ефективних правил здійснення медіації у кримінальному провадженні є тим ефективним механізмом, який дозволить залучати до альтернативних способів відправлення кримінального правосуддя більше коло осіб.

Принагідно Барчук В.О. виділяє такі недоліки функціонування програми примирення сторін кримінально-правового конфлікту в Україні: недостатня кількість психологів у сільській місцевості, непоінформованість широких верств населення щодо можливостей програми, відсутність державних програм ресоціалізації неповнолітніх порушників, низька залученість територіальних громад до заходів ресоціалізації та ін. [146, с. 115]. Вважаємо, що робота із означеними проблемами інституту відновного примирення та їх усунення значно

розширює можливості участі у заходах відновного правосуддя навіть у таких складних випадках, коли винуватці злочинів мають психічні девіації.

Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що попри наявність позитивних кейсів та тривалу історію пілотних проєктів, практична реалізація медіації у кримінальному провадженні в Україні все ще стикається з низкою концептуальних перешкод. Основними проблемами залишаються: фрагментарність нормативного регулювання, що змушує практиків спиратися на стандарти соціальних послуг замість спеціалізованих кримінально-процесуальних протоколів; недостатня обізнаність громад про відновне правосуддя; а також відсутність адаптованих методик для роботи зі специфічними категоріями правопорушників, зокрема особами з психічними девіаціями.

Отже, успішний розвиток медіації у кримінальному провадженні в Україні потребує не лише формального розширення кола її учасників, а й розроблення чітких процедурних гарантій, які б забезпечували баланс між терапевтичним ефектом відновлення та правовою безпекою сторін. Це зумовлює необхідність переходу від формату експериментів до створення цілісної національної системи відновного правосуддя, інтегрованої в кримінальний процес, де медіація виступатиме не альтернативою покаранню, а ефективним інструментом ресоціалізації та захисту прав потерпілих.

3.3. Зарубіжний досвід проведення відновного примирення (медіації) між правопорушником та потерпілим

Медіація не є поширеним інструментом вирішення кримінально-правових конфліктів в Україні, адже історично вітчизняне кримінальне судочинство орієнтувалося здебільшого на кару порушника у класичному розумінні відповідно до встановленої КПК України процедури та шляхом застосування видів покарання, передбачених КК України. Лише віднедавна в Україні почали

з'являтися пілотні проєкти впровадження інституту відновного правосуддя. При цьому слід визнати, що озираючись на молоду історію відновного правосуддя в Європі та його визначальні фактори, варто пам'ятати про те, що країни з розвиненою правовою системою, де відновне правосуддя було широко впроваджено, починали з підходу «знизу вгору» з невеликими пілотними проєктами, що починалися на місцевому рівні, з подальшим поступовим впровадженням в інших місцях, а потім, нарешті, інституціоналізованими національним законодавством (Dünkel et al., 2015a) [157, с. 19].

Разом з тим, відновне правосуддя зарубіжних країн, що базується на примиренні сторін конфлікту, вже має довгу історію та попри критику окремих його аспектів продовжує ефективно функціонувати. Вивчення напрацьованого досвіду зарубіжних країн є актуальним для подальшого впровадження відновних практик до національного законодавства України, беручи до уваги обмеженість функціоналу медіації в нашій країні.

Розглядаючи міжнародний досвід здійснення відновного примирення за участі професійного посередника (медіатора), вважаємо за доцільне розглядати окремі аспекти та стадії медіації, порівнюючи їх із національними процедурами, до яких можна віднести такі:

- 1) ініціювання процедури медіації;
- 2) порядок здійснення процедури медіації;
- 3) наслідки затвердження угоди внаслідок відновного примирення, зокрема, що стосуються альтернативних видів покарання;
- 4) моніторинг виконання угоди та значення відновного примирення;
- 5) підготовка професійних посередників (медіаторів), адміністративного персоналу, залучення психологів.

Як зазначалося вище, без перебільшення можна стверджувати, що відновне правосуддя в Україні лише формується, процедура медіації у кримінальному провадженні віднедавна регламентована певною мірою лише щодо неповнолітніх, які є підозрюваними або обвинуваченими у здійсненні

кримінального правопорушення. Наразі йде мова про Порядок реалізації пілотного проекту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення», затверджений спільним наказом Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22 липня 2024 року № 2176/5/501/176 (далі також – Порядок № 2176/5/501/176).

У пункті 6 Порядку № 2176/5/501/176 перебачено, що у кримінальних провадженнях, які відповідають певним умовам, дізнавач або слідчий, який здійснює досудове розслідування, інформує неповнолітнього та його законного представника, потерпілого та його законного представника про можливість реалізації Програми шляхом залучення центром медіатора, а у разі, якщо такі дії не були вчинені дізнавачем або слідчим, інформування здійснює прокурор, який здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. При цьому у разі отримання згоди від неповнолітнього та його законного представника, потерпілого та його законного представника на участь у Програмі відповідний суб'єкт передає документи до регіонального/міжрегіонального центру з надання безоплатної правничої допомоги [158].

Отже, за національним законодавством за умови отримання органом досудового розслідування згод неповнолітнього порушника, його законного представника, а також потерпілої сторони, орган досудового розслідування зобов'язаний направити документи для здійснення медіації до компетентного органу.

Законодавство різних зарубіжних країн по-різному регламентує можливість застосування відновних заходів до порушників: може надавати таке право службовим особам, вимагати необхідність розгляду питання про застосування відновних заходів до порушників або імперативно вимагати їхнього застосування. За законами однієї групи країн (Австралія, Бельгія, Чилі,

Колумбія, Фінляндія, Франція, Гана, Нідерланди, Філіппіни тощо) визначається (найчастіше поліції та прокуратури) право направляти певних правопорушників, за певних чітко визначених умов, із звичайної системи правосуддя до відновлювальної програми. У таких країнах як Австрія, Чеська Республіка, Данія, Німеччина, Норвегія, Португалія, Словенія працівники системи кримінального правосуддя зобов'язані враховувати потенціал перенаправлення правопорушника до програми відновного правосуддя. І лише у Новій Зеландії закон імперативно вимагає направляти неповнолітніх правопорушників на медіацію або до іншої програми [159, с. 52].

Для прикладу наведемо положення польського кримінального процесуального закону, який передбачає право суду, а на підготовчій стадії – прокурора або іншого органу, який веде справу, – за власною ініціативою передати справу особі, уповноваженій проводити процедуру медіації. Він також встановлює чітко визначений процесуальний термін для медіації та окреслює перелік осіб, яким не дозволено виступати медіаторами. Суд або судовий виконавець під час судового розгляду, а також прокурор або інший орган, який веде кримінальне провадження на досудовій стадії, можуть за власною ініціативою або за згодою обвинуваченого та потерпілого передати справу установі або уповноваженій особі з метою проведення медіаційного провадження між обвинуваченим та потерпілим [160, с. 44].

На правові політики багатьох демократичних країн світу впливали історичні особливості розвитку. Навіть у Новій Зеландії система відновного правосуддя базується на традиціях корінного народу маорі. Держава фактично передала право вирішувати долю неповнолітнього правопорушника його родині та громаді за умови, що вони розроблять план виправлення, який задовольнить жертву та поліцію. В основі методів здійснення відновного примирення лежать сімейні групові конференції, до яких залучається широке коло учасників: сім'я та рідні правопорушника (батьки, тітки, дідусі), поліція, соціальні служби, жертва з її підтримкою, а також будь-яка особа, присутності якої вимагає сім'я

неповнолітнього, відносно якого проводиться сімейна групова конференція, що передбачено в статті 22 Закону Нової Зеландії про благополуччя дітей і молоді 1989 року [161].

Крім того, рішення сімейної групової конференції є обов'язковими для органів правопорядку (поліції), відступ від таких рішень є допустимим виключно в тих випадках, коли поліція дійде обґрунтованого висновку про порушення принципів, передбачених у ряді статей Закону Нової Зеландії про благополуччя дітей і молоді 1989 року, що визначено у статті 35 відповідного закону [161]. Аналогічний підхід пропонувався і нами у підрозділі, де розкривалися принципи медіації у кримінальному провадженні, в частині підстав, коли результати відновного примирення та укладення медіаційної угоди можуть бути проігноровані – порушення принципів здійснення медіації – що свідчить про важливість аналізу та вивчення принципів, зокрема у кримінально-правовому контексті. Водночас, системно проаналізувавши перелічені у згаданому вище законі принципи, можна виснувати, що першочергові принципи провадження стосовно неповнолітніх полягають у забезпеченні найкращих інтересів дитини. Разом з тим, стаття 4А згаданого закону містить й інші: суспільні інтереси, зокрема громадська безпека, інтереси жертви, відповідальність дитини чи молодої людини за свою поведінку [161].

Отже, в цьому випадку відкритим залишається питання, де межа у правозастосовній практиці Нової Зеландії, коли рішення сімейної групової конференції може суперечити суспільним інтересам та правам жертви. Хоча у Новій Зеландії сімейні конференції функціонують настільки успішно, що близько 80% кримінальних справ закриваються після їх проведення [162, с. 25], простий арифметичний підрахунок демонструє, що розгляд у 20% справ продовжується навіть після проведення сімейної групової конференції. Причин цьому може бути багато, серед яких можна розглядати такі:

- 1) Відсутність консенсусу. Це найочевидніша причина, чому справа повертається до звичайного суду одразу після конференції (вето потерпілого,

вето правопорушника, вето поліції, зокрема з причин невідповідності рішення суспільному інтересу).

2) Невиконання плану. Трапляються випадки, коли начебто успішне досягнення консенсусу є неуспішним у його практичній реалізації через зрив домовленостей, відсутність контролю тощо [163, с. 2].

3) Дисфункціональність сім'ї. Це найбільш глибинна і соціально складна причина, яку часто описують критики моделі. Це не зовсім окрема група причин провалів примирення шляхом участі в сімейних групових конференціях, адже є підвидом перших двох. Новозеландська модель примирення базується на припущенні, що родина має вплив на підлітка. Але у складних випадках родина часто неблагополучна, батьки можуть мати власні проблеми із законом, алкогольною чи наркотичною залежністю тощо. Вони фізично присутні на конференції, але не можуть гарантувати виконання плану. Крім того, якщо підліток вчиняє злочини серійно, родина може просто відмовитися брати участь через моральну втому.

4) Тяжкість злочину та рецидив. У справах про особливо тяжкі злочини може бути вирішено, що план родини недостатній для забезпечення безпеки суспільства, і призначено ізоляцію в спеціальному закладі. Дослідження показують, що сімейні групові конференції чудово працюють для тих, хто оступився вперше або вдруге, але існує тверде ядро рецидивістів, на яких метод сорому та реінтеграції не діє через глибокі психологічні або соціальні деформації. У цьому випадку розкривається питання важливості дотримання суспільного інтересу також.

Питання суспільного інтересу та важливість оцінки відповідності медіаційних рішень на предмет відповідності суспільному інтересу є практичним, адже за кримінальним процесуальним законодавством України аналогічно невідповідність умов угоди про примирення суспільному інтересу є імперативною підставою для відмови у її затвердженні судом, що вже також досліджувалося в цій роботі та було зроблено висновок про непоодинокість

таких відмов. Невідповідність рішень за наслідками відновного примирення тяжкості вчиненого кримінального правопорушення є одним із головних аргументів прибічників традиційної моделі відправлення кримінального правосуддя. Разом з тим, на нашу думку, прогнозованість застосування цього принципу залежить від стабільного правозастосування та наявності усталеної судової практики, адже видається неможливими вичерпно передбачити всі можливі випадки, за яких відновне примирення є неможливим внаслідок невідповідності суспільним інтересам.

Отже, новозеландська модель відновного примирення є унікальною та має специфічні особливості, які вирізняють її з-поміж інших систем відновного правосуддя.

Специфічною є також модель відновного примирення, що функціонує в Індонезії, яка відома кардинально відмінними підходами до проведення відновного примирення за участі незалежного професійного посередника (медіатора). За законодавством Індонезії вирішення кримінально-правового конфлікту за допомогою медіації у кримінальному провадженні може бути проведене як під час розслідування, так і під час судового розгляду, якщо правопорушення карається покаранням у вигляді ув'язнення менше семи років, а правопорушник не є рецидивістом. Процедура починається з визначення справ, що підлягають відновному врегулюванню. Якщо справа відповідає вимогам, слідчий організовує медіаційну сесію за участю обох сторін. Під час цієї сесії слідчий виступає нейтральним посередником. Якщо досягнуто угоди, вона оформлюється у письмовій мирній угоді, підписаній обома сторонами та засвідченій представниками громади. Угода є правовою підставою для припинення розслідування. Процес часто передбачає співпрацю з виправними установами та місцевими діями громади для зміцнення соціальної легітимності врегулювання [164, с. 388].

На нашу думку, описана форма реалізації медіації у кримінальному провадженні за законодавством Індонезії є досить усіченим відновним заходом,

адже під час її здійснення не можна говорити про дотримання засад здійснення медіації (відновного примирення), а отже і про довгострокову ефективність та позитивний вплив від її впровадження. Такі невідповідності дотримання засад медіації у кримінальному провадженні полягають в тому, що досить складно дотримуватися незалежності та неупередженості органу досудового розслідування. Компетентність посадових осіб такого органу також викликає чимало питань, адже кваліфікаційні вимоги до слідчих та прокурорів багатьох країн світу не вимагають професійну підготовку у сфері відновного примирення (здебільшого посадові особи правоохоронних органів проходять спеціалізовані тренінги). Більше того, навряд чи сторони можуть бути відкритими та чесними перед слідчим або прокурором, який проводить процедуру примирення, адже у разі недосягнення консенсусу щодо укладення медіаційної угоди орган досудового розслідування отримує інформацію, необхідну для покладення в основу обвинувачення винної особи.

Водночас слід зауважити, що Індонезія відома тим, що до цього часу її правова система зберігає таке поняття як «звичаєві санкції», до яких відносить, серед іншого, припинення сорому, вибачення [165, с. 39]. Вказані покарання можна розглядати як достатні та застосовувані до менш тяжких кримінальних проступків за умови досягнення консенсусу та укладення сторонами конфлікту медіаційної угоди.

Розглядаючи країни розвиненої демократії, можна стверджувати про функціонування більш виважених підходів до процедури здійснення відновного примирення. При цьому організація ефективної медіації потребує суттєвих видатків з державного бюджету порівняно зі спрощеними порядками примирення за посередництва слідчого або прокурора, адже служби з посередництва та примирення, як правило, фінансуються з публічних коштів. Наприклад, Норвегія реалізувала інституційну модель, створивши окрему державну Службу врегулювання конфліктів (Konfliktrådet), яка діє на основі Закону 1981 року. Її фінансування здійснюється з державного бюджету, а участь

у програмі є добровільною для обох сторін. Результати медіації можуть бути передані до суду та враховані під час прийняття рішення, хоча формально угоди не мають обов'язкової юридичної сили. Такий підхід демонструє значну автономність інституту медіації та його незалежність від судової влади [166, с.58].

У Бельгії нормативна база щодо кримінальної медіації міститься у Code d'instruction criminelle, де передбачено можливість укладення угоди на будь-якій стадії кримінального провадження. Медіація організовується паралельно до судової системи спеціалізованими службами, які співпрацюють із прокуратурою. Результати угоди враховуються під час розгляду справи, хоча не завжди мають силу виконавчого документа [166, с.59].

Окремої уваги заслуговує німецька модель відновного примирення між учасниками кримінально-правового конфлікту. Німеччина відома розвитком медіації на практиці з середини 1980-х років та її впровадженням у реформу ювенальної юстиції 1990 року. Німецька модель відновного правосуддя є орієнтованою на правопорушника, що є прогресивним баченням завдання кримінально-правової політики в Німеччині [167, с. 39-40].

Німецька модель вирізняється саме наявністю детального законодавчого регулювання медіації у кримінальному провадженні. Основні положення зосереджені у двох актах – КК та КПК [168, с. 116-117].

У Німеччині існує спеціалізована установа, яка збирає статистику медіацій по всій країні – Servicebüro für Täter-Opfer-Ausgleich (Служба примирення правопорушника та жертви), що діє при Асоціації соціальної роботи та кримінальної політики (DBH) [169]. Ця структура не є органом влади, проте виконує нормативно-регулюючу функцію: розробляє стандарти медіації у кримінальних справах, здійснює сертифікацію медіаторів та веде загальнонаціональну статистику. Водночас на місцевому рівні незалежні громадські організації створюють сотні локальних Fachstellen. На відміну від централізованих державних моделей (як, наприклад, у Норвегії), інституційна

архітектура відновного правосуддя в Німеччині побудована на принципі субсидіарності та делегування повноважень. Згідно з статтею 155b Кримінального процесуального кодексу Німеччини органи юстиції уповноважені передавати проведення медіації компетентним незалежним установам [170], що найбільш ефективно забезпечує функціонування принципу нейтральності, адже такі локальні органи проведення медіації відокремлені від системи карального правосуддя.

У Німеччині стадія провадження, на якій ініціюється медіація між потерпілим і правопорушником, надає інформацію про правові підстави, за якими справу згодом можна припинити. Той факт, що переважна більшість справ була розпочата під час попереднього провадження, чітко демонструє, що в практиці позасудового врегулювання конфліктів вважається доцільним якомога раніше розпочати спробу медіації між потерпілим і правопорушником. Цей висновок також відображається у статистиці медіації між потерпілим і правопорушником за 2021 та 2022 роки, згідно з якою частка спроб медіації між потерпілим і правопорушником, розпочатих під час попереднього провадження, залишається стабільно високою з попередніх звітних років, а частка спроб медіації між потерпілим і правопорушником, розпочатих після пред'явлення звинувачень, зросла до 12,9% у 2012 році та впала лише до 6,8% у 2016 році, а в останні звітні роки повернулася приблизно до 8% [171, с. 31]. Остаточне рішення про направлення справи до Fachstellen для здійснення відновного примирення за допомогою професійного посередника приймає прокуратура під час попереднього провадження [171, с. 32].

У країнах Західної Європи важливою особливістю концептуального підходу до кримінальної медіації є визначення того, що саме підлягає урегулюванню під час відновного примирення у процедурі кримінальної медіації за допомогою професійного медіатора – кримінальне правопорушення чи кримінально-правовий конфлікт. Держави-члени ЄС тяжіють до того, що мова про урегулювання кримінального правопорушення або ж злочину виникає

виключно при судовому розгляді, а в провадження до медіатора передається кримінально-правовий конфлікт. Так, наприклад, законодавство Австрії також наразі побудоване таким чином [171, с. 52].

За статтею 155а Кримінального процесуального кодексу Німеччини прокуратура та суд повинні на кожному етапі провадження вивчати можливості досягнення врегулювання між обвинуваченим та потерпілим. За потреби вони повинні працювати над цим. Не можна вважати доцільним укладення угоди суперечливим явним бажанням потерпілого [170], що ще раз підтверджує думку про домінування сприятливого підходу до правопорушника у Німеччині.

Вивчаючи обмеження у можливості здійснення медіації у кримінальному провадженні, міжнародні підходи до цього є визначальними, адже ґрунтуються на багатолітній практиці застосування відновного примирення у кримінальних правопорушеннях. Наприклад, деякі країни дотримуються підходу, що у тих випадках, коли одна сторона кримінально-правового конфлікту має фізичний, психологічний, матеріальний вплив на іншу сторону кримінально-правового конфлікту, то в таких випадках складно гарантувати добровільну участь у відновному примиренні сторін. Аналогічний підхід підтримується і в українській правовій політиці у сфері надання послуг з примирення учасникам кримінально-правового конфлікту. Разом з тим, у Фінляндії медіація є обов'язковою у випадках домашнього насильства. Згідно з даними Фінського інституту здоров'я та добробуту (THL) у 2021 році було розглянуто 9 780 запитів на медіацію, що включали 12 660 кримінальних та цивільних справ. З цих справ 51,4 % становили насильницькі злочини, зокрема 2 476 випадків домашнього насильства. Процес медіації був розпочатий у 55 % кримінальних справ, з яких 69 % завершилися досягненням угоди. Вартість медіації однієї справи становила в середньому 498 євро, при цьому послуга була безкоштовною для учасників [172, с. 62].

Застосування інститутів відновного примирення, інших інститутів відновного правосуддя є виправданим не лише до ухвалення вироку суду, а й після його ухвалення. Заходи відновного правосуддя, зокрема відновного

примирення, традиційно застосовуються до ухвалення вироку як альтернатива тюремному ув'язненню, хоча деякі країни почали вивчати його застосування в установах відбування покарання. Наприклад, такими країнами є Норвегія, Франція.

Система кримінального правосуддя Норвегії, зокрема її тюремна система, часто називається глобальною моделлю відновного правосуддя у великих масштабах. Акцент робиться на реабілітації правопорушників та підготовці до життя без злочинності. Наприклад, в'язниця Халден Фенгсел спроектована таким чином, щоб максимально нагадувати життя на волі, з роботою для в'язнів та спільнотою, з якою вони повинні взаємодіяти просоціальним чином, проходити навчання, зобов'язуватися працювати тощо, щоб не втрачати просоціальної поведінки під час перебування у в'язниці. Мета полягає в тому, щоб підготувати в'язнів до реінтеграції в суспільство. Країна має один з найнижчих показників рецидивізму у світі (Pratt, 2008) [173].

Згідно зі статтею 10¹ Кримінального процесуального кодексу Французької Республіки у всіх кримінальних процесах і всіх етапах розгляду, включаючи виконання вироку, потерпілому і винному, за умови визнання фактів, може бути запропонований захід відновного правосуддя. Відновне правосуддя визначається як будь-який захід, що дозволяє як потерпілому, так і винному брати активну участь у вирішенні труднощів, що виникли в результаті злочину, і, зокрема, у відшкодуванні будь-якої шкоди, заподіяної його скоєнням. Цей захід може бути реалізований тільки після того, як потерпілий і винний отримають повну інформацію про нього та дадуть явну згоду на участь. Захід відновного правосуддя здійснюється незалежною третьою стороною, яка пройшла спеціальну підготовку, під наглядом судової влади або, на запит останньої, тюремної адміністрації. Він є конфіденційним, якщо інше не погоджено сторонами, за винятком випадків, коли першочерговий інтерес, пов'язаний із необхідністю запобігання чи переслідуванню злочинів, виправдовує розкриття інформації про реалізацію заходу прокурору [174].

Як убачається із викладеної вище норми, закон не містить жодних гарантій для винного щодо урахування результатів здійснення відновних заходів. Якщо у Німеччині відновне примирення прагне виправити порушника та, як наслідок, обійтися без ізоляції його від суспільства шляхом закриття справи чи пом'якшення вироку, то у Франції відновне правосуддя позиціонується як автономний процес, який може не мати жодного впливу на вирок або термін строкового покарання. Тобто, правопорушник, погоджуючись на проходження відновного примирення або іншого відновного заходу, не може мати прихованого мотиву уникнути пропорційного покарання за вчинене ним суспільно небезпечне діяння, оскільки система орієнтована на максимальне відновлення попереднього життя жертви та не гарантує винному пільг. При цьому у центрі відновного правосуддя Франції перебуває жертва, а не порушник, якого за допомогою відновних процесів суспільство намагається повернути до добropорядного укладу проживання в суспільстві.

У Франції передбачені зустрічі ув'язнених/засуджених з потерпілими. Більше того, відновні зустрічі можуть проходити між групою (непряма медіація) ув'язнених/засуджених та групою потерпілих переважно у форматі чотири на чотири, що не пов'язані спільною справою (є особливим відновним заходом) [175]. Вказані відновні заходи забезпечуються Французьким інститутом відновного правосуддя (IFJR), а власне методологія IFJR стала основою для сценарію стрічки Ж. Еррі «Je verrai toujours vos visages» [176], що свідчить про актуальність та практичність проблематики.

Слід розрізняти відновне правосуддя, яке є новою парадигмою Франції з 2014 року, та медіацію, яка застосовується ще з 1993 року для швидкого вирішення кримінального провадження. Її призначає прокурор як альтернативу суду для злочинів невеликої тяжкості. У свою чергу відновне правосуддя застосовується до будь-яких злочинів, навіть таких тяжких як вбивства та зґвалтування. Відновне примирення завжди є в основі медіації та може бути ядром заходів відновного примирення.

Отже, процедура проведення медіації у кримінально-правових конфліктах в країнах Західної Європи проводиться за участі професійного медіатора, який є відокремленим від системи кримінального правосуддя. Вказана обставина надає змогу реалізувати основоположні принципи медіації, а відтак і розраховувати на позитивний для суспільства ефект. При цьому, хоча рішення (медіаційні угоди), прийняті за результатами медіації, не мають обов'язкового характеру для суду, суди орієнтовані на сприяння відновному правосуддю, якщо цим не порушуються вимоги закону та суспільні інтереси. Слід визнати, що подібна система почала впроваджуватися і в Україні у рамках пілотного проєкту, про який ішлося вище, хоча питання якісної підготовки професійних посередників (медіаторів) є актуальним.

До прикладу, у Франції система навчання медіаторів у кримінальних справах є децентралізованою та залежить від того, про який саме тип процедури йдеться: про класичну «кримінальну медіацію» (*médiation pénale*), що є альтернативою суду чи про новітнє «відновне правосуддя» (*justice restaurative*, що може застосовуватися навіть для тяжких злочинів).

Найавторитетнішим підходом до підготовки фахівців у сфері відновного правосуддя у Франції вважається здобуття знань в IFJR (*Institut Français pour la Justice Restaurative*) [177], ENAP (*École Nationale d'Administration Pénitentiaire*) [178], які є спеціалізованими інститутами для відновного правосуддя. Підготовка професійних посередників для класичної кримінальної медіації здебільшого проходить у професійних федераціях (*Citoyens et Justice* («Громадяни та Правосуддя») [179], *France Victimes* (Федерація асоціацій допомоги жертвам), що можуть готувати практиків для роботи з прокуратурою або ж проводити тренінги, фокусуючись на психології жертви та безпеці процесу примирення. Саме підготовка фахівців – професійних медіаторів для класичної кримінальної медіації є актуальною для України, адже першими кроками, на нашу думку, повинне бути поширення професійного посередництва з урегулювання індивідуальних кримінально-правових конфліктів.

Також у Франції важливе місце відіграє університетська підготовка: Université Lumière Lyon 2 пропонує спеціалізовані курси з медіації, UCLy (Католицький університет Ліона) має програму «Certificat Universitaire Médiation restaurative», а Université de Pau et des Pays de l'Adour відомий своїм сильним кримінологічним напрямом.

Якщо мова йде про посаду Délégué du Procureur (особа, яка часто проводить медіацію замість прокурора), то їх навчання координується через ENM (École Nationale de la Magistrature) – Національну школу магістратури [180]. Це короткострокові курси для вже призначених осіб (часто колишніх правоохоронців чи юристів на пенсії).

Підготовка медіаторів для урегулювання кримінально-правових конфліктів у Німеччині суттєво відрізняється від французької моделі. Німецька модель робить ставку на міждисциплінарність, що означає, що медіатором у кримінальних справах зазвичай стає не юрист, а соціальний педагог або соціальний працівник, який отримав додаткову спеціалізовану кваліфікацію.

Методологічною основою підготовки фахівців є сертифікаційна програма «Медіація у кримінальних справах», розроблена Федеральним бюро посередництва та примирення (Servicebüro für Täter-Opfer-Ausgleich). Навчальний курс базується на стандартах, узгоджених з Міністерством юстиції, і передбачає поглиблене вивчення відновних практик, психології жертви та специфіки кримінального процесу [181].

Крім того, практична підготовка здійснюється на базі провідних центрів відновного правосуддя, таких як інститут Waage Hannover. Особливістю їхньої моделі є поєднання теоретичного навчання з обов'язковим стажуванням у реальних кримінальних справах під супервізією досвідчених медіаторів [182].

Зазначимо, що з 2012 року в Німеччині діє Mediationsgesetz (Закон про медіацію), який встановлює загальні рамки для професії «Сертифікований медіатор». Хоча для кримінальних справ вимоги є специфічнішими, цей закон є базою. На рівні закону встановлений обов'язок підвищення кваліфікації

медіатора та змісту підготовки медіатора до професійної діяльності із визначенням конкретних складових підготовки: від знань про основи медіації до практичних ситуативних задач [183].

Отже, на відміну від України, де медіатором часто намагаються стати юристи, при цьому поєднуючи роботу медіатора з роботою юристом (адвокатом), про що свідчать дані веб-порталу Mediation Help [184], німецька модель підготовки робить акцент на соціально-педагогічній компетентності. Юридична освіта в Німеччині вважається недостатньою для проведення медіації у кримінально-правових конфліктах без додаткової психологічної підготовки, оскільки фокус процедури є зміщеним з юридичного вирішення справи на роботу з емоціями та конфліктом.

На наше переконання, такий німецький підхід до визначення вимог до особи медіатора є виправданим та може бути запозичений до національного законодавства, адже медіатор не стільки повинен орієнтуватися у нормах чинного законодавства, скільки володіти знаннями з психології, конфліктології, адже у процесі примирення виникає потреба застосовувати методи примирення за допомогою сильних емоцій, що, як ми вже знаємо з попередніх розділів цієї роботи, є ядром виправлення порушника та зцілення потерпілого.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дисертаційного дослідження встановлено, що медіація у кримінальному провадженні (відновне примирення учасників кримінально-правового конфлікту) є одним із базових інститутів відновного правосуддя, який має самостійну правову природу та не зводиться до допоміжної процедури в межах класичної каральної моделі кримінального судочинства. Медіація у кримінальному провадженні не є тотожною відновному правосуддю загалом, однак виступає його ключовим процедурним механізмом, через який реалізуються відновні цінності, зокрема відповідальність правопорушника,

діалог між сторонами, загладжувannya заподіяної шкоди та відновлення порушених соціальних зв'язків.

Крім того, правова природа медіації у кримінальному провадженні має відновний, а не каральний характер і полягає у зміні традиційної парадигми реагування на кримінально-правовий конфлікт. На відміну від репресивної моделі, зорієнтованої переважно на призначення покарання від імені держави, медіація у кримінальному провадженні спрямована на активну участь потерпілого і правопорушника у вирішенні конфлікту, усвідомлення наслідків вчиненого правопорушення та досягнення справедливого й прийняттого для сторін результату. Легітимність медіації у кримінальному провадженні ґрунтується передусім на добровільності участі сторін, справедливості процедури та усвідомленому прийнятті досягнутих домовленостей.

Визначальне значення для розкриття сутності медіації у кримінальному провадженні має система її принципів. Поряд із принципами добровільності, конфіденційності, рівності сторін і нейтральності медіатора, закріпленими в національному законодавстві, важливу роль відіграють принципи, сформовані в міжнародних стандартах і правовій доктрині, зокрема принципи активної участі сторін, недопущення домінування, загладжувannya шкоди, процесуальної справедливості, професійної компетентності та незалежності медіатора, а також орієнтації на одужання потерпілої особи і реінтеграцію правопорушника. Зазначені принципи мають прикладний характер і є результатом узагальнення багаторічної міжнародної практики застосування відновних процедур у кримінальному судочинстві.

Встановлено, що медіація у кримінальному провадженні не може розглядатися виключно як інструмент захисту інтересів потерпілого або як спосіб пом'якшення кримінально-правових наслідків для правопорушника. Її зміст полягає у досягненні балансу між інтересами потерпілої особи, правопорушника та суспільства загалом, що відповідає концепції процесуальної справедливості та положенням терапевтичної юриспруденції. Доведено, що саме

такий баланс забезпечує підвищення рівня довіри до процедури, прийняття її результатів сторонами та потенційне зменшення конфліктності й рецидивної злочинності.

За результатами аналізу практичних аспектів медіації у кримінальному провадженні встановлено, що її застосування в Україні має фрагментарний і обмежений характер та зосереджується переважно на справах щодо неповнолітніх правопорушників. Виявлено, що основними перешкодами розвитку медіації у кримінальному провадженні є відсутність комплексного нормативного регулювання, недостатня інституційна підтримка, обмежений рівень професійної підготовки медіаторів, а також помилкове ототожнення медіації із соціальною послугою медіації. Обґрунтовано, що механічне перенесення стандартів соціальної послуги у сферу кримінального судочинства не враховує специфіки кримінально-правового конфлікту та не забезпечує належного рівня захисту прав його учасників.

На підставі викладеного у третьому розділі дисертаційного дослідження обґрунтовано можна виснувати, що ефективність медіації у кримінальному провадженні безпосередньо залежить від професійної компетентності, незалежності та неупередженості медіатора, який повинен володіти не лише правовими знаннями, а й психологічними та комунікативними навичками. Таким чином, медіація у кримінальному провадженні постає як складний міждисциплінарний інститут відновного правосуддя, подальший розвиток якого в Україні потребує переходу від фрагментарних практик до формування цілісної національної моделі, інтегрованої у кримінальне судочинство.

Також наголошується, що міжнародний досвід проведення відновного примирення між правопорушником та потерпілим характеризується високим рівнем інституційної сформованості, чітким нормативним регулюванням і домінуванням ціннісного підходу до врегулювання кримінально-правового конфлікту. У державах Західної Європи медіація у кримінально-правових спорах розглядається не як альтернатива кримінальному судочинству, а як інтегрований

елемент кримінального процесу, спрямований на врегулювання саме кримінально-правового конфлікту, а не юридичної кваліфікації правопорушення.

З'ясовано, що визначальною особливістю міжнародних моделей є активна роль прокуратури та суду в ініціюванні процедур відновного примирення, а також чітке розмежування функцій кримінального переслідування і медіації. Професійна підготовка медіаторів у кримінальних справах за кордоном має спеціалізований характер і поєднує правову, психологічну та конфліктологічну складові, що забезпечує безпеку процедури та дотримання прав її учасників.

Отже, міжнародний досвід підтверджує ефективність медіації у кримінально-правових спорах у досягненні довгострокових відновних цілей, зокрема ресоціалізації правопорушника, зниження рівня рецидивної злочинності та відновлення довіри потерпілих до правосуддя. Імплементация позитивних міжнародних практик в Україні можлива лише за умови створення цілісної нормативної моделі медіації у кримінальному провадженні.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дисертаційного дослідження здійснено теоретичне узагальнення та вирішення наукової задачі, що полягає у визначенні правової природи, кримінально-правового значення та процесуальних особливостей інституту примирення в кримінальному праві України. У результаті проведеного дисертаційного дослідження можемо зробити такі основні висновки.

1. Обґрунтовано авторську концепцію, згідно з якою право на примирення у сучасній архітектурі прав людини слід розглядати не як факультативну процесуальну пільгу чи інструмент процесуальної економії, а як фундаментальне особисте право учасників кримінально-правового конфлікту. Це право базується на принципах людської гідності, автономії волі та свободи самовизначення, що впливають безпосередньо з конституційних засад та міжнародних стандартів правосуддя. Доведено, що право на примирення має складну двосторонню природу: воно є невід'ємним як для потерпілого (як засіб суб'єктивного відновлення порушених прав та отримання сатисфакції), так і для правопорушника (як шлях до активного каяття, прийняття відповідальності та соціальної реінтеграції). Встановлено, що держава має відмовитися від ролі монопольного арбітра у вирішенні кримінально-правових конфліктів на користь ролі гаранта безпеки та справедливості, забезпечуючи сторонам простір для самостійного врегулювання наслідків конфлікту.

2. Виявлено та проаналізовано глибокий нормативний дуалізм між нормами КК України та КПК України, який створює суттєві перешкоди для практичної реалізації інституту примирення. З'ясовано, що існуюча неузгодженість між матеріально-правовими підставами звільнення від кримінальної відповідальності (стаття 46 КК України) та процедурним порядком укладення й затвердження угод про примирення (стаття 469 КПК України) призводить до правової невизначеності та суперечливої судової практики.

Доведено необхідність системної уніфікації законодавства на засадах відновної парадигми, де процесуальна форма угоди має виступати логічним продовженням матеріального права сторін на порозуміння. Це вимагає розробки чітких критеріїв добровільності та усвідомленості примирення, які б унеможливлювали тиск на сторони та гарантували легітимність судового рішення, прийнятого на основі консенсусу.

3. Аргументовано необхідність радикального перегляду існуючих обмежень права на примирення, які на сучасному етапі мають надмірно формальний характер і не враховують інтереси потерпілих. Встановлено, що абсолютні заборони на примирення у певних видах правопорушень та щодо окремих суб'єктів часто є контрпродуктивними, оскільки вони нівелюють можливість реального відшкодування збитків та не сприяють виправленню винної особи. На основі аналізу положень проєкту нового КК України запропоновано впровадження гнучкого, диференційованого підходу. Згідно з цим підходом можливість примирення має залежати не лише від формальної кваліфікації злочину, а й від характеру заподіяної шкоди, особи правопорушника та реальної можливості відновлення правопорядку через некаральні заходи, що дозволить забезпечити баланс між приватним інтересом сторін та публічним інтересом держави.

4. Розкрито багатоаспектне кримінально-правове та кримінальне процесуальне значення примирення як стратегічного інструменту зниження рівня рецидивної злочинності через запуск механізмів «реінтеграційного сорому». Доведено, що традиційне покарання, орієнтоване на ізоляцію, часто призводить до стигматизації та подальшої криміналізації особи, тоді як відновний діалог спонукає правопорушника до глибокої інтроспекції та усвідомлення болю, заподіяного жертві. Для потерпілого інститут примирення виступає ключовим фактором девіктимізації, дозволяючи йому подолати роль «пасивного об'єкта» та стати активним учасником процесу встановлення справедливості. Це сприяє психологічному зціленню, нівелює прагнення до

помсти та суттєво знижує ризик розвитку довготривалих травматичних розладів, що в глобальному масштабі зміцнює соціальну стабільність та довіру до правової системи.

5. Здійснено диференційоване дослідження специфіки примирення за окремими категоріями кримінальних правопорушень, зокрема проти власності, громадського порядку та безпеки руху. Встановлено, що у справах, де шкода має чітко виражений майновий або емоційний характер, відновний підхід демонструє значно вищу ефективність порівняно з каральним судочинством. Обґрунтовано, що розширення сфери застосування примирення у цих провадженнях дозволяє забезпечити швидку та повну компенсацію збитків потерпілим, водночас розвантажуючи органи досудового розслідування та суди від розгляду справ, які можуть бути вирішені через медіацію у кримінальному провадженні. Доведено, що пріоритетом державної політики у таких справах має бути не формальна кара, а досягнення реального соціального миру через задоволення легітимних інтересів сторін конфлікту.

6. У контексті розвитку юстиції, дружньої до дитини, обґрунтовано концептуальне положення про те, що відновне примирення є безальтернативним інструментом реагування на делінквентну поведінку неповнолітніх. З'ясовано, що каральна модель щодо дітей не лише не забезпечує їх виправлення, а й руйнує їхні соціальні зв'язки, тоді як програми відновлення дозволяють підлітку прийняти відповідальність у формі, що сприяє його розвитку та ресоціалізації. Доведено необхідність законодавчої імплантації обов'язкової пропозиції відновних процедур на ранніх етапах провадження за участю дітей. Запропоновано інтеграцію медіаційних практик у діяльність спеціалізованих центрів за моделлю «Барнахус», що дозволить поєднати юридичну процедуру з фаховим педагогічним та психологічним супроводом, мінімізуючи стрес для дитини та максимізуючи виховний ефект.

7. Визначено та теоретично обґрунтовано автономну правову природу медіації у кримінальному провадженні (відновного примирення) як

центрального елемента відновного правосуддя. Встановлено, що медіація у кримінальному провадженні є конфіденційним та добровільним процесом, легітимність якого ґрунтується на специфічних принципах: нейтральності посередника, рівності учасників та самовизначення сторін. Доведено, що на відміну від суду медіація у кримінальному провадженні спрямована не на пошук юридичної істини, а на трансформацію міжособистісного конфлікту та досягнення взаємоприйнятного результату. Обґрунтовано доцільність застосування медіації у кримінальному провадженні навіть у випадках тяжких злочинів, де вона може виступати як самостійний засіб морального відновлення жертви, незалежно від формальних кримінально-правових наслідків для винного, що підкреслює її високий гуманістичний потенціал.

8. Аналіз практичного досвіду реалізації медіації в Україні дозволив виявити критичні прогалини у вітчизняній моделі відновного правосуддя, зокрема відсутність цілісної системи підготовки фахівців та механізмів фінансової підтримки відновних програм. З'ясовано, що фрагментарність правового регулювання та низька обізнаність правоохоронців про переваги медіації стримують розвиток інституту. Доведено необхідність розробки національних стандартів якості медіаційних послуг, запровадження спеціалізованих безпекових протоколів для учасників та створення розгалуженої мережі центрів відновного правосуддя. Обґрунтовано, що лише професійна підготовка медіаторів, яка включає глибокі знання з конфліктології, психології та права, дозволить медіації у кримінальному провадженні стати реальним, а не декларативним інструментом вирішення кримінально-правових конфліктів.

9. На основі системного порівняльно-правового аналізу досвіду Німеччини, Франції, Нової Зеландії й інших країн визначено стратегічні вектори модернізації українського законодавства. Найбільш перспективним визнано досвід Німеччини щодо інтеграції соціально-педагогічного підходу в медіацію, французьку модель застосування відновних практик на стадії відбування покарання (навіть у справах про вбивства) та новозеландську практику сімейних

групових конференцій. Доведено, що адаптація цих моделей до українських реалій вимагає розширення часових та предметних меж примирення, залучення територіальних громад до процесу реабілітації правопорушників та визнання медіаційної угоди вагомою підставою для пом'якшення або скасування кримінального покарання. Встановлено, що перехід до такої моделі забезпечить трансформацію України в державу з високим рівнем правової культури та соціальної безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Орловська Н. А. Примирення з потерпілим: актуальні питання у світлі проєкту КК України. Новітні кримінально-правові дослідження 2021: Альманах наукових праць / за ред. проф. Є.Л. Стрельцова, проф. О.В. Козаченка, PhD О.М. Мусиченко. Миколаїв : МІП НУ ОЮА, 2021. – 262 с. URL: <https://surli.cc/cmnief> (дата звернення 20.02.2025).
3. Сіроткіна М.В. Юридична природа права на компроміс та його вплив на кримінально-процесуальну форму. Вісник кримінального судочинства, № 1-2/2021. URL: <https://surl.lu/wlepjn> (дата звернення 20.05.2024).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон, Кодекс від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9 – 10, № 11 – 12 , № 13. – Ст. 88.
5. Рекомендація № R (99) 19 Комітету міністрів Ради Європи про посередництво у кримінальних справах від 15 вересня 1999 р. URL: <https://surl.lu/xxswug> (дата звернення 20.02.2025).
6. Лемеха Р. І., Коверко Ю. А., Брездень В. І. Принципи інституту медіації в кримінальному процесі України. Часопис Київського університету інтелектуальної власності та права, Вип. 4, 2023. URL: <https://surl.li/jvcbyr> (дата звернення 19.02.2025).
7. Черновський О. К., Федіна А. В. Психологічні особливості укладення угод про примирення між потерпілим та підозрюваним, обвинуваченим // Європейські перспективи. 2014. № 1.
8. Глоба О.І. Проблеми розвитку відновного правосуддя в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О.І. Глоба. Київ, 2020. 20 с. Режим доступу: <https://surl.li/fonclld> (дата звернення 20.02.2025).

9. Доповідь про правовладдя, ухвалена Венеційською Комісією на її 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25-26 березня 2011 р.). URL: <http://surl.li/jgypna> (дата звернення 31.10.2024).
10. Restorative Justice APPG Inquiry into Restorative Practices in 2021/2022. Report on the Inquiry into Restorative Practices in 2021/2022 URL: <https://surl.li/ywunkj> (дата звернення 28.03.2023).
11. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16 січня 2019 р., справа № 439/397/17, провадження № 13-66кц18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600> (дата звернення 01.11.2024).
12. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24 квітня 2024 р., справа № 304/1035/20, провадження № 13-58кц23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119045334> (дата звернення 07.11.2024).
13. Єдиний державний реєстру судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 05.07.2024).
14. Кримінальний кодекс України: Закон, Кодекс від 05.04.2001 № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. - № 25, ст. 131.
15. Пояснювальна записка до проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за окремі правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху № 2695 від 28.12.2019. URL: <http://surl.li/crjyve> (дата звернення 05.05.2024).
16. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22.11.2022, справа № 672/1317/20, провадження № 51-4569 км 21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107533638> (дата звернення 08.05.2024).
17. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23.12.2005, № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності». URL: <https://surl.li/baqbmy> (дата звернення 11.05.2024).
18. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 16.01.2019, справа № 439/397/17, провадження № 13-66кц18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79298600> (дата звернення 08.05.2024).

19. Загиней З.А. Потерпілий за статтею 46 Кримінального кодексу України: окремі проблеми тлумачення. Правова держава. 2019. Вип. 30. С. 343–352. URL: <http://surl.li/xzgxyr> (дата звернення 28.04.2024).
20. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 15.02.2021, справа № 395/773/18, провадження № 51-1829км20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95139607> (дата звернення 11.05.2024).
21. Сіроткіна М.В. Ініціювання укладення угоди про примирення в кримінальному провадженні. Підприємництво, господарство і право, 8/2020. URL: <https://surl.lu/oqsgdz> (дата звернення 18.02.2025).
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон від 23.05.2013 № 314-VII // Відомості Верховної Ради України. 2014 р., № 12, стор. 772, стаття 183.
23. План дій з лібералізації візового режиму. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. Схвалено на саміті Україна - Європейський Союз (22 листопада 2010 р., м. Брюссель, Королівство Бельгія). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001#n2 (дата звернення 15.02.2025).
24. Пояснювальна записка до проєкту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб № 2990 від 14.05.2013. URL: surl.li/nhgnxt (дата звернення 16.02.2025).
25. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173), дата підписання: 27.01.1999 // Відомості Верховної Ради України. 2010 р., № 15, / № 44, 2006, ст. 2939 /, стор. 43, стаття 717, код акта 49562/2010.
26. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму, дата підписання: 16.05.2005 // Офіційний вісник України. 2007 р., № 65, стор. 124, стаття 2536, код акта 40855/2007.
27. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму. URL: <https://surli.cc/byrrdy> (дата звернення 18.02.2025).

28. Нестор Н.В. Проблемні питання тлумачення категорії «інтереси суспільства» під час судового провадження на підставі угоди про примирення. Право і суспільство, № 3 / 2017. URL: <https://surli.cc/unaujg> (дата звернення 16.02.2025).
29. Навроцька В.В., Рибалко В.О. Проблеми, що виникають на практиці укладення угод у кримінальному судочинстві // Митна справа. 2015. № 3(99), ч. 2.
30. Холодило П.В. Угода про визнання винуватості. Поняття, зміст та особливості укладення. Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія», випуск № 2/2016. URL: <https://surl.lt/ftoful> (дата звернення 20.02.2025).
31. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 17.02.2022, справа № 127/8962/20, провадження № 51-4648км21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103525237> (дата звернення 24.02.2025).
32. Ухвала Васильківського міськрайонного суду Київської області від 21.06.2023, справа № 362/5159/20, провадження № 1-кп/362/181/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111806291> (дата звернення 24.02.2025).
33. Ухвала Хустського районного суду Закарпатської області від 16.02.2023, справа № 309/71/23, провадження № 1-кп/309/15/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109037213>.
34. Євдокімова О.В. Щодо перспективних напрямів упровадження відновного правосуддя у кримінальне законодавство України. Юридичний вісник, 2021/5. URL: <https://surl.lu/gpgnqw> (дата звернення 25.05.2024).
35. Про медіацію: Закон від 16.11.2021 № 1875-IX // Відомості Верховної Ради України. 2022. - № 7, ст. 2, стаття 51.
36. Фоміна Т.Г. Медіація у кримінальному провадженні: новели законодавства та перспективи його вдосконалення. ISSN 1727-1584 (Print), ISSN 2617-2933 (Online). Право і безпека. 2022. № 1 (84). С. 104-114. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.1.11> (дата звернення 21.04.2024).
37. Суліцький В.В. Вплив позбавлення волі на формування соціально-педагогічних та психологічних характеристик у жінок, які відбувають покарання. ISBN 978-1-68564-505-2 // Modern trends of scientific development //

International scientific and practical conference. С. 348-353. URL: <http://surl.li/ehbzln> (дата звернення 15.04.2024).

38. Mark S. Umbreit, William Bradshaw, Robert B. Coates. Victims of Severe Violence Meet the Offender: Restorative Justice Through Dialogue. <https://doi.org/10.1177/026975809900600405> (дата звернення 10.03.2024).

39. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності: монограф. / Ю. В. Баулін. К. : Атіка, 2004. С. 296.

40. Романадзе Л.Д. Становлення інституту примирення на території сучасної України у дорадянський період. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 2 (27) том 2, 2019. с. 3-8. URL: <https://surl.li/ttwbgw> (дата звернення 15.05.2025).

41. William R. Wood, Masahiro Suzuki, Hennessey Hayes. Restorative Justice in Youth and Adult Criminal Justice. URL: <https://surl.li/udyeaw> (дата звернення 19.05.2025).

42. Нестор Н.В. Кримінальне провадження на підставі угоди про примирення: правова регламентація та практика застосування. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика застосування, колективна монографія. Одеса 2018. URL: <https://surl.li/xhtdjx> (дата звернення 05.05.2025).

43. Соловійова О.Є. Реформування та вдосконалення інституту примирення у кримінальному процесі України. Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ, номер 22, 2003. URL: <https://surl.li/njkvqa> (06.05.2025).

44. Текст проєкту нового Кримінального кодексу України. URL: <https://surli.cc/qyvdvo> (дата звернення 05.11.2024).

45. Землянська В.В. Пропозиції щодо закріплення процедури примирення між потерпілим та обвинуваченим у проєкті Кримінально-процесуального кодексу України. URL: <https://surl.li/ffxuvn> (дата звернення 22.05.2025).

46. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності. Постанова Пленуму, 23 грудня 2005 р., № 12. URL: <https://surl.lu/hjfcfq> (дата звернення 01.05.2025).

47. Дудоров О., Письменський Є. Звільнення від кримінальної відповідальності і звільнення від покарання та його відбування: порівняльно-правова характеристика. Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 3. С. 46-52. URL: <https://surl.lu/kIndmm> (дата звернення 10.05.2025).
48. Restorative Opportunities Program (victim-offender mediation) // Government of Canada. URL: <https://surl.li/uyhufs> (дата звернення 22.05.2025).
49. French Code of Criminal Procedure. (2023, November 8). French Business Law. ULF: <https://surl.li/nyufyg> (дата звернення 30.05.2025).
50. Herman J. L. Trauma and Recovery: The Aftermath of Violence - from Domestic Abuse to Political Terror [Електронний ресурс]. – New York: Basic Books, 1992. 276 с. URL: <https://surl.lu/exqsfa> (дата звернення 23.05.2025).
51. Основні принципи застосування програм відновного правосуддя в кримінальних справах, прийняті Економічною і Соціальною радою ООН 24 липня 2002 р. на 37-му пленарному засіданні. URL: <https://surl.lu/lgrtrs> (дата звернення 16.05.2025).
52. Стан здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та адміністрування правопорушень : аналітичний звіт / Верховний Суд України. Київ, 2024. – 100 с. URL: <https://surl.li/vbfbzz> (дата звернення 25.05.2025).
53. Pointer, L. Cases That Should Not Be Referred to Restorative Justice / Lindsey Pointer, PhD [Електронний ресурс]. – URL: <https://surl.li/wswirb> (дата звернення 07.07.2025).
54. Silke A. Cheshire-Cat Logic: The recurring theme of terrorist abnormality in psychological research [Електронний ресурс] // Psychology, Crime & Law. – 1998. – Vol. 4, No. 1. – 24 с. URL: <https://surl.lu/kuvjff> (дата звернення 11.07.2025).
55. Laughland O. Faced with a violent killing, a family chooses forgiveness over prison [Електронний ресурс] // The Guardian. 26.06.2023. URL: <https://surl.lu/gfdxrm> (дата звернення: 11.07.2025).
56. Ribeiro C. Crime without punishment: can a different kind of justice offer something more to sexual assault survivors? [Електронний ресурс] // The Guardian Australia. – 07.02.2025. URL: <https://surli.cc/hmbhlh> (дата звернення: 11.07.2025).

57. Larsen J. J. Restorative justice in the Australian criminal justice system [Електронний ресурс] / Jacqueline Joudo Larsen. Canberra : Australian Institute of Criminology, 2014. 42 с. (Research and Public Policy Series; No. 127). URL: <https://surl.lu/wakxui> (дата звернення: 11.07.2025)
58. Козаченко В.В. Передзлочинна поведінка як об'єкт кримінологічного аналізу // Креативний простір . 2025. № 27. URL: <https://surl.li/jjabyr> (дата звернення: 11.07.2025).
59. Корабель М.Г. Інститут звільнення від кримінальної відповідальності. Правонаступництво Кримінального кодексу України [Електронний ресурс] / М. Г. Корабель— 2024. В кн.: Актуальні проблеми приватного та публічного права : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 95-річчю від дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О. І. / за наук. ред. А. Енглер-Якуб'як, О. Коваленко, П. Якуб'як. Харків : Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2024. URL: <https://surl.lu/ysqncl> (дата звернення: 11.07.2025).
60. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 13.11.2023, справа № 161/17963/21, провадження № 51-3873км23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115061729> (дата звернення 01.07.2025).
61. Чайковський М., Потапчук Є., Петrenchенко С. Психодіагностика та психокорекція посттравматичного стресового розладу : навчально-методичний посібник / за ред. М. Чайковського. Київ : Університет «Україна», 2025. 220 с.
62. Mucci N., Giorgi G., Fiz Perez J., Iavicoli I., Arcangeli G. Predictors of trauma in bank employee robbery victims [Електронний ресурс] // Neuropsychiatr Dis Treat. 2015. Vol. 11. DOI: 10.2147/NDT.S88836. URL: <https://surli.cc/ojntkq> (дата звернення: 11.07.2025).
63. Rossner M. Restorative justice and victims of crime: directions and developments [Електронний ресурс] // In: Walklate S. (ред.) Handbook of Victims and

Victimology. Abingdon : Routledge, 2017. URL: <https://surl.lt/awcxbk> (дата звернення: 11.07.2025).

64. Lloyd A., Borrill J. Examining the effectiveness of restorative justice in reducing victims' post-traumatic stress [Електронний ресурс] // Psychological Injury and Law. 2020. Vol. 13. DOI: 10.1007/s12207-019-09363-9. URL: <https://surl.li/fptwhf> (дата звернення: 11.07.2025).

65. Toward Transformative Justice: A Liberatory Approach to Child Sexual Abuse and Other Forms of Intimate and Community Violence [Електронний ресурс] / generationFIVE. 2007. URL: <https://surl.li/ijgicp> (дата звернення: 11.07.2025).

66. Matthews L.T., Marwit S.J. I'm Still Left Here With the Pain: Exploring the Health Consequences of Homicide Survivors // Journal of Interpersonal Violence. 2004. Vol. 19, No. 11. DOI: 10.1177/1088767914537494. URL: <https://surl.li/wfeukk> (дата звернення 11.07.2025).

67. Reed M.D., Caraballo K. Voice of the Victims: Accounts of Secondary Victimization With the Court System Among Homicide Co-victims // Journal of Interpersonal Violence. 2022. Vol. 37, Nos. 13–14. P. NP10832–NP10861. DOI: 10.1177/0886260521989732. URL: <https://surl.li/ksqwah> (дата звернення: 11.07.2025).

68. Walters M.A. Using Restorative Justice for Homicide? [Електронний ресурс] / M.A. Walters. 2015. URL: <https://surl.li/bsepvd> (дата звернення: 11.07.2025).

69. Marotta M.E. Reintegrative Shaming: The Essence of Restorative Justice? [Електронний ресурс] / M.E. Marotta. Eastern Michigan University, 2009. 49 с. URL: <https://surl.li/txbsly> (дата звернення: 15.07.2025).

70. Leach C.W. Understanding Shame and Guilt [Електронний ресурс] / C.W. Leach. 2017. URL: <https://surl.lu/skrthh> (дата звернення: 11.07.2025).

71. Gade C.B.N. “Restorative Justice”: History of the Term’s International and Danish Use [Електронний ресурс] / C.B.N. Gade. 2018. URL: <https://surl.lu/wzvfio> (дата звернення: 11.07.2025).

72. Umbreit M.S., Coates R.B., Vos B. The Impact of Restorative Justice Conferencing: A Review of 63 Empirical Studies in 5 Countries [Електронний

ресурс] / M.S. Umbreit, R.B. Coates, B. Vos. 2002. URL: <https://surli.li/mdzbcx> (дата звернення: 11.07.2025).

73. Хмелевська Н.В. Діалектика розвитку відновного правосуддя // Вісник кримінального судочинства, ISSN 2413-5372, 3-4/2021. URL: <https://surli.cc/dcmeug> (дата звернення: 11.07.2025).

74. Uddin F.C., Sulistyawati S., Pakpahan K., Sitompul R. Stigma of Former Drug Offenders: Islamic and Restorative Justice Perspectives in the Contemporary Era [Електронний ресурс] // MILRev: Metro Islamic Law Review. 2025. Vol. 4, No. 1.

75. Kin punishment [Електронний ресурс]. URL: <https://surli.cc/hxsrgk> (дата звернення: 11.07.2025).

76. Tewksbury R., Levenson J. Stress Experiences of Family Members of Registered Sex Offenders [Електронний ресурс] / R. Tewksbury, J. Levenson. 2009. URL: <https://surli.li/guszlv> (дата звернення: 11.07.2025).

77. Кримінологія (Загальна частина): навч. посіб. / [І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. Наук, проф. Ю. В. Орлова. – Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 616 с.

78. Bandura A. Moral disengagement in the perpetration of inhumanities [Електронний ресурс] // Personality and Social Psychology Review. – 1999. – Vol. 3, No. 3. P. 193–209. DOI: 10.1207/s15327957pspr0303_3. URL: <https://surli.li/lxdqqg> (дата звернення: 07.08.2025).

79. Pidd, H. I don't blame her: meeting of Esther Ghey and Emma Sutton shows power of restorative justice // The Guardian. 16.03.2024. URL: <https://surli.lu/lbisua> (дата звернення: 07.08.2025).

80. Umbreit, M. S. (1998). Restorative justice through victim-offender mediation: A multi-site assessment. Western Criminology Review, 1(1). URL: <https://surli.cc/ozosab> (дата звернення: 07.08.2025).

81. European Forum for Restorative Justice. More to offer where the most serious harm has occurred. URL: <https://surli.li/onxouv> (дата звернення: 07.08.2025).

82. Sherman, L., Strang, H. Restorative justice: the evidence. London: The Smith Institute, 2007. 96 с. URL: <https://surl.lt/qbyshn> (дата звернення: 07.08.2025).
83. Борисов В.І. Потерпілий від злочину за кримінальним та кримінальним процесуальним правом: співвідношення понять // Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення. – 2019. 23-25 с. URL: <https://surl.li/gnukia> (дата звернення 15.03.2023).
84. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: монографія. Х.: Право, 2006. 208 с.
85. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24 січня 2023 р., справа № 640/20302/18, провадження № 51-5260км21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108628304> (дата звернення 01.03.2023).
86. Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 20.05.2025, справа № 161/7864/25, провадження № 1-кп/161/932/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127503261> (дата звернення 07.08.2025).
87. Окрема думка судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 24 січня 2023 р., справа № 640/20302/18, провадження № 51-5260км21 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108606131> (дата звернення 01.03.2023).
88. Олссон (Olsson) проти Швеції № 1. Судове рішення від 24 березня 1988 р. URL: <https://surl.li/flkfbu> (дата звернення 20.02.2023).
89. Дахова І.І. Обмеження реалізації прав і свобод людини: конституційне регулювання та практика Європейського суду з прав людини // Forum Prava. – 2018. URL: <https://surl.li/wpduq> (дата звернення 01.03.2023).
90. Дмитренко Е. Особливості співвідношення публічного і приватного інтересу у фінансовому праві. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2016. № 2. Ч. 1. С. 89–95 URL: <https://surl.li/ecbxbr> (дата звернення 03.03.2023).

91. Почтовий М.М. Про співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві // Юридична наука. 2020 № 8 (110)/2020. URL: <https://surl.li/ecbxbr> (дата звернення 03.03.2023).
92. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 лютого 2019 р., справа № 810/2763/17, провадження К/9901/44258/18 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79883398> (дата звернення 10.03.2023).
93. Hargovan, H. Evaluating restorative justice: Working out ‘what works’. *Acta Criminologica: African Journal of Criminology & Victimology*. 2011. Vol. 24, № 1. P. 67–82. URL: <https://surl.lu/dfckbx> (дата звернення: 07.08.2025).
94. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році. URL: <http://surl.li/yjxeki> (дата звернення 15.10.2024).
95. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2023 році. URL: <http://surl.li/dgscps> (дата звернення 16.10.2024).
96. Туманянц А.Р. Особливості процесуального статусу злочинця та потерпілого (жертви кримінального правопорушення) у контексті реалізації програм відновного правосуддя (на прикладі досвіду США та Франції). Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». 2023. № 4. С. 496–500. DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.80> (дата звернення 18.10.2024).
97. Пушкіна О.В. Використання медіації в кримінальних справах: зарубіжний досвід. Освітній процес в умовах воєнного стану в Україні: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації, 3 травня – 13 червня 2022 р. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 504 с. URL: <http://surl.li/epdwkg> (дата звернення 25.10.2024).
98. Василенко Ю.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення кримінально-правового конфлікту. *The latest development of the modern legal sciences and education in Ukraine and EU countries: an experience, challenges, expectations : Collective monograph*. Riga, Latvia: “Baltija Publishing”, 2021. 594 p. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-033-9-8> (дата звернення 25.10.2024).

99. Вирок Острозького районного суду Рівненської області від 03.04.2024, справа № 567/516/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118122331> (дата звернення 01.11.2024).
100. Braithwaite J. Restorative Justice and a Better Future. *Dalhousie Review*. 1996. V. 76, № 1. P. 20. URL: <http://surl.li/qimhbh> (дата звернення: 03.11.2024).
101. Latimer, J., Dowden, C., Muise, D. The effectiveness of restorative justice practices: a meta-analysis. *The Prison Journal*. 2005. Vol. 85, № 2. P. 127–144. URL: <https://surl.li/fjblrk> (дата звернення: 07.08.2025).
102. Рівень повторної злочинності серед підлітків становить лише 1%. URL: <http://surl.li/kgnpbk> (дата звернення 15.11.2024).
103. Дорохіна Ю.А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження : монографія / Ю.А. Дорохіна. – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с. ISBN 978-966-629-801-3 DOI: 10.31617/m.knute.2016-1154 (дата звернення 15.11.2024).
104. Sherman, L. W.; Strang, H.; Mayo-Wilson, E.; Woods, D. J.; Ariel, B. Are Restorative Justice Conferences Effective in Reducing Repeat Offending? Findings from a Campbell Systematic Review. *Journal of Quantitative Criminology*. 2015. Vol. 31, № 1. URL: <https://surl.li/kmegps> (дата звернення: 07.08.2025).
105. Відновне правосуддя для дітей: перші успішні кейси. URL: <https://surl.li/ghvlew> (дата звернення 07.11.2023).
106. Umbreit, M. S., Coates, R. B., Vos, B. «The Impact of Victim-Offender Mediation: Two Decades of Research» / Center for Restorative Justice & Peacemaking. Washington, DC: United States Courts, December 2001. URL: <https://surl.li/hgihzw> (дата звернення: 21.08.2025).
107. Umbreit, M. S.; Coates, R. B. Victim Offender Mediation: An Analysis of Programs in Four States of the U.S. Minneapolis, MN: Citizens Council Mediation Services, 1992. – 214 с. – URL: <https://surl.li/ytgzla> (дата звернення: 21.08.2025).
108. Getting Tough on the Young Offenders Act. URL: <https://surli.cc/kilgmh> (дата звернення 21.08.2023).

109. Juvenile offenders with no criminal responsibility on steady rise. URL: <https://surl.li/fkeaer> (дата звернення 22.08.2023).
110. Program Profile: Minneapolis Center for Victim–Offender Mediation / CrimeSolutions, National Institute of Justice (U.S. Department of Justice). – Розділ «Program Profile» на сайті CrimeSolutions Nationale Institute of Justice. Розміщено 19 листопада 2013 р. – CrimeSolutions, National Institute of Justice, U.S. Department of Justice. URL: <https://surl.lu/geqoex> (дата звернення: 21.08.2025).
111. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення»: спільний наказ Міністерства юстиції України та Генеральної прокуратури України від 21.01.2019 № 172/5/10 // Офіційний вісник України 2019 р., № 10, стор. 78, стаття 368, код акта 93272/2019.
112. Три роки реалізації програми відновного правосуддя для неповнолітніх: результати та висновки. URL: <https://surl.li/hwltuk> (дата звернення 01.09.2023).
113. У радіоефірі ювенальний прокурор розповіла про відновне правосуддя щодо неповнолітніх. URL: <https://surl.lu/qyunrq> (дата звернення 15.12.2023).
114. Restorative Justice and Recidivism / Public Safety Canada. – Public Safety Canada. – URL: <https://surl.lu/xfvrsk> (дата звернення: 21.08.2025).
115. Пояснювальна записка до проєкту Закону про юстицію, дружню до дитини № 5617 від 04.06.2021. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення 07.09.2023).
116. Проєкт Закону про юстицію, дружню до дитини № 5617 від 04.06.2021. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72137 (дата звернення 01.08.2023).
117. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини: прийняті Комітетом Міністрів Ради Європи 17.11.2010 і пояснювальна записка. Страсбург: Вид-во Ради Європи, 2013.
118. Шостко О.Ю. Біологічні та психологічні теорії пояснення злочинної поведінки неповнолітніх у США. Теорія і практика правознавства. – Вип. 1 (7) / 2015. ISSN 2225-6555. URL: <http://surl.li/njiyfq> (дата звернення 17.12.2024).

119. Про запровадження та реалізацію пілотного проєкту щодо імплементації міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини, у практичну діяльність: спільний наказ Офісу Генерального прокурора, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціальної політики України від 01 червня 2023 р. № 150/445/2077/5/187. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0150905-23#Text> (дата звернення 18.12.2024).
120. Мінімальні стандартні правила ООН щодо заходів впливу, не пов'язаних з ув'язненням (Токійські правила), 1990. URL: <http://surl.li/kbrtmh> (дата звернення 18.12.2024).
121. Вітвіцький С.С., Назимко Є.С., Тіточка Т.І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування: міжнародні та європейські правові стандарти. Київ: ВД «Дакор», 2021.
122. Градецька Н.М., Курило О.І. Гламурний контент у сучасних ЗМІ як криміногенний фактор. Право та державне управління, 2021 р., № 2. DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2021.2.10> (дата звернення 01.11.2023).
123. Miró-Llinares, F.; Aebi, M. F. Digitalization, Social Change, and Crime Trends: A Literature Review to Build a Conjecture. ResearchGate, January 2025. URL: <https://surli.cc/mzyton> (дата звернення: 21.08.2025).
124. Ткаля О.В. Напрямки запобігання віктимності неповнолітніх. Актуальні проблеми юриспруденції, 2023 р.
125. Правовий аналіз роботи моделі «Барнахус» в Україні: підготований Олівією Лінд Халдорссон і Тамарою Бугаєць за дорученням Департаменту захисту прав дитини Директорату протидії дискримінації Ради Європи. Київ: Вид-во «К.І.С.», 2021 р.
126. Коренюк А.А. Роль медіації в системі ювенальної юстиції. Публічне право № 4 (36), 2019. DOI <https://doi.org/10.37374/2019-36-13> (дата звернення 30.10.2023).
127. Автухов К., Грищенко К., Крейденкова В., Шибя І., Яковець І. «Так простіше». Як призначають покарання неповнолітнім в Україні?. Київ, 2021. 62 с.

128. Остапчук Л.Г. Інститут відновного правосуддя: кримінологічний аспект // Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціальних та поведінкових наук : Мат-ли заочної міжнар. наук.-практ. конф. (25 квіт. 2020 р.) Т. 2. Чернігів : Академія ДПтС України, 2020. 382 с. URL: <https://surl.lt/kbnhqz> (дата звернення 28.10.2025).
129. Микитин Ю.І. Закріплення основ відновного правосуддя у міжнародно-правових актах ООН та Ради Європи // Законодавчі засади медіації та програм відновного правосуддя. Відновне правосуддя в Україні, випуск № 1-4/2010. URL: <https://surl.li/tzrovj> (дата звернення 27.10.2025).
130. Москаленко С.І. Особливості відновного правосуддя в Україні // Політика та право в умовах дії воєнного стану : зб. матеріалів Міжнар. наук. конф., Київ, 23 квіт. 2024 р. – Київ : Вид-во УДУ ім. М. Драгоманова, 2024. С. 133-135. URL: <https://surl.li/dglggr> (дата звернення 25.09.2025).
131. Карашук К.Л. До питання недопустимості медіації щодо всіх форм домашнього насильства (та насильства за ознакою статі). URL: <https://surl.li/blyzkc> (дата звернення 25.09.2025).
132. Резніченко Г. С. Медіація у кримінальному законодавстві України // Право і суспільство. 2020. Вип. 2, ч. 3. С. 64–72. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.10>. URL: <https://surl.li/jvjbio> (дата звернення: 25.09.2025).
133. Kirkwood, Steve. A practice framework for restorative justice // International Journal of Law and Psychiatry. 2022. Vol. 80. Article 101748. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2021.101748>. URL: <https://surl.li/ybuguw> (дата звернення: 25.09.2025).
134. Martínez Domingo, Sandra; Riera Casals, Eugènia. Interview with Howard Zehr, pioneer of the concept of restorative justice // Peace in Progress. 2023. Issue 41. URL: <https://surl.lu/tacsra> (дата звернення: 25.09.2025).
135. Braithwaite, John. Restorative Justice. 2021. С. 323 - 344. URL: <https://surl.li/uahvgz> (дата звернення: 25.09.2025).
136. Комітет Міністрів Ради Європи. Керівні принципи № 13 для кращого виконання наявної Рекомендації щодо медіації в кримінальних справах /

Committee of Ministers of the Council of Europe. 07.12.2007. URL: <https://surl.li/fxxzjo> (дата звернення: 27.10.2025).

137. Комітет Міністрів Ради Європи. Рекомендація CM/Rec(2018)8 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи, присвячена відновному правосуддю по кримінальних справах. 3 Жовтня 2018 р. URL: <https://surl.lt/mcuoma> (дата звернення: 27.10.2025).

138. Fulham, L. A meta-analysis of recidivism and other relevant outcomes // *Crime & Delinquency*. 2023. Vol. 69, Iss. 9. Article 17488958231215228. DOI: <https://doi.org/10.1177/17488958231215228>. URL: <https://surl.li/ywvygv> (дата звернення: 25.09.2025).

139. Хахуцяк О. Ю., Степанова Г. М. Медіація в кримінальному процесі // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 691–693. URL: <https://surl.li/cbgekj> (дата звернення: 25.10.2025).

140. Christie, N. Conflicts as property. *British Journal of Criminology*. 1977. Vol. 17, № 1. P. 1–15. URL: <https://surl.li/pvdjie> (дата звернення 28.10.2025).

141. Walgrave L. *Restorative Justice, Self-Interest and Responsible Citizenship*. Willan Publishing, 2008. pp. 123–140.

142. Johnstone G. *Restorative Justice: Ideas, Values, Debates*. Routledge. Willan Publishing, 2002. P. 236. URL: <https://surl.li/wwkkfl> (дата звернення 29.10.2025).

143. Tyler, T. R. Procedural justice and the courts // *Court Review: The Journal of the American Judges Association*. 2007. Vol. 44, № 4. P. 26-31. URL: <https://surl.li/larwgq> (дата звернення: 30.10.2025).

144. Wexler, D. B. Therapeutic jurisprudence: An overview. *Thomas M. Cooley Law Review*. 2000. Vol. 17, p. 125–134. URL: <https://surl.li/kejdxl> (дата звернення: 30.10.2025).

145. Жмудь В. Запровадження процедури медіації (примирення) у законодавстві України. *Відновне правосуддя в Україні*. 2008. № 2 (10). С. 23-25.

146. Барчук В.О. Досвід впровадження медіації у вирішенні кримінально-правових конфліктів в Україні. ISSN 2307-1745 *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2023 № 66.

147. Медіація : навчальний посібник / В. Ю. Горєлова. Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. 810 с.
148. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.] ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.: іл. ISBN 978-617-7046-89-8.
149. Романадзе Л. Д., Яремко О. М. Соціальна послуга медіації: організаційно-правове забезпечення // *Галицькі студії: Юридичні науки*. 2025. Вип. 10. С. 33–42. DOI: 10.32782/galician_studies/law-2025-10-5 (дата звернення 01.12.2025).
150. Міністерство соціальної політики України. Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги медіації: наказ від 03.06.2024 № 269-Н, зареєстровано в Мін'юсті 29.08.2024 за № 1160/42505. Київ, 2024. [Електронний ресурс]. ULR: <https://surl.li/cilprk> (дата звернення 01.12.2025).
151. European Forum for Restorative Justice. Vol. 25, № 1 [Електронний ресурс] / European Forum for Restorative Justice. URL: <https://surl.li/evztfy> (дата звернення: 06.11.2025).
152. Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Офіс Генерального прокурора. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ від 22.07.2024 № 2176/5/501/176 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://surl.li/nwbfiw> (дата звернення: 04.11.2025).
153. Hew E. Restorative justice in forensic mental health settings [Електронний ресурс] / Centre for Innovative Justice, RMIT University. 2020. URL: <https://surl.li/lcxсyx> (дата звернення 05.11.2025).
154. Andy Cook, Gerard Drennan & Margie Callanan, 'A qualitative exploration of the experience of restorative approaches in a forensic mental health setting' (2015) 26(4) *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*.
155. Michael Power, 'The Dorothy and Brian Wilson Churchill Fellowship to research innovations for improving the lives of victims of serious violence committed

by people with a mental illness - Canada, the USA, UK and The Netherlands' (Report, The Winston Churchill Memorial Trust, 2016).

156. Mary Condell, 'Capacity to Mediate and the Human Right to Self Determination: The Mediator's Responsibility!' (2009) 2(1) Journal of Mediation & Applied Conflict Analysis.

157. European Forum for Restorative Justice. Vol. 25, № 1 [Електронний ресурс] / European Forum for Restorative Justice. URL: <https://surl.li/evztfy> (дата звернення: 06.11.2025).

158. Міністерство юстиції України, Міністерство внутрішніх справ України, Офіс Генерального прокурора. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ від 22.07.2024 № 2176/5/501/176 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://surl.li/nwbfiw> (дата звернення: 04.11.2025).

159. United Nations Office on Drugs and Crime. Handbook on Restorative Justice Programmes. Vienna; New York, United Nations, 2006. 105 с. URL: <https://surl.li/bvqiwd> (дата звернення: 05.11.2025).

160. Chmielarz K., Kozera Ł., Khrebtova A., Chmielarz P., Syrota D. Mediation in administrative and criminal proceedings: the experience of Poland. Visegrad Journal on Human Rights. 2025. No. 2. P. 41–46. DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2025.2.6> (дата звернення 09.12.2025).

161. Oranga Tamariki Act 1989 No 24. Children's and Young People's Well-being Act 1989 // Legislation.govt.nz. URL: <https://surl.li/zuaeda> (дата звернення: 26.11.2025).

162. Малярєнко В. Т., Войтюк І. А. Відновлювальне правосуддя: можливості запровадження в Україні // Відновне правосуддя. 2005. № 1-2. С. 17–34. URL: <https://surl.li/cmcfid> (дата звернення: 26.11.2025).

163. Office of the Children's Commissioner. Family Group Conferences: Still New Zealand's gift to the children – Companion Piece. December 2017. URL: <https://surl.li/fktabz> (дата звернення: 26.11.2025).

164. Mhd Dayrobi, Ansari Yamamah, Ramadhan Syahmedi Siregar. Implementation of Restorative Justice in the Settlement of Cases of Children in Conflict with the Law at the Madina Police from an Islamic Law Perspective. Indonesian Interdisciplinary Journal of Sharia Economics (IIJSE). 2026. Vol. 9, No. 1. P. 382–391. URL: <https://surl.li/swsgev> (дата звернення 27.11.2025).
165. Zulfa E. A. Restorative Justice in Indonesia: Traditional Value. Indonesia Law Review, 2011, Vol. 1, No. 2, p. 33–43. URL: <https://surl.li/ujaadt> (дата звернення: 11.07.2025).
166. Муляр Г. В., Петренко А. С. Міжнародні підходи до медіації в кримінальному провадженні: порівняльно-правовий аналіз та перспективи імплементації в Україні. Вісник Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України. 2025. Вип. 17. С. 54–62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2522-9656/2025-17-6> (дата звернення 10.12.2025).
167. Dünkel F., Păroșanu A., Lehmkuhl M., Pruin I. Restorative Justice in Criminal Matters in Europe – Interim Report for the Penological Council of the Council of Europe: European Volume. 21 Dec. 2024 [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/zgfrgi> (дата звернення: 08.12.2025).
168. Петренко А. С. Медіація у кримінальному процесі України як інструмент відновного правосуддя : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Кропивницький : Донецьк. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 235 с. URL: <https://surl.lu/oxhwcd> (дата звернення: 11.07.2025).
169. Servicebüro für Täter-Opfer-Ausgleich und Konfliktschlichtung [Електронний ресурс] / офіц. сайт організації. URL: <https://surl.li/hdfglc> (дата звернення: 08.12.2025).
170. Strafprozessordnung vom 13. November 1950 (BGBl. I S. 1077), zuletzt geändert durch Gesetz vom ... [Електронний ресурс]. URL: <https://surli.cc/gbylqe> (дата звернення: 09.12.2025).
171. BMJV (Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz). Täter-Opfer-Ausgleich: Ergebnisse, Praxis und Perspektiven [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/tiwzif> (дата звернення: 09.12.2025).

172. Медіація в умовах воєнного стану : метод. рекомендації / кол. авт. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2025. 92 с.
173. Restorative Justice Examples [Електронний ресурс] / HelpfulProfessor.com. URL: <https://surl.li/niaube> (дата звернення: 09.12.2025).
174. Code de procédure pénale (Французький кримінальний процесуальний кодекс) [Електронний ресурс]. URL: <https://surl.li/crqiza> (дата звернення: 11.07.2025).
175. Les mesures de justice restaurative [Електронний ресурс] / JusticeRestaurative.org. URL: <https://surl.lu/dqniqi> (дата звернення: 09.12.2025).
176. Я завжди бачитиму ваші обличчя = Je verrai toujours vos visages [Кінофільм] / реж. Ж. Еррі ; сценарій Ж. Еррі. Франція : Chi-Fou-Mi Productions, Trésor Films, 2023.
177. Formation à destination des futurs bénévoles de la communauté CSR CAR [Електронний ресурс] / JusticeRestaurative.org. URL: <https://surl.li/fhblow> (дата звернення: 09.12.2025).
178. La formation [Електронний ресурс] / ENAP – École nationale d'administration pénitentiaire. URL: <https://surl.li/kdkztb> (дата звернення: 09.12.2025).
179. Les médiations restauratives et pratiques innovantes [Електронний ресурс] / Citoyens-Justice.fr. URL: <https://surl.li/eakero> (дата звернення: 12.12.2025).
180. École nationale de la magistrature [Електронний ресурс] / офіц. сайт. URL: <https://surl.li/pzpbri> (дата звернення: 12.12.2025).
181. Fortbildung / Ausbildung [Електронний ресурс] / TOA-Servicebüro – Täter-Opfer-Ausgleich und Konfliktschlichtung. URL: <https://surl.lu/sllqrx> (дата звернення: 12.12.2025).
182. Waage – Institut für Täter-Opfer-Ausgleich [Електронний ресурс] / офіц. сайт. – URL: <https://surl.li/uauvxz> (дата звернення: 12.12.2025).
183. Mediationsgesetz / Закон про медіацію (MediationsG) [Електронний ресурс]. – URL: <https://surl.li/gywqhs> (дата звернення: 11.07.2025).
184. Mediators [Електронний ресурс] / Mediation-Help.com. URL: <https://surl.li/rwvhdq> (дата звернення: 12.12.2025).

185. Донченко О. П. Свобода як категорія права (герменевтичний аспект). Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 50. С. 45-50. URL: <https://www.apdp.in.ua/v50/08.pdf>

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з наукової роботи
Державного податкового університету,
кандидат юридичних наук, доцент

Василь ЛУЦИК

2026 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність**

Комісія у складі: заступника директора з наукової роботи навчально-наукового інституту права, кандидата юридичних наук, доцента Н. В. Лаговської, доцента кафедри кримінального права та процесу, кандидата юридичних наук, доцента О. А. Павлюх, начальника науково-організаційного відділу, доктора філософії Н. Б. Добрянської склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження Касьянова Ігоря Олександровича на тему: «Примирення та медіація у системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та процесуальні аспекти» мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, практичну цінність і використовуються під час проведення науково-дослідної роботи на тему «Теоретичні засади підвищення ефективності кримінально-правового, кримінологічного та кримінально-виконавчого запобігання злочинності» (державний реєстраційний № 0121U110768) та «Розслідування кримінальних правопорушень (кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти)» (державний реєстраційний № 0121U113579).

Сформульовані автором висновки й пропозиції є обґрунтованими, змістовними та можуть бути використані як основа для подальших наукових дискусій.

**Заступник директора з наукової роботи
навчально-наукового інституту права,
кандидат юридичних наук, доцент**

Наталія ЛАГОВСЬКА

**Доцент кафедри
кримінального права та процесу,
кандидат юридичних наук, доцент**

Ольга ПАВЛЮХ

**Начальник науково-організаційного
відділу, доктор філософії**

Наталія ДОБРЯНСЬКА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з навчально-методичної роботи
Державного податкового університету, к.ю.н., доцент

Іван ШЕМЕЛИНЕЦЬ

2026 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційної роботи
Касьянова Ігоря Олександровича на тему: «Примирення та медіація у
системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та
процесуальні аспекти» у освітній процес**

Комісія у складі: заступника директора з навчально-методичної роботи навчально-наукового інституту права, кандидата юридичних наук, доцента Лугіної Н. А., гаранта освітньої програми «Правове регулювання публічних та приватних відносин», кандидата юридичних наук, доцента Бак В.І., завідувача навчально-методичного відділу, доктора філософії Гришук Г.В., склали цей акт про те, що опубліковані результати дисертаційного дослідження Касьянова Ігоря Олександровича на тему: «Примирення та медіація у системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та процесуальні аспекти» використовувалися у освітньому процесі під час підготовки та проведення лекційних і семінарських занять з навчальних дисциплін «Кримінальне право України (загальна частина)», «Кримінально-правова характеристика корупції», «Кримінальне право України (особлива частина)», «Кримінологія», «Злочинність в Україні та теоретичні основи її запобігання» для підготовки здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної та заочної форм навчання галузі знань 08 Право спеціальності 081 «Право» за освітньою програмою «Правове регулювання публічних та приватних відносин» Державного податкового університету, а саме:

1. Гришук І. В., Касьянов І. О. Окремі аспекти примирення винного з потерпілим під час вчинення кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 3 (12). С. 185–193. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/140/139>.

2. Касьянов І. О. Примирення з неповнолітнім підозрюваним: кримінологічний аспект правосуддя, дружнього до дитини. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. Вип. 4(17), С. 171–182. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/297/308>

3. Касьянов І.О. Примирення винного з потерпілим від кримінальних правопорушень проти власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 90. Ч. 4. С. 63-68. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/339694/327822>

4. Касьянов І.О. Межі реалізації права на примирення у матеріальному та процесуальному кримінальному праві: виправданість обмежень. *Ірпінський*

юридичний часопис. 2025. Вип. 4(21), С. 150–162. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/434/424>

6. Касьянов І.О. До питання примирення з жертвами домашнього насильства: чи можлива медіація? *Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина: Матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (5-6 травня 2023 р.)*. Івано-Франківськ, 2023. С. 74-77. URL: <https://law.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/100/2024/12/youth2023-r.pdf>

7. Касьянов І.О. Право на примирення з потерпілим як умова додержання верховенства права. *IV Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди відзначення Міжнародного дня прав людини: збірник матеріалів* (м. Київ, 5 грудня 2024 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 162-164. URL: <https://surl.li/gcpnxt>.

8. Касьянов І.О. Принцип забезпечення відновного примирення у парадигмі принципів юстиції, дружньої до дитини. *Наукова спадщина професора В.Я. Тація і актуальні проблеми кримінального права: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., що відбулася 21 січ. 2025 р.* / [редкол. Ю.А. Пономаренко (голова) та ін.]. Харків: Право. 2025. С. 413-417 с.

9. Касьянов І.О. Примирення у кримінальному провадженні: потреба в оновленні підходів. *Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному науковому дискурсі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. проф. В. В. Сташиса, що відбулася 10 лип. 2025 р. / [редкол.: Ю. А. Пономаренко (голов. ред.), Л. М. Демидова, М. М. Уманець]] ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України ; Гром. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; Укр. нац. група Міжнар. асоц. кар. права. Харків : Право, 2025. С. 318-324.

Комісія підтверджує, що сформульовані за результатами дослідження Касьянова І.О. пропозиції, висновки, рекомендації використані при формуванні навчально-методичного забезпечення та проведенні навчальних занять.

**Заступник директора з
навчально-методичної роботи ННІ права,
кандидат юридичних наук, доцент**

Наталія ЛУГІНА

**Гарант освітньої програми
«Правове регулювання публічних та
приватних відносин»,
кандидат юридичних наук, доцент**

Віра БАК

**Завідувач навчально-методичного
відділу, доктор філософії**

Ганна ГРИЩУК

АДВОКАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ «ЮС ФОРТІС»

ЄДРПОУ 44751570

01004, вул. Чикаленка, 11а, оф.9, e-mail: jusfortis.office@gmail.com, тел.: +38(077)881-88-18

«25» березня 2026 року

вих. №25/03-2

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Результати дисертаційного дослідження Касьянова Ігоря Олександровича на тему «Примирення та медіація у системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та процесуальні аспекти», поданого на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», впроваджено у практичну діяльність Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТІС».

Наукові положення, висновки та практичні рекомендації, сформульовані у дисертаційному дослідженні, використовуються адвокатами об'єднання під час надання професійної правничої допомоги у кримінальних провадженнях, зокрема при застосуванні механізмів відновного правосуддя, реалізації процедур примирення між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим), а також використанні медіації як одного із способів врегулювання кримінально-правового конфлікту.

Практичне використання результатів дисертаційного дослідження сприяє підвищенню ефективності надання професійної правничої допомоги, удосконаленню підходів до захисту прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, підготовки процесуальних документів, а також розширенню можливостей застосування сучасних механізмів відновного правосуддя у практичній діяльності адвокатів.

Результати дисертаційного дослідження мають практичне значення та можуть бути використані у подальшій діяльності адвокатів Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТІС» під час здійснення захисту, представництва та надання інших видів професійної правничої допомоги у кримінальних провадженнях із використанням інститутів примирення, медіації та відновного правосуддя.

Керуючий партнер

Адвокатського об'єднання «ЮС ФОРТІС»

«25» березня 2026

Юлія МОРОЗ

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані наукові результати дисертації

1. Грицюк І. В., Касьянов І. О. Окремі аспекти примирення винного з потерпілим під час вчинення кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. Вип. 3 (12). С. 185–193. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/140/139>.

2. Касьянов І. О. Примирення з неповнолітнім підозрюваним: кримінологічний аспект правосуддя, дружнього до дитини. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. Вип. 4(17), С. 171–182. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/297/308>

3. Касьянов І.О. Примирення винного з потерпілим від кримінальних правопорушень проти власності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Вип. 90. Ч. 4. С. 63-68. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/339694/327822>

4. Касьянов І.О. Межі реалізації права на примирення у матеріальному та процесуальному кримінальному праві: виправданість обмежень. *Ірпінський юридичний часопис*. 2025. Вип. 4(21), С. 150–162. URL: <https://ojs.dpu.edu.ua/index.php/irplegchr/article/view/434/424>

які засвідчують апробацію результатів дисертації

5. Касьянов І.О. До питання примирення з жертвами домашнього насильства: чи можлива медіація? *Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина: Матеріали щорічної Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (5-6 травня 2023 р.)*. Івано-Франківськ, 2023. С. 74-77. URL: <https://law.cnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/100/2024/12/youth2023-r.pdf>

6. Касьянов І.О. Право на примирення з потерпілим як умова додержання верховенства права. *IV Міжнародної науково-практичної конференції з нагоди*

відзначення Міжнародного дня прав людини: збірник матеріалів (м. Київ, 5 грудня 2024 року). Київ: ДНДІ МВС України, 2024. С. 162-164. URL: <https://surl.li/gcpnhr>.

7. Касьянов І.О. Принцип забезпечення відновного примирення у парадигмі принципів юстиції, дружньої до дитини. *Наукова спадщина професора В.Я. Тація і актуальні проблеми кримінального права*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф., що відбулася 21 січ. 2025 р. / [редкол. Ю.А. Пономаренко (голова) та ін.]. Харків: Право. 2025. С. 413-417 с.

8. Касьянов І.О. Примирення у кримінальному провадженні: потреба в оновленні підходів. *Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному науковому дискурсі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 100-річчю від дня народж. проф. В. В. Сташиса, що відбулася 10 лип. 2025 р. / [редкол.: Ю. А. Пономаренко (голов. ред.), Л. М. Демидова, М. М. Уманець]] ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса Нац. акад. прав. наук України ; Гром. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права» ; Укр. нац. група Міжнар. асоц. кар. права. Харків : Право, 2025. С. 318-324.

9. Касьянов І.О. Правова природа кримінальної медіації. *Актуальні проблеми кримінального права і процесу та шляхи їх вирішення*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 12 грудня 2025 р.) [Електронне видання у pdf-форматі] / уклад. Н. А. Сперкач; О. А. Павлюх. За заг. ред. Максименцева М. Г. Кафедра кримінального права та процесу. Навчально-науковий інститут права. Державний податковий університет, м. Ірпінь. 2026. С. 39-42. URL: <https://surl.li/eavlcw>.